Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Cūḷaniddesa-aṭṭhakathā

Pārāyanavagganiddeso

1. Ajitamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

Pārāyanavaggassa paṭhame ajitasuttaniddese –

1. ‘‘Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito,)

Kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti. –

Ajitamāṇavassa pucchite paṭhamapañhe ca uparūparipañhe ca niddesesu ca vuttañca uttānañca vajjetvā visesameva vakkhāma. Tattha **nivuto**ti paṭicchādito. **Kissābhilepanaṃ brūsī**ti kiṃ assa lokassa abhilepanaṃ vadesi?

Āvutoti āvarito. **Nivuto**ti paṭicchādito. **Ovuto**ti heṭṭhā paṭicchādito. **Pihito**ti uparibhāgena chādito. **Paṭicchanno**ti avivaṭo. **Paṭikujjito**ti adhomukhaṃ chādito.

Nappakāsatīti nappakāso hoti. **Nappabhāsatī**ti ñāṇappabhāsaṃ na karoti. **Na tapatī**ti ñāṇatapaṃ na karoti. **Na virocatī**ti ñāṇavirocanaṃ na karoti. **Na ñāyatī**ti na jānīyati. **Na paññāyatī**ti nappaññāyate.

Kena littoti kena limpito. **Saṃlitto upalitto**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Ācikkhasi** niddesavasena. **Desesi** paṭiniddesavasena. **Paññapesi** tena tena pakārena. Atthaṃ bodhento **paṭṭhapesi**. Tassatthassa kāraṇaṃ dassento **vivarasi**. Byañjanabhāvaṃ dassento **vibhajasi**. Nikujjitabhāvaṃ gambhīrabhāvañca haritvā sotūnaṃ ñāṇassa patiṭṭhaṃ janayanto **uttānīkarosi**. Sabbehipi imehi ākārehi sotūnaṃ aññāṇandhakāraṃ vidhamento **pakāsesī**ti evaṃ attho daṭṭhabbo.

2. **Vevicchā pamādā nappakāsatī**ti macchariyahetu ca pamādahetu ca nappakāsati. Macchariyaṃ hissa dānādīhi guṇehi pakāsituṃ na deti, pamādo sīlādīhi. **Jappābhilepana**nti taṇhā assa lokassa makkaṭalepo viya makkaṭassa abhilepanaṃ. **Dukkha**nti jātiādikaṃ dukkhaṃ.

Yesaṃ dhammānanti yesaṃ rūpādidhammānaṃ. **Ādito samudāgamanaṃ paññāyatī**ti paṭhamato uppādo paññāyati. **Atthaṅgamato nirodho paññāyatī**ti bhaṅgato nirujjhanaṃ paññāyati. **Kammasannissito vipāko**ti kusalākusalavipāko kammaṃ amuñcitvā pavattanato kammasannissito vipākoti vuccati. **Vipākasannissitaṃ kamma**nti kusalākusalaṃ kammaṃ vipākassa okāsaṃ katvā ṭhitattā vipākasannissitaṃ kammanti vuccati. **Nāmasannissitaṃ rūpa**nti pañcavokāre rūpaṃ nāmaṃ amuñcitvā pavattanato nāmasannissitaṃ rūpanti vuccati. **Rūpasannissitaṃ nāma**nti pañcavokāre nāmaṃ rūpaṃ amuñcitvā pavattanato rūpasannissitaṃ nāmanti vuccati.

3. **Savanti sabbadhi sotā**ti sabbesu rūpādiāyatanesu taṇhādikā sotā sandanti. **Kiṃ nivāraṇa**nti tesaṃ kiṃ āvaraṇaṃ kā rakkhā. **Saṃvaraṃ brūhī**ti taṃ tesaṃ nivāraṇasaṅkhātaṃ saṃvaraṃ brūhi. Etena sāvasesappahānaṃ pucchati. **Kena sotā pidhīyare**ti kena dhammena ete sotā pidhīyanti

pacchijjanti. Etena anavasesappahānaṃ pucchati.

Savantīti uppajjanti. **Āsavantī**ti adhogāmino hutvā savanti. **Sandantī**ti nirantaragāmino hutvā sandamānā pavattanti. **Pavattantī**ti punappunaṃ vattanti.

4. **Sati tesaṃ nivāraṇa**nti vipassanāyuttā kusalākusaladhammānaṃ gatiyo samanvesamānā sati tesaṃ sotānaṃ nivāraṇaṃ. **Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī**ti tamevāhaṃ satiṃ sotānaṃ saṃvaraṃ brūmīti adhippāyo. **Paññāyete pidhīyare**ti rūpādīsu pana aniccatādipaṭivedhasādhikāya maggapaññāya ete sotā sabbaso pidhīyanti.

Pacchijjantīti ucchijjanti. **Samudayañcā**ti paccayañca. **Atthaṅgamañcā**ti uppannānaṃ abhāvagamanañca, anuppannānaṃ anuppādaṃ vā. **Assādañcā**ti ānisaṃsañca. **Ādīnavañcā**ti dosañca. **Nissaraṇañcā**ti nikkhamanañca.

5. **Paññā cevā**ti pañhāgāthāya yā cāyaṃ tayā vuttā **paññā,** yā ca **sati,** yañca tadavasesaṃ **nāmarūpaṃ, etaṃ** sabbampi **kattha** nirujjhati. **Etaṃ me** pañhaṃ **puṭṭho pabrūhī**ti evaṃ saṅkhepattho veditabbo.

Katthetaṃ uparujjhatīti etaṃ nāmarūpaṃ kattha na bhavati. **Vūpasammatī**ti nibbāti. **Atthaṃ gacchatī**ti abhāvaṃ gacchati. **Paṭippassambhatī**ti sannisīdati.

6. Vissajjanagāthāya panassa yasmā paññāsatiyo nāmeneva saṅgahaṃ gacchanti, tasmā tā visuṃ na vuttā. Ayamettha saṅkhepattho – **yaṃ maṃ** tvaṃ, **ajita, etaṃ pañhaṃ apucchi** – ‘‘katthetaṃ uparujjhatī’’ti, tadetaṃ **yattha nāmañca rūpañca asesaṃ uparujjhati,** taṃ te **vadāmi**. Tassa tassa hi **viññāṇassa nirodhena** saheva apubbaṃ acarimaṃ **etthetaṃ uparujjhati,** ettheva viññāṇanirodhena nirujjhati etaṃ, viññāṇanirodhā tassa tassa nirodho hoti, taṃ nātivattatīti vuttaṃ hoti.

Sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhenāti sotāpattimaggasampayuttapaññāya kusalākusalacetanāsampayuttacittassa abhabbuppattikavasena nirujjhanena. Tattha duvidho nirodho anupādinnakanirodho upādinnakanirodhoti. **Sotāpattimaggena** hi cattāri diṭṭhisampayuttāni vicikicchāsahagatanti pañca cittāni nirujjhanti, tāni rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Taṃ anupādinnakarūpakkhandho, tāni cittāni viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā saññā saṅkhārā tayo arūpakkhandhā. Tattha sace sotāpannassa sotāpattimaggo abhāvito abhavissā, tāni pañca cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānaṃ pāpuṇeyyuṃ. Sotāpattimaggo pana nesaṃ pariyuṭṭhānuppattiṃ vārayamāno setusamugghātaṃ abhabbuppattikabhāvaṃ kurumāno anupādinnakaṃ nirodheti nāma. **Sakadāgāmimaggena** cattāri diṭṭhivippayuttāni dve domanassasahagatānīti oḷārikakāmarāgabyāpādavasena cha cittāni nirujjhanti. **Anāgāmimaggena** aṇusahagatakāmarāgabyāpādavasena tāni eva cha cittāni nirujjhanti. **Arahattamaggena** cattāri diṭṭhivippayuttāni uddhaccasahagatañcāti pañca akusalacittāni nirujjhanti. Tattha sace tesaṃ ariyānaṃ te maggā abhāvitā assu, tāni cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānaṃ pāpuṇeyyuṃ. Te pana tesaṃ maggā pariyuṭṭhānuppattiṃ vārayamānā setusamugghātaṃ abhabbuppattikabhāvaṃ kurumānā anupādinnakaṃ nirodhenti nāma. Evaṃ anupādinnakanirodho veditabbo.

Sace pana sotāpannassa sotāpattimaggo abhāvito abhavissā, ṭhapetvā satta bhave anamatagge saṃsāravaṭṭe upādinnakakkhandhappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Tīṇi saṃyojanāni diṭṭhānusayo vicikicchānusayoti ime pana pañca kilese so maggo uppajjamānova samugghāteti. Idāni kuto sotāpannassa satta bhave ṭhapetvā anamatagge saṃsāravaṭṭe upādinnakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ sotāpattimaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakaṃ nirodheti nāma.

Sace sakadāgāmissa sakadāgāmimaggo abhāvito abhavissā, ṭhapetvā dve bhave pañcasu bhavesu

upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Oḷārikāni kāmarāgapaṭighasaṃyojanāni oḷāriko kāmarāgānusayo paṭighānusayoti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamānova samugghāteti. Idāni kuto sakadāgāmissa dve bhave ṭhapetvā pañcasu bhavesu upādinnakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ sakadāgāmimaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakaṃ nirodheti nāma.

Sace anāgāmissa anāgāmimaggo abhāvito abhavissā, ṭhapetvā ekaṃ bhavaṃ dutiyabhave upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Aṇusahagatāni kāmarāgapaṭighasaññojanāni aṇusahagato kāmarāgānusayo paṭighānusayoti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamānova samugghāteti. Idāni kuto anāgāmissa ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā dutiyabhave upādinnakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ anāgāmimaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakaṃ nirodheti nāma.

Sace arahato arahattamaggo abhāvito abhavissā, rūpārūpabhavesu upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjā mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti ime pana aṭṭha kilese so maggo uppajjamānova samugghāteti. Idāni kuto khīṇāsavassa punabbhave upādinnakappavattaṃ pavattissati? Evaṃ arahattamaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakaṃ nirodheti nāma.

Sotāpattimaggo cettha apāyabhavaṃ nirodheti. Sakadāgāmimaggo sugatikāmabhavekadesaṃ. Anāgāmimaggo kāmabhavaṃ. Arahattamaggo rūpārūpabhavaṃ, sabbabhavepi nirodheti evāti vadanti. Evaṃ upādinnakanirodho veditabbo.

Tattha ‘‘abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhenā’’ti etena anupādinnakanirodhaṃ dasseti. ‘‘Ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhantī’’ti iminā pana upādinnakanirodhaṃ dasseti.

Tattha **satta bhave ṭhapetvā**ti kāmabhavato kāmabhavaṃ saṃsarantassa satta bhave vajjetvā. **Anamatagge saṃsāre**ti –

> ‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
> Abbocchinnaṃ vattamānā, ‘saṃsāro’ti pavuccatī’’ti. (visuddhi. 2.619; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; a. ni. aṭṭha. 2.4.199; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.117; itivu. aṭṭha. 14, 58; udā. aṭṭha. 39) –

Evaṃ vaṇṇite saṃsāravaṭṭe. **Ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañcā**ti namanalakkhaṇaṃ catukkhandhasaṅkhātaṃ nāmañca ruppanalakkhaṇaṃ bhūtopādāyasaṅkhātaṃ rūpañca ete dhammā uppajjeyyuṃ. **Etthete nirujjhantī**ti etasmiṃ sotāpattimagge ete nāmarūpadhammā abhabbuppattikavasena nirodhaṃ gacchanti. **Sakadāgāmimaggañāṇenā**ti ettha paṭisandhivasena sakiṃyeva imaṃ lokaṃ āgacchatīti sakadāgāmī, tassa maggo sakadāgāmimaggo. Tena maggena sampayuttañāṇena. **Dve bhave ṭhapetvā**ti kāmadhātuyāyeva paṭisandhivasena dve bhave vajjetvā. **Pañcasu bhavesū**ti tadavasiṭṭhesu pañcasu bhavesu. **Etthete nirujjhantī**ti ettha sakadāgāmimagge ete dhammā vuttanayena nirujjhanti. **Ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā**ti ukkaṭṭhavasena rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā ekaṃ bhavaṃ vajjetvā. **Rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā**ti dutiyakabhave rūpadhātuyā ceva arūpadhātuyā ca. **Nāmañca rūpañcā**ti ettha rūpabhave nāmarūpaṃ, arūpabhave nāmameva. **Etthete nirujjhantī**ti ettha anāgāmimagge ete nāmarūpadhammā vuttanayena nirujjhanti.

Arahatoti kilesehi ārakattā ‘‘arahā’’ti laddhanāmassa khīṇāsavassa. **Anupādisesāya nibbānadhātuyā**ti duvidhā hi nibbānadhātu saupādisesā ca anupādisesā ca. Tattha upādīyati ‘‘ahaṃ mamā’’ti bhusaṃ gaṇhīyatīti upādi, khandhapañcakassetaṃ adhivacanaṃ. Upādiyeva seso avasiṭṭho upādiseso, saha upādisesena vattatīti **saupādisesā**. Natthettha upādisesoti **anupādisesā**. Tāya anupādisesāya nibbānadhātuyā. **Parinibbāyantassā**ti nirindhanassa viya jātavedassa nibbāyantassa appavattaṃ pavisantassa. **Carimaviññāṇassa nirodhenā**ti ettha assāsapassāsānaṃ nirodhavasena. Tayo

carimā bhavacarimo jhānacarimo cuticarimoti. Bhavesu hi kāmabhave assāsapassāsā pavattanti, rūpārūpabhavesu nappavattanti. Tasmā so **bhavacarimo**. Jhānesu purimajhānattayeva pavattanti, catutthe nappavattanti. Tasmā so **jhānacarimo**. Ye pana cuticittassa purato soḷasamena cittena sahuppannā, te cuticittena saha nirujjhanti. So **cuticarimo nāma. Ayaṃ idha carimoti adhippeto. Ye hi keci** buddhā vā paccekabuddhā vā ariyasāvakā vā antamaso kunthakipillikaṃ upādāya sabbe bhavaṅgacitteneva abyākatena dukkhasaccena kālaṃ karonti. Tasmā **carimaviññāṇassa nirodhenā**ti cuticittassa nirodhenāti attho.

Paññā ca sati ca nāmañcāti etehi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ gahaṇaṃ paccetabbaṃ. **Rūpañcā**ti etena catunnaṃ mahābhūtānaṃ catuvīsatiupādārūpānañca gahaṇaṃ paccetabbaṃ. Idāni tassa nirujjhanūpāyaṃ dassento **''viññāṇassa nirodhena, etthetaṃ uparujjhatī''**ti āha. Tattha **viññāṇa**nti carimaviññāṇampi abhisaṅkhāraviññāṇampi. Abhisaṅkhāraviññāṇassa pahīnanirodhena etthetaṃ uparujjhati nirujjhati dīpasikhā viya apaṇṇattikabhāvaṃ yāti, carimaviññāṇassa anuppādapaccayattā anuppādanirodhena anuppādavaseneva uparujjhatīti (dī. ni. aṭṭha. 1.499).

7. Ettāvatā ca ''dukkhamassa mahabbhaya''nti iminā pakāsitaṃ dukkhasaccaṃ, ''yāni sotānī''ti iminā samudayasaccaṃ, ''paññāyete pidhīyare''ti iminā maggasaccaṃ, ''asesaṃ uparujjhatī''ti iminā nirodhasaccanti evaṃ cattāri saccāni sutvāpi ariyabhūmiṃ anadhigato puna sekkhāsekkhapaṭipadaṃ pucchanto **''ye ca saṅkhātadhammāse''**ti gāthamāha. Tattha **saṅkhātadhammā**ti aniccādivasena parivīmaṃsitadhammā, arahantānametaṃ adhivacanaṃ. **Sekkhā**ti sīlādīni sikkhamānā avasesā ariyapuggalā. **Puthū**ti bahū sattajanā. **Tesaṃ me nipako iriyaṃ puṭṭho pabrūhī**ti tesaṃ me sekkhāsekkhānaṃ nipako paṇḍito tvaṃ puṭṭho paṭipattiṃ brūhīti.

Tesaṃ khandhā saṅkhātāti tesaṃ pañcakkhandhā appaṭisandhikaṃ katvā desitā, saṅkhepaṃ katvā ṭhapitā vā. Dhātuādīsupi eseva nayo. **Iriya**nti payogaṃ. **Cariya**nti kiriyaṃ. **Vutti**nti pavattiṃ. **Ācara**nti caraṇaṃ. **Gocara**nti paccayaṃ. **Vihāra**nti iriyāpathapavattanaṃ. **Paṭipada**nti vipassanaṃ.

8. Athassa bhagavā yasmā sekkhena kāmacchandanīvaraṇaṃ ādiṃ katvā sabbakilesā pahātabbā eva, tasmā **''kāmesū**ti upaḍḍhagāthāya sekkhapaṭipadaṃ dasseti. Tassattho – vatthu**kāmesu** kilesakāmena **nābhigijjheyya,** kāyaduccaritādayo ca manaso āvilabhāvakare dhamme pajahanto **manasānāvilo siyā**ti. Yasmā pana asekkho aniccādivasena sabbasaṅkhārādīnaṃ paritulitattā **kusalo** sabbadhammesu kāyānupassanāsatiādīhi ca **sato** sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ bhinnattā **bhikkhu**bhāvaṃ patto hutvā sabbairiyāpathesu **paribbajati,** tasmā ''kusalo''ti upaḍḍhagāthāya asekkhapaṭipadaṃ dasseti.

Nābhigijjheyyāti gedhaṃ nāpajjeyya. **Na paligijjheyyā**ti lobhaṃ nāpajjeyya. **Na palibundheyyā**ti lobhavasena na allīyeyya.

Āvilakare kilese jaheyyāti cittāluḷakare upatāpasaṅkhāte kilese jaheyya.

Sabbe dhammā anattāti nibbānaṃ antokaritvā vuttaṃ. **Yaṃ kiñci samudayadhamma**nti yaṃ kiñci sappaccayasabhāvaṃ.

Saha gāthāpariyosānāti gāthāvasāneneva saddhiṃ. **Yete brāhmaṇena saddhiṃ ekacchandā**ti ye ete ajitamāṇavena kalyāṇachandena ekajjhāsayā. **Ekappayogā**ti kāyavacīmanopayogehi ekappayogā. **Ekādhippāyā**ti eko adhippāyo ruci etesanti ekādhippāyā, ekarucikāti attho. **Ekavāsanavāsitā**ti atītabuddhasāsane tena saddhiṃ bhāvitabhāvanā. **Anekapāṇasahassāna**nti anekesaṃ devamanussasaṅkhātānaṃ pāṇasahassānaṃ. **Virajaṃ vītamala**nti rāgādirajavirahitaṃ rāgādimalavirahitañca.

Dhammacakkhunti idha sotāpattimaggo adhippeto. Aññattha heṭṭhāmaggattayaṃ. Tassa uppattikāraṇadassanatthaṃ **''yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma''**nti āha.

Tañhi nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena evaṃ sabbasaṅkhataṃ paṭivijjhantaṃ uppajjati. **Tassa brāhmaṇassa anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccī**ti tassa ca ajitabrāhmaṇassa antevāsikasahassānañca taṇhādīhi aggahetvā kāmāsavādīhi maggakkhaṇe cittaṃ vimuccamānaṃ phalakkhaṇe vimucci. **Saha arahattappattā**ti arahattappattiyā ca saheva āyasmato ajitassa ca antevāsikasahassassa ca ajinajaṭāvākacīratidaṇḍakamaṇḍaluādayo antaradhāyiṃsu. Sabbeva iddhimayapattacīvaradharā dvaṅgulakesā ehibhikkhū hutvā bhagavantaṃ namassamānā pañjalikā nisīdiṃsu. Pāḷiyaṃ pana ajitattherova paññāyati. Tattha **anvatthapaṭipattiyā**ti sayaṃ paccāsīsitaladdhapaṭipattiyā, nibbānaladdhabhāvenāti attho. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva. Evaṃ bhagavā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Ajitamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tissametteyyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

9. Dutiye tissametteyyasuttaniddese – **kodha santusito**ti niṭṭhite pana ajitasutte ‘‘kathaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī’’ti (su. ni. 1124; cūḷani. mogharājamāṇavapucchā 143) evaṃ mogharājā pucchituṃ ārabhi. ‘‘Na tāvassa indriyāni paripākaṃ gatānī’’ti ñatvā bhagavā ‘‘tiṭṭha tvaṃ, mogharāja, añño pucchatū’’ti paṭikkhipi. Tato tissametteyyo attano saṃsayaṃ pucchanto **‘‘kodhā**ti gāthamāha. Tattha **kodha santusito**ti ko idha satto tuṭṭho. **Iñjitā**ti taṇhādiṭṭhivipphanditāni. **Ubhantamabhiññāyā**ti ubho ante abhijānitvā. **Mantā na lippatī**ti paññāya na lippati.

Paripuṇṇasaṅkappoti nekkhammādivitakkehi paripuṇṇasaṅkappattā paripuṇṇamanoratho.

Taṇhiñjitanti taṇhāya calitaṃ. **Diṭṭhiñjitā**dīsupi eseva nayo. **Kāmiñjita**nti kilesakāmehi iñjitaṃ phanditaṃ. ‘‘Kammiñjita’’ntipi pāṭho, taṃ na sundaraṃ.

Mahanto purisoti **mahāpuriso**. Uttamo purisoti **aggapuriso**. Padhāno purisoti **seṭṭhapuriso**. Alāmako purisoti **visiṭṭhapuriso**. Jeṭṭhako purisoti **pāmokkhapuriso**. Na heṭṭhimako purisoti **uttamapuriso**. Purisānaṃ koṭippatto purisoti **padhānapuriso**. Sabbesaṃ icchito purisoti **pavarapuriso**.

Sibbinimaccagāti taṇhaṃ atiagā, atikkamitvā ṭhito. **Upaccagā**ti bhusaṃ atiagā.

10. Tassetamatthaṃ bhagavā byākaronto **‘‘kāmesū’’**ti gāthādvayamāha. Tattha **kāmesu brahmacariyavā**ti kāmanimittaṃ brahmacariyavā, kāmesu ādīnavaṃ disvā maggabrahmacariyena samannāgatoti vuttaṃ hoti. Ettāvatā santusitataṃ dasseti. ‘‘Vītataṇho’’tiādīhi aniñjitataṃ. Tattha **saṅkhāya nibbuto**ti aniccādivasena dhamme vīmaṃsitvā rāgādinibbānena nibbuto.

Asaddhammasamāpattiyāti nīcadhammasamāyogato. **Āratī**ti ārakā ramanaṃ. **Viratī**ti tāya vinā ramanaṃ. **Paṭiviratī**ti paṭinivattitvā tāya vinā ramanaṃ. **Veramaṇī**ti veravināsanaṃ. **Akiriyā**ti kiriyāpacchindanaṃ. **Akaraṇa**nti karaṇaparicchindanaṃ. **Anajjhāpattī**ti anāpajjanatā. **Velāanatikkamo**ti sīmāanatikkamo. Sesaṃ tattha tattha vuttanayattā pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi. Desanāpariyosāne ayampi brāhmaṇo arahatte patiṭṭhāsi saddhiṃ antevāsikasahassena, aññesañca anekasahassānaṃ dhammacakkhuṃ udapādi. Sesaṃ pubbasadisameva.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Tissametteyyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puṇṇakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

12. Tatiye puṇṇakasuttaniddese – **aneja**nti idampi purimanayeneva mogharājānaṃ paṭikkhipitvā vuttaṃ. Tattha **mūladassāvi**nti akusalamūlādidassāviṃ. **Isayo**ti isināmakā jaṭilā. **Yañña**nti deyyadhammaṃ. **Akappayiṃsū**ti pariyesiṃsu.

Hetudassāvītiādīni sabbāni kāraṇavevacanāneva. Kāraṇañhi yasmā attano phalatthāya hinoti pavattati, tasmā **hetū**ti vuccati. Yasmā taṃ phalaṃ nideti 'handa, gaṇhatha na'nti appeti viya, tasmā **nidāna**nti vuccati. **Sambhavadassāvī**tiādīni pañca padāni heṭṭhā dassitanayāni eva. Yasmā taṃ paṭicca eti pavattati, tañca phalaṃ tato samudeti uppajjati, tasmā **paccayo**ti ca **samudayo**ti ca vuccati.

Yā vā panaññāpi kāci sugatiyoti catuapāyavinimuttakā uttaramātādayo appesakkhā kapaṇamanussā ca dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā veditabbā. **Yā vā panaññāpi kāci duggatiyo**ti yamarājanāgasupaṇṇapetamahiddhikādayo paccetabbā. **Attabhāvābhinibbattiyā**ti tīsu ṭhānesu paṭisandhivasena attabhāvapaṭilābhatthāya. **Jānātī**ti sabbaññutaññāṇena jānāti. **Passatī**ti samantacakkhunā passati.

Akusalāti akosallasambhūtā. Akusalaṃ bhajantīti **akusalabhāgiyā**. Akusalapakkhe bhavāti **akusalapakkhikā**. Sabbe te avijjā mūlaṃ kāraṇaṃ etesanti **avijjāmūlakā**. Avijjāya samosaranti sammā osaranti gacchantīti **avijjāsamosaraṇā. Avijjāsamugghātā**ti arahattamaggena avijjāya hatāya. **Sabbe te samugghātaṃ gacchantī**ti vuttappakārā akusaladhammā, te sabbe hatabhāvaṃ pāpuṇanti.

Appamādamūlakāti satiavippavāso appamādo mūlaṃ kāraṇaṃ etesanti appamādamūlakā. Appamādesu sammā osaranti gacchantīti **appamādasamosaraṇā. Appamādo tesaṃ** dhammānaṃ aggamakkhāyatī**ti sayaṃ kāmāvacaropi samāno catubhūmakadhammānaṃ patiṭṭhābhāvena aggo nāma jāto.**

Alamattoti samatthacitto. **Mayā pucchita**nti mayā puṭṭhaṃ. **Vahassetaṃ bhāra**nti etaṃ ābhatabhāraṃ vahassu. **Ye keci isipabbajjaṃ pabbajitā**. ''Isipabbajjā pabbajitā''tipi pāṭho.

Ājīvakasāvakānaṃ ājīvakā devatāti ye ājīvakavacanaṃ suṇanti sussusanti, te ājīvakasāvakā, tesaṃ ājīvakasāvakānaṃ. Ājīvakā ca tesaṃ deyyadhammaṃ paṭiggaṇhanti, te eva ājīvakā devatā. Evaṃ sabbattha. **Ye yesaṃ dakkhiṇeyyā**ti ye ājīvakādayo disāpariyosānā yesaṃ khattiyādīnaṃ deyyadhammānucchavikā. **Te tesaṃ devatā**ti te ājīvakādayo tesaṃ khattiyādīnaṃ devatā.

Yepi yaññaṃ esantīti deyyadhammaṃ icchanti. **Gavesantī**ti olokenti. **Pariyesantī**ti uppādenti. **Yaññā vā ete puthū**ti yaññā eva vā ete puthukā. **Yaññayājakā vā ete puthū**ti deyyadhammassa yājanakā eva vā ete puthukā. **Dakkhiṇeyyā vā ete puthū**ti deyyadhammānucchavikā eva vā ete puthukā. Te vitthārato dassetuṃ **''kathaṃ yaññā vā ete puthū''**tiādinā nayena vitthārena dasseti.

13. **Āsīsamānā**ti rūpādīni patthayamānā. **Itthatta**nti itthabhāvañca patthayamānā, manussādibhāvaṃ icchantāti vuttaṃ hoti. **Jaraṃ sitā**ti jaraṃ nissitā. Jarāmukhena cettha sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ vuttaṃ. Tena vaṭṭadukkhanissitā tato aparimuccamānāyeva kappayiṃsūti dīpeti.

Rūpapaṭilābhaṃ āsīsamānāti vaṇṇāyatanasampattilābhaṃ patthayamānā. **Saddā**dīsupi eseva nayo. **Khattiyamahāsālakule attabhāvapaṭilābha**nti sārappatte khattiyānaṃ mahāsālakule attabhāvalābhaṃ paṭisandhiṃ patthayamānā. **Brāhmaṇamahāsālakulā**dīsupi eseva nayo. **Brahmakāyikesu devesū**ti ettha pubbabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. **Etthā**ti khattiyakulādīsu.

Jarānissitāti jaraṃ assitā. **Byādhinissitā**tiādīsupi eseva nayo. Etehi sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ pariyādiyitvā dassitaṃ hoti.

14. **Kaccisu te bhagavā yaññapathe appamattā, atāru jātiñca jarañca mārisā**ti ettha yañño eva yaññapatho. Idaṃ vuttaṃ hoti – kacci te yaññe appamattā hutvā yaññaṃ kappayantā vaṭṭadukkhamuttariṃsūti.

Yepi yaññaṃ denti yajantīti deyyadhammadānavasena yajanti. **Pariccajantī**ti vissajjenti.

15. **Āsīsantī**ti rūpapaṭilābhādayo patthenti. **Thomayantī**ti ‘‘suciṃ dinna’’ntiādinā nayena yaññādīni pasaṃsanti. **Abhijappantī**ti rūpādipaṭilābhāya vācaṃ gīranti. **Juhantī**ti denti. **Kāmābhijappanti paṭicca lābha**nti rūpādilābhaṃ paṭicca punappunaṃ kāme eva abhijappanti, ‘‘aho vata amhākampi siyyu’’nti vadanti, taṇhañca tattha vaḍḍhentīti vuttaṃ hoti. **Yājayogā**ti yāgādhimuttā. **Bhavarāgarattā**ti evamimehi āsīsanādīhi bhavarāgeneva rattā, bhavarāgarattā vā hutvā etāni āsīsanādīni karontā **nātariṃsu** jātiādivaṭṭadukkhaṃ na uttariṃsu.

Yaññaṃ vā thomentīti dānaṃ vā vaṇṇenti. **Phalaṃ vā**ti rūpādipaṭilābhaṃ. **Dakkhiṇeyye vā**ti jātisampannādīsu. **Suciṃ dinna**nti suciṃ katvā dinnaṃ. **Manāpa**nti manavaḍḍhanakaṃ. **Paṇīta**nti ojavantaṃ. **Kālenā**ti tattha tattha sampattakāle. **Kappiya**nti akappiyaṃ vajjetvā dinnaṃ. **Anavajja**nti niddosaṃ. **Abhiṇha**nti punappunaṃ. **Dadaṃ cittaṃ pasādita**nti dadato muñcanacittaṃ pasāditanti. **Thomenti kittentī**ti guṇaṃ pākaṭaṃ karonti. **Vaṇṇentī**ti vaṇṇaṃ bhaṇanti. **Pasaṃsantī**ti pasādaṃ pāpenti.

Ito nidānanti ito manussalokato dinnakāraṇā. **Ajjhāyakā**ti mante parivattentā. **Mantadharā**ti mante dhārentā. **Tiṇṇaṃ vedāna**nti iruvedayajuvedasāmavedānaṃ. Oṭṭhapahaṭakaraṇavasena pāraṃ gatāti **pāragū**. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhānaṃ. Nighaṇḍū**ti nighaṇḍurukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ. **Keṭubha**nti kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārāvahaṃ satthaṃ. Saha akkharappabhedena **sākkharappabhedānaṃ. Akkharappabhedo**ti sikkhā ca nirutti ca. **Itihāsapañcamāna**nti āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā ‘‘itiha āsa, itiha āsā’’ti īdisavacanapaṭisaṃyuttapurāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesaṃ itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ.

Padaṃ tadavasesañca byākaraṇaṃ adhiyanti, vedenti vāti **padakā veyyākaraṇā. Lokāyataṃ** vuccati vitaṇḍavādasatthaṃ. **Mahāpurisalakkhaṇa**nti mahāpurisānaṃ buddhādīnaṃ lakkhaṇadīpakaṃ dvādasasahassaganthappamāṇaṃ satthaṃ. Yattha soḷasasahassagāthāpadaparimāṇā buddhamantā nāma ahesuṃ. Yesaṃ vasena ‘‘iminā lakkhaṇena samannāgatā buddhā nāma honti, iminā paccekabuddhā, aggasāvakā, asītimahāsāvakā (theragā. aṭṭha. 2.1288), buddhamātā, buddhapitā, aggupaṭṭhāko, aggupaṭṭhāyikā, rājā cakkavattī’’ti ayaṃ viseso ñāyati. **Anavayā**ti imesu lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anūnā paripūrakārino, avayā na hontīti vuttaṃ hoti. Avayā nāma ye tāni atthato ca ganthato ca sandhāretuṃ na sakkonti. **Vītarāgā**ti pahīnarāgā. Etena arahattaphalaṭṭhā vuttā. **Rāgavinayāya vā paṭipannā**ti etena arahattamaggaṭṭhā. **Vītadosā**ti anāgāmiphalaṭṭhā. **Dosavinayāya vā paṭipannā**ti etena anāgāmimaggaṭṭhā. **Vītamohā**ti arahattaphalaṭṭhā. **Mohavinayāya vā paṭipannā**ti arahattamaggaṭṭhā. **Sīlasamādhipaññāvimuttisampannā**ti etehi catūhi lokiyalokuttaramissakehi sīlādīhi sampannā. **Vimuttiñāṇadassanasampannā**ti etena paccavekkhaṇañāṇasampannā vuttāti ñātabbaṃ, tañca kho lokiyameva. **Abhijappantī**ti patthenti. **Jappantī**ti paccāsīsanti. **Pajappantī**ti atīva paccāsīsanti. **Yājayogesu yuttā**ti anuyoge deyyadhamme diyyamāne abhiyogavasena yuttā.

16. **Atha ko carahī**ti atha idāni ko añño atāri.

17. **Saṅkhāyā**ti ñāṇena vīmaṃsitvā. **Paroparānī**ti parāni ca oparāni ca, parattabhāvasakattabhāvādīni parāni ca oparāni cāti vuttaṃ hoti. **Vidhūmo**ti

kāyaduccaritādidhūmavirahito. **Anīgho**ti rāgādiīghavirahito. **Atāri so**ti so evarūpo arahā jātijaraṃ atāri.

Sakarūpāti attano rūpā. **Pararūpā**ti paresaṃ rūpā. **Kāyaduccaritaṃ vidhūmita**nti tividhakāyaduccaritaṃ vidhūmaṃ kataṃ. **Vidhamita**nti nāsitaṃ.

Māno hi te, brāhmaṇa, khāribhāroti yathā khāribhāro khandhena vayhamāno uparitthitopi akkantakkantaṭṭhānaṃ pathaviyā saddhiṃ phasseti viya, evaṃ jātigottakulādīni mānavatthūni nissāya ussāpito māno, tattha tattha issaṃ uppādento catūsu apāyesu saṃsīdāpeti. Tenāha – ''māno hi te, brāhmaṇa, khāribhāro''ti. **Kodho dhūmo**ti tava ñāṇaggissa upakkilesaṭṭhena kodho dhūmo. Tena hi te upakkiliṭṭho ñāṇaggi na virocati. **Bhasmani mosavajja**nti nirojaṭṭhena musāvādo chārikā nāma. Yathā hi chārikāya paṭicchanno aggi na jotati, evaṃ te musāvādena paṭicchannaṃ ñāṇanti dasseti. **Jivhā sujā**ti yathā tuyhaṃ suvaṇṇarajatalohakaṭṭhamattikāsu aññataramayā yāgayajanatthāya sujā hoti, evaṃ mayhaṃ dhammayāgayajanatthāya pahutajivhā sujāti vadati. Yathā tuyhaṃ nadītīre yajanaṭṭhānaṃ, evaṃ dhammayāgayajanaṭṭhānaṭṭhena **hadayaṃ jotiṭṭhānaṃ. Attā**ti cittaṃ.

Jātīti jāyanakavasena jāti. Idamettha sabhāvapaccattaṃ. Sañjāyanavasena **sañjāti,** upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Okkamanavasena **okkanti**. Jāyanaṭṭhena vā **jāti**. Sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā. Sañjāyanaṭṭhena sañjāti. Sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamanaṭṭhena **okkanti**. Sā aṇḍajajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosañca vatthikosañca okkamanti pavisanti okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena **abhinibbatti**. Sā saṃsedajaopapātikavasena yuttā. Te hi pākaṭā eva hutvā nibbattanti. Ayaṃ tāva sammutikathā.

Idāni paramatthakathā hoti. Khandhā eva hi paramatthato pātubhavanti, na sattā. Tattha ca **khandhāna**nti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṃ, pañcavokārabhave pañcannampi gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvo**ti uppatti. **Āyatanāna**nti ettha tatra tatra upapajjamānāyatanānaṃ saṅgaho veditabbo. **Paṭilābho**ti santatiyā pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. Sā panesā tattha tattha bhave paṭhamābhinibbattilakkhaṇā jāti, niyyātanarasā, atītabhavato idha ummujjanapaccupaṭṭhānā, phalavasena dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā.

Jarāti sabhāvapaccattaṃ. **Jīraṇatā**ti ākārabhāvaniddeso. **Khaṇḍicca**ntiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā, pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi **jarā**ti iminā padena sabhāvato dīpitā. Tenassā idaṃ sabhāvapaccattaṃ. **Jīraṇatā**ti iminā ākārato, tenassāyaṃ ākāraniddeso. **Khaṇḍicca**nti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pālicca**nti iminā kesalomānaṃ palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatā**ti iminā maṃsaṃ milāpetvā tace valibhāvakaraṇakiccato. Tenassā ime khaṇḍiccantiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena pākaṭībhūtā pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃbhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīnaṃ khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattāya āyukkhayacakkhādiindriyaparipākasaṅkhātāya pakatiyā dīpitā, tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā ''āyuno saṃhānī''ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni, oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti. Tasmā ''indriyānaṃ paripāko''ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panesā evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā **pākaṭajarā** nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tattha yvāyaṃ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṃ

dantādīnaṃ suviññeyyattā vaṇṇoyeva. Tañca cakkhunā disvā manodvārena cintetvā ‘‘ime dantā jarāya pahaṭā’’ti jaraṃ jānāti. Udakaṭṭhāne baddhāni gosiṅgādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvajānanaṃ viya.

Puna avīci savīcīti evampi ayaṃ jarā duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajatapavāḷacandasūriyādīnaṃ mandadasakādīsu pāṇīnaṃ viya ca pupphaphalapallavādīsu apāṇīnaṃ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ dubbiññeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā **savīcijarā** nāma.

Tattha savīcijarā upādinnakaanupādinnakavasena evaṃ dīpetabbā – daharakumārakānañhi paṭhamameva khīradantā nāma uṭṭhahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā uṭṭhahanti, te paṭhamameva setā honti, jarāvātena pana pahaṭakāle kāḷakā honti. Kesā pana paṭhamameva tambāpi honti kāḷakāpi setakāpi. Chavi pana salohitakā hoti. Vaḍḍhantānaṃ vaḍḍhantānaṃ odātānaṃ odātabhāvo, kāḷakānaṃ kāḷakabhāvo paññāyati. Jarāvātena pahaṭakāle ca valiṃ gaṇhāti. Sabbampi sassaṃ vapitakāle setaṃ hoti, pacchā nīlaṃ. Jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍaraṃ hoti. Ambaṅkurenāpi dīpetuṃ vaṭṭati eva. Sā panesā khandhaparipākalakkhaṇā jarā, maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva. Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ayampi brāhmaṇo arahatte patiṭṭhāsi saddhiṃ antevāsikasahassena. Aññesañca anekasahassānaṃ dhammacakkhuṃ udapādi. Sesaṃ vuttasadisameva.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Puṇṇakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettagūmāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

18. Catutthe mettagūsutte – **maññāmi taṃ vedagū bhāvitatta**nti ‘‘ayaṃ vedagū’’ti ca ‘‘bhāvitatto’’ti ca evaṃ taṃ maññāmi.

Aparittoti na appo. **Mahanto**ti na khuddako. **Gambhīro**ti na uttāno. **Appameyyo**ti minituṃ na sakkuṇeyyo. **Duppariyogāḷho**ti avagāhituṃ otarituṃ dukkho. **Bahuratano sāgarūpamo**ti bahūnaṃ dhammaratanānaṃ ākarattā anekavidharatanasampanno mahāsamuddo viya bahuratano sāgarasadiso.

Na maṅku hotīti na vikuṇitamukho hoti. **Appatiṭṭhitacitto**ti dosavasena na ghanībhūtacitto. **Alīnamanaso**ti na saṅkucitacitto. **Abyāpannacetaso**ti na pūticitto.

Diṭṭhe diṭṭhamattoti cakkhuvisaye rūpārammaṇe diṭṭhamattoyeva taṃ ārammaṇaṃ bhavissati, kattā vā kāretā vā natthi. Yaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ vaṇṇāyatanameva. **Sutā**dīsupi eseva nayo. Api ca **diṭṭhe**ti dassanayogena vaṇṇāyatanaṃ, savanayogena saddāyatanaṃ, mutayogena ghānajivhākāyāyatanāni dasseti. Ghānassa gandhāyatanaṃ, jivhāya rasāyatanaṃ, kāyassa pathavī tejo vāyūti phoṭṭhabbāyatanaṃ, viññātayogena dhammāyatanaṃ dasseti. **Diṭṭhe anūpayo**ti cakkhuviññāṇena diṭṭhe rāgūpayavirahito. **Anapāyo**ti kodhavirahito appaṭigho. **Anissito**ti taṇhāya anallīno. **Appaṭibaddho**ti mānena na baddho. **Vippamutto**ti sabbārammaṇato mutto. **Visaññutto**ti kilesehi viyutto hutvā ṭhito.

Saṃvijjati bhagavato cakkhūti buddhassa bhagavato pakatimaṃsacakkhu upalabbhati. **Passatī**ti dakkhati oloketi. **Cakkhunā rūpa**nti cakkhuviññāṇena rūpārammaṇaṃ. **Chandarāgo**ti taṇhāchando.

Dantaṃ nayanti samitinti uyyānakīḷāmaṇḍalādīsu hi mahājanamajjhaṃ gacchantā dantameva goṇaṃ vā dantaṃ assājānīyaṃ vā yāne yojetvā nayanti. **Rājā**ti tathārūpāneva ṭhānāni gacchanto rājāpi dantameva abhiruhati. **Manussesū**ti manussesupi catūhi ariyamaggehi danto nibbisevanova seṭṭho.

Yotivākyanti evarūpaṃ atikkammavacanaṃ punappunaṃ vuccamānampi titikkhati nappatippharati na vihaññati, evarūpo danto seṭṭhoti attho.

Assatarāti vaḷavāya gadrabhena jātā. **Ājānīyā**ti yaṃ assadammasārathi kāraṇaṃ kāreti, tassa khippaṃ jānanasamatthā. **Sindhavā**ti sindhavaraṭṭhe jātā assā. **Mahānāgā**ti kuñjarasaṅkhātā mahāhatthino. **Attadanto**ti ete assatarā vā sindhavā vā kuñjarā vā dantāva, na adantā. Yo pana catumaggasaṅkhātena attano dantatāya attadanto nibbisevano, ayaṃ tatopi varaṃ, sabbehipi etehi uttaritaroti attho.

Na hi etehi yānehīti yāni etāni hatthiyānādīni uttamayānāni, etehi yānehi koci puggalo supinantenapi agatapubbattā ‘‘agata’’nti saṅkhātaṃ nibbānadisaṃ tathā na gaccheyya. Yathā pubbabhāge indriyadamena dantena, aparabhāge ariyamaggabhāvanāya sudantena danto nibbisevano sappañño puggalo taṃ agatapubbaṃ disaṃ gacchati, dantabhūmiṃ pāpuṇāti, tasmā attadamanameva varataranti attho (dha. pa. aṭṭha. 2.322; mahāni. aṭṭha. 90).

Vidhāsu na vikampantīti navavidhamānakoṭṭhāsesu na calanti na vedhenti. **Vippamuttā punabbhavā**ti kammakilesato samucchedavimuttiyā suṭṭhu muttā. **Dantabhūmiṃ anuppattā**ti arahattaphalaṃ pāpuṇitvā ṭhitā. **Te loke vijitāvino**ti te vuttappakārā khīṇāsavā sattaloke vijitavijayā nāma (saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.76; mahāni. aṭṭha. 90).

Yassindriyāni bhāvitānīti yassa khīṇāsavassa saddhādipañcindriyāni arahattaphalaṃ pāpetvā vaḍḍhitāni. **Ajjhattañca bahiddhā cā**ti cakkhādiajjhattāyatanāni ca rūpādibahiddhāyatanāni ca nibbisevanāni katāni. **Sabbaloke**ti sakalatedhātuke loke ca. **Nibbijjha imaṃ parañca loka**nti imañca attabhāvaṃ paraloke ca attabhāvaṃ atikkamitvā ṭhito khīṇāsavo. **Kālaṃ kaṅkhati bhāvito sa danto**ti so khīṇāsavo cakkhādito danto vaḍḍhitacitto maraṇakālaṃ pattheti (su. ni. aṭṭha. 2.522; mahāni. aṭṭha. 90).

Yesaṃ dhammānaṃ ādito samudāgamanaṃ paññāyatīti yesaṃ khandhādidhammānaṃ uppatti paññāyati. **Atthaṅgamato nirodho**ti atthaṅgamanavasena tesaṃyeva abhāvo paññāyati. **Kammasannissito vipāko**ti kusalākusalakammanissito vipāko kammaṃ amuñcitvā pavattanato vipākopi kammasannissitova nāma. **Nāmasannissitaṃ rūpa**nti sabbarūpaṃ nāmaṃ gahetvā pavattanato nāmasannissitaṃ nāma jātaṃ. **Jātiyā anugata**nti sabbaṃ kammādikaṃ jātiyā anupaviṭṭhaṃ. **Jarāya anusaṭa**nti jarāya patthaṭaṃ. **Byādhinā abhibhūta**nti byādhidukkhena abhimadditaṃ. **Maraṇena abbhāhata**nti maccunā abhihaṭaṃ pahaṭaṃ. **Atāṇa**nti puttādīhipi tāyanassa abhāvato atāyanaṃ anārakkhaṃ alabbhaṇeyyaṃ khemaṃ vā. **Aleṇa**nti allīyituṃ nissayituṃ anarahaṃ, allīnānampi na leṇakiccakaraṇaṃ. **Asaraṇa**nti nissitānaṃ na bhayahārakaṃ, na bhayavināsakaṃ. **Asaraṇībhūta**nti pure uppattiyā attano abhāveneva asaraṇaṃ, uppattisamakālameva asaraṇabhūtanti attho.

19. **Apucchasī**ti ettha **a-**iti padapūraṇamatte nipāto, pucchasitveva attho. **Pavakkhāmi yathā pajāna**nti yathā pajānanto ācikkhati, evaṃ ācikkhissāmi. **Upadhinidānā pabhavanti dukkhā**ti taṇhādiupadhinidānā jātiādidukkhavisesā pabhavanti.

Taṇhūpadhīti taṇhā eva taṇhūpadhi. Sassatucchedadiṭṭhi eva **diṭṭhūpadhi**. Rāgādikilesā eva **kilesūpadhi**. Puññādikammāni eva **kammūpadhi**. Tividhaduccaritāniyeva **duccaritūpadhi**. Kabaḷīkārādayo āhārā eva **āhārūpadhi**. Dosapaṭigho eva **paṭighūpadhi**. Kammasamuṭṭhānā kammeneva gahitā pathavādayo catasso dhātuyova **catasso upādinnadhātuyo upadhī**. Cakkhādichaajjhattikāni āyatanāni eva **cha ajjhattikāni āyatanāni upadhī**. Cakkhuviññāṇādichaviññāṇakāyāva **cha viññāṇakāyā upadhī. Sabbampi dukkhaṃ dukkhamanaṭṭhenā**ti sabbatebhūmakaṃ dukkhaṃ dussahanaṭṭhena upadhi.

20. Evaṃ upadhinidānato pabhavantesu dukkhesu – **yo ve avidvā**ti gāthā. Tattha **pajāna**nti

saṅkhāre aniccādivasena jānanto. **Dukkhassa jātippabhavānupassī**ti vaṭṭadukkhassa jātikāraṇaṃ ‘‘upadhī’’ti anupassanto. Imissā gāthāya niddese vattabbaṃ natthi.

21. **Sokapariddavañcā**ti sokañca paridevañca. **Tathā hi te vidito esa dhammo**ti yathā yathā sattā jānanti, tathā tathā ñāpanavasena vidito esa tayā dhammoti.

Tattha **tarantī**ti paṭhamamaggena diṭṭhoghaṃ taranti. **Uttarantī**ti dutiyamaggena kāmoghaṃ tanukaraṇavasena uggantvā taranti. **Patarantī**ti tameva niravasesappahānavasena tatiyamaggena visesena taranti. **Samatikkamantī**ti bhavoghaavijjoghappahānavasena catutthamaggena sammā atikkamanti. **Vītivattantī**ti phalaṃ pāpuṇitvā tiṭṭhanti.

22. **Kittayissāmi te dhamma**nti nibbānadhammaṃ nibbānagāminipaṭipadādhammañca te desayissāmi. **Diṭṭhe dhamme**ti diṭṭheva dukkhādidhamme, imasmiṃyeva vā attabhāve. **Anītiha**nti attapaccakkhaṃ. **Yaṃ viditvā**ti yaṃ dhammaṃ ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’tiādinā (dha. pa. 277; theragā. 676; kathā. 753) nayena sammasanto viditvā.

Tattha **ādikalyāṇa**nti hitvāpi anuttaraṃ vivekasukhaṃ dhammaṃ tava kittayissāmi, tañca kho appaṃ vā bahuṃ vā kittayanto ādikalyāṇādippakārameva kittayissāmi. Ādimhi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā kittayissāmi. Majjhepi. Pariyosānepi bhaddakaṃ anavajjameva katvā kittayissāmīti vuttaṃ hoti. Yasmiñhi bhagavā ekagāthampi desesi, sā samantabhaddakattā dhammassa paṭhamapādena ādikalyāṇā, dutiyatatiyapādehi majjhekalyāṇā, pacchimapādena pariyosānakalyāṇā. Ekānusandhikaṃ suttaṃ nidānena ādikalyāṇaṃ, nigamanena pariyosānakalyāṇaṃ, sesena majjhekalyāṇaṃ. Nānānusandhikaṃ suttaṃ paṭhamānusandhinā ādikalyāṇaṃ, pacchimena pariyosānakalyāṇaṃ, sesehi majjhekalyāṇaṃ.

Api ca sanidānauppattittā ādikalyāṇaṃ, veneyyānaṃ anurūpato atthassa aviparītatāya ca hetudāharaṇayuttato ca majjhekalyāṇaṃ, sotūnaṃ saddhāpaṭilābhajananena nigamanena ca pariyosānakalyāṇaṃ.

Sakalo hi sāsanadhammo attano atthabhūtena sīlena ādikalyāṇo, samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo, nibbānena pariyosānakalyāṇo. Sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo, vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo, phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo. Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇo, dhammasudhammatāya majjhekalyāṇo, saṅghasuppaṭipattiyā pariyosānakalyāṇo. Taṃ sutvā tathattāya paṭipannena adhigantabbāya abhisambodhiyā vā ādikalyāṇo, paccekabodhiyā majjhekalyāṇo, sāvakabodhiyā pariyosānakalyāṇo.

Suyyamāno cesa nīvaraṇavikkhambhanato bhavanenapi kalyāṇameva āvahatīti ādikalyāṇo, paṭipajjiyamāno samathavipassanāsukhāvahanato paṭipattiyāpi kalyāṇameva āvahatīti majjhekalyāṇo, tathāpaṭipanno (pārā. aṭṭha. 1.1) ca paṭipattiphale niṭṭhite tādibhāvāvahanato paṭipattiphalenapi kalyāṇameva āvahatīti pariyosānakalyāṇoti.

Yaṃ panesa bhagavā dhammaṃ desento sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca pakāseti, nānānayehi dīpeti. Taṃ yathānurūpaṃ atthasampattiyā **sātthaṃ**. Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattiatthapadasamāyogato **sātthaṃ**. Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi **sātthaṃ**. Dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi **sabyañjanaṃ**. Atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato **sātthaṃ**. Dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato **sabyañjanaṃ**. Paṇḍitavedanīyato sarikkhakajanappasādakanti **sātthaṃ**. Saddheyyato lokiyajanappasādakanti **sabyañjanaṃ**. Gambhīrādhippāyato **sātthaṃ**. Uttānapadato **sabyañjanaṃ**. Upanetabbassa abhāvato sakalaparipuṇṇabhāvena **kevalaparipuṇṇaṃ**. Apanetabbassa abhāvato niddosabhāvena **parisuddhaṃ**.

Api ca – paṭipattiyā adhigamabyattito **sātthaṃ**. Pariyattiyā āgamabyattito **sabyañjanaṃ**. Sīlādipañcadhammakkhandhayuttato **kevalaparipuṇṇaṃ**. Nirupakkilesato nittharaṇatthāya pavattito lokāmisanirapekkhato ca **parisuddhaṃ**. Sikkhattayapariggahitattā brahmabhūtehi seṭṭhehi caritabbato, tesañca cariyabhāvato **brahmacariyaṃ** (pārā. aṭṭha. 1.1).

Evaṃ pariyattidhammaṃ dassetvā idāni lokuttaradhammaṃ dassetuṃ **''cattāro satipaṭṭhāne''**ti āha. Sattatiṃsabodhipakkhiyadhamme dassetvā nibbattitalokuttaraṃ dassetuṃ **''nibbānañcā''**ti āha. **Nibbānagāminiñca paṭipada**nti pubbabhāgasīlasamādhivipassanādhammañca kittayissāmi.

Dukkhe diṭṭheti dukkhasacce sarasalakkhaṇena diṭṭhe dukkhasaccaṃ pakāsessāmi. **Samudayā**dīsupi eseva nayo.

23. **Tañcāhaṃ abhinandāmī**ti taṃ vuttappakāradhammajotakaṃ tava vacanaṃ ahaṃ patthayāmi. **Dhammamuttama**nti tañca dhammamuttamaṃ abhinandāmi.

Tattha **mahato tamokāyassa padālana**nti mahato avijjārāsissa chedanaṃ. Aniccalakkhaṇavasena **esī**. Dukkhalakkhaṇavasena **gavesī**. Anattalakkhaṇavasena samantato **pariyesī. Mahato vipallāsassa pabhedana**nti mahantassa asubhe subhantiādidvādasavidhassa vipallāsassa bhedanaṃ. **Mahato taṇhāsallassa abbahana**nti mahantassa antotudanaṭṭhena taṇhākaṇṭakassa luñcanaṃ. **Diṭṭhisaṅghāṭassa viniveṭhana**nti diṭṭhiyeva abbocchinnappavattito saṅghaṭitaṭṭhena saṅghāṭo, tassa diṭṭhisaṅghāṭassa nivattanaṃ. **Mānadhajassa pātana**nti ussitaṭṭhena unnatilakkhaṇassa mānaddhajassa pātanaṃ. **Abhisaṅkhārassa vūpasama**nti puññādiabhisaṅkhārassa upasamanaṃ. **Oghassa nittharaṇa**nti vaṭṭe osīdāpanassa kāmoghādioghassa nittharaṇaṃ nikkhamanaṃ. **Bhārassa nikkhepana**nti rūpādipañcakkhandhabhārassa khipanaṃ chaḍḍanaṃ. **Saṃsāravaṭṭassa upaccheda**nti khandhādipaṭipāṭisaṃsāravaṭṭassa hetunassanena ucchijjanaṃ. **Santāpassa nibbāpana**nti kilesasantāpassa nibbutiṃ. **Pariḷāhassa paṭipassaddha**nti kilesapariḷāhassa vūpasamaṃ paṭipassambhanaṃ. **Dhammadhajassa ussāpana**nti navavidhalokuttaradhammassa ussāpetvā ṭhapanaṃ. **Paramatthaṃ amataṃ nibbāna**nti uttamaṭṭhena paramatthaṃ. Natthi etassa maraṇasaṅkhātaṃ matanti amataṃ. Kilesavisapaṭipakkhattā agadantipi amataṃ. Saṃsāradukkhapaṭipakkhabhūtattā nibbutanti **nibbānaṃ**. Natthettha taṇhāsaṅkhātaṃ vānantipi **nibbānaṃ**.

Mahesakkhehi sattehīti mahānubhāvehi sakkādīhi sattehi. **Pariyesito**ti pariyiṭṭho. **Kahaṃ devadevo**ti devānaṃ atidevo kuhiṃ. **Kahaṃ narāsabho**ti uttamapuriso.

24. **Uddhaṃ adho tiriyañcāpi majjhe**ti ettha **uddha**nti anāgataddhā vuccati. **Adho**ti atītaddhā. **Tiriyañcāpi majjhe**ti paccuppannaddhā. **Etesu nandiñca nivesanañca, panujja viññāṇa**nti etesu uddhādīsu taṇhañca diṭṭhinivesanañca abhisaṅkhāraviññāṇañca panudehi. Panuditvā ca **bhave na tiṭṭhe**ti evaṃ sante duvidhepi bhave na tiṭṭheyya. Evaṃ tāva panujjasaddassa panudehīti imasmiṃ atthavikappe sambandho. Panuditvāti etasmiṃ pana atthavikappe bhave na tiṭṭheti ayameva sambandho. Etāni nandīnivesanaviññāṇāni panuditvā duvidhepi bhave na tiṭṭheyyāti.

Sahokāsavasena devaloko uddhaṃ. Apāyaloko adho. Manussaloko majjhe. Tattha **kusalā dhammā**ti apāyaṃ muñcitvā upari paṭisandhidānato kusalā dhammā **uddha**nti vuccanti. **Akusalā dhammā** apāyesu paṭisandhidānato **adho**ti. Tadubhayavimuttattā **abyākatā dhammā tiriyañcāpi majjhe**ti vuccanti. Sabboparivasena arūpadhātu uddhaṃ. Sabbaadhovasena kāmadhātu adho. Tadubhayantaravasena rūpadhātu majjhe. Kāyacittābādhakhananavasena sukhā vedanā uddhaṃ. Dukkhamanavasena dukkhā vedanā adho. Adukkhamasukhā vedanā majjhe. Attabhāvavasena paricchedaṃ dassento **''uddhanti uddhaṃ pādatalā''**tiādimāha. Tattha **uddhaṃ pādatalā**ti pādatalato upari. **Adho kesamatthakā**ti kesamatthakato adho. **Majjhe**ti dvinnaṃ antaraṃ.

Puññābhisaṅkhārasahagataṃ viññāṇanti terasavidhapuññābhisaṅkhārasampayuttaṃ kammaviññāṇaṃ. **Apuññābhisaṅkhārasahagataṃ viññāṇa**nti dvādasavidhaapuññābhisaṅkhārasampayuttaṃ kammaviññāṇaṃ. **Āneñjābhisaṅkhārasahagataṃ viññāṇa**nti catubbidhaṃ āneñjābhisaṅkhārasahagataṃ kammaviññāṇaṃ. **Nujjā**ti khipa. **Panujjā**ti atīva khipa. **Nudā**ti luñca. **Panudā**ti atīva luñca. **Pajahā**ti chaḍḍehi. **Vinodehī**ti dūraṃ karohi.

Kammabhavañcāti puññābhisaṅkhāracetanāva. **Paṭisandhikañca punabbhava**nti paṭisandhiyā rūpādipunabbhavañca. **Pajahanto** paṭhamamaggena, **vinodento** dutiyamaggena, **byantī karonto** tatiyamaggena, **anabhāvaṃ gamento** catutthamaggena. **Kammabhave na tiṭṭheyyā**ti puññādiabhisaṅkhāre na tiṭṭheyya.

25. Etāni vinodetvā bhave atiṭṭhanto eso – **evaṃ vihārī**ti gāthā. Tattha **idhevā**ti imasmiṃyeva sāsane, imasmiṃyeva vā attabhāve. Imissā gāthāya niddeso uttānatthova.

26. **Sukittitaṃ gotamanūpadhīka**nti ettha **anūpadhīka**nti nibbānaṃ, taṃ sandhāya bhagavantaṃ ālapanto āha – ‘‘sukittitaṃ gotamanūpadhīka’’nti.

Niddese **kilesā cā**ti upatāpanaṭṭhena rāgādayo kilesā ca rāsaṭṭhena vipākabhūtā pañcakkhandhā ca kusalādiabhisaṅkhārā cetanā ca ‘‘upadhī’’ti vuccanti kathīyanti. **Upadhippahānaṃ** tadaṅgappahānena, **upadhivūpasamaṃ** vikkhambhanappahānena, **upadhipaṭinissaggaṃ** samucchedappahānena **upadhipaṭipassaddhaṃ** phalenāti.

27. Na kevalaṃ dukkhameva pahāsi – **te cāpī**ti gāthā. Tattha **aṭṭhita**nti sakkaccaṃ, sadā vā. **Taṃ taṃ namassāmī**ti tasmā taṃ namassāmi. **Sameccā**ti upagantvā. **Nāgā**ti bhagavantaṃ ālapanto āha.

Niddese **sameccā**ti jānitvā, ekato hutvā vā. **Abhisameccā**ti paṭivijjhitvā. **Samāgantvā**ti sammukhā hutvā. **Abhisamāgantvā**ti samīpaṃ gantvā. **Sammukhā**ti sammukhe. **Āguṃ na karotī**ti pāpaṃ na karoti.

28. Idāni naṃ bhagavā ‘‘addhā hi bhagavā pahāsi dukkha’’nti evaṃ tena brāhmaṇena viditopi attānaṃ anupanetvāva pahīnadukkhena puggalena ovadanto **‘‘yaṃ brāhmaṇa’’**nti gāthamāha. Tassattho – **yaṃ** taṃ abhijānanto ‘‘ayaṃ bāhitapāpattā **brāhmaṇo,** vedehi gatattā **vedagū,** kiñcanābhāvā **akiñcano,** kāmesu ca bhavesu ca asattattā **kāmabhave asatto’’**ti jaññā jāneyyāsi. **Addhā hi so oghamimaṃ atāri, tiṇṇo ca pāraṃ akhilo akaṅkho**.

Niddese **rāgakiñcana**nti rāgapalibodhaṃ. **Dosakiñcana**ntiādipi eseva nayo. **Kāmoghaṃ tiṇṇo** anāgāmimaggena. **Bhavoghaṃ tiṇṇo** arahattamaggena. **Diṭṭhoghaṃ tiṇṇo** sotāpattimaggena. **Avijjoghaṃ tiṇṇo** arahattamaggena. **Saṃsārapathaṃ tiṇṇo kusalākusalakammappabhedenāti. Uttiṇṇo** paṭhamamaggena. **Nittiṇṇo** dutiyamaggena. **Atikkanto** tatiyamaggena. **Samatikkanto catutthamaggena.**Vītivatto phalena.

29. Kiñca bhiyyo – **vidvā ca yo**ti gāthā. Tattha **idhā**ti imasmiṃ sāsane, attabhāve vā. **Visajjā**ti vosajjitvā.

Niddese **sajja**nti muñcanaṃ. **Visajja**nti vosajjanaṃ. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva. Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi. Desanāpariyosāne ca vuttasadiso eva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Mettagūmāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dhotakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

30. Pañcame dhotakasutte – **vācābhikaṅkhāmī**ti vācaṃ abhikaṅkhāmi. **Sikkhe nibbānamattano**ti attano rāgādīnaṃ nibbānatthāya adhisīlādīni sikkheyya. Niddese apubbaṃ natthi.

31. Itoti mama mukhato.

Niddese **ātappa**nti kilesatāpanaṃ. **Ussāha**nti asaṅkocaṃ. **Ussoḷhī**nti balavavīriyaṃ. **Thāma**nti asithilaṃ. **Dhiti**nti dhāraṇaṃ. **Vīriyaṃ karohī**ti parakkamaṃ karohi. **Chandaṃ janehī**ti ruciṃ uppādehi.

32. Evaṃ vutte attamano dhotako bhagavantaṃ abhitthavamāno kathaṃkathāpamokkhaṃ yācanto **‘‘passāmaha’’**nti gāthamāha. Tattha **passāmahaṃ devamanussaloke**ti passāmi ahaṃ devamanussaloke. **Taṃ taṃ namassāmī**ti taṃ evarūpaṃ taṃ namassāmi. **Pamuñcā**ti pamocehi.

Niddese **paccekabuddhā**ti taṃ taṃ ārammaṇaṃ pāṭiyekkaṃ catusaccaṃ sayameva buddhā paṭivedhappattāti paccekabuddhā. **Sīhasīho**ti achambhitaṭṭhena sīhānaṃ atisīho. **Nāganāgo**ti nikkilesaṭṭhena, mahantaṭṭhena vā nāgānaṃ atināgo. **Gaṇigaṇī**ti gaṇavantānaṃ atīva gaṇavā. **Munimunī**ti ñāṇavantānaṃ atīva ñāṇavā. **Rājarājā**ti uttamarājā. **Muñca ma**nti mocehi maṃ. **Pamuñca ma**nti nānāvidhena muñcehi maṃ. **Mocehi ma**nti sithilaṃ karohi maṃ. **Pamocehi ma**nti atīva sithilaṃ karohi maṃ. **Uddhara ma**nti maṃ saṃsārapaṅkā uddharitvā thale patiṭṭhāpehi. **Samuddhara ma**nti sammā uddharitvā thale patiṭṭhāpehi maṃ. **Vuṭṭhāpehī**ti vicikicchāsallato apanetvā visuṃ karaṇavasena uṭṭhāpehi.

33. Athassa bhagavā attādhīnameva kathaṃkathāpamokkhaṃ oghataraṇamukhena dassento **‘‘nāha’’**nti gāthamāha. Tattha **nāhaṃ sahissāmī**ti ahaṃ na sahissāmi na sakkomi. Na vāyamissāmīti vuttaṃ hoti. **Pamocanāyā**ti pamocetuṃ. **Kathaṃkathi**nti sakaṅkhaṃ. **Taresī**ti tareyyāsi.

Niddese **na īhāmī**ti payogaṃ na karomi. Na samīhāmīti atīva payogaṃ na karomi. **Assaddhe puggale**ti ratanattaye saddhāvirahite puggale. **Acchandike**ti maggaphalatthaṃ rucivirahite. **Kusīte**ti samādhivirahite. **Hīnavīriye**ti nibbīriye. **Appaṭipajjamāne**ti paṭipattiyā na paṭipajjamāne.

34. Evaṃ vutte attamanataro dhotako bhagavantaṃ abhitthavamāno anusāsaniṃ yācanto **‘‘anusāsa brahme’’**ti gāthamāha. Tattha **brahme**ti seṭṭhavacanametaṃ. Tena bhagavantaṃ āmantayamāno āha ‘‘anusāsa brahme’’ti. **Vivekadhamma**nti sabbasaṅkhāravivekaṃ nibbānadhammaṃ. **Abyāpajjamāno**ti nānappakārakaṃ anāpajjamāno. **Idheva santo**ti idheva samāno. **Asito**ti anissito.

35-7. Ito parā dve gāthā mettagūsutte vuttanayā eva. Kevalañhi tattha dhammaṃ, idha santinti ayaṃ viseso. Tatiyagāthāyapi pubbaḍḍhaṃ tattha vuttanayameva. Aparaḍḍhe **saṅgo**ti sajjanaṭṭhānaṃ, lagganaṃti vuttaṃ hoti. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca vuttasadiso eva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Dhotakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upasīvamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

38. Chaṭṭhe upasīvasutte – **mahantamoghanti** mahantaṃ oghaṃ. **Anissitoti** puggalaṃ vā dhammaṃ vā anallīno. **No visahāmīti** na sakkomi. **Ārammaṇanti** nissayaṃ. **Yaṃ nissitoti** yaṃ dhammaṃ vā puggalaṃ vā nissito.

Niddese **kāmoghanti** anāgāmimaggena kāmoghaṃ. Arahattamaggena **bhavoghaṃ**. Sotāpattimaggena **diṭṭhoghaṃ**. Arahattamaggena **avijjoghaṃ** tareyyaṃ. **Sakyakulā pabbajitoti** bhagavato uccākulaparidīpanavasena vuttaṃ. **Ālambaṇanti** avattharitvā ṭhānaṃ. **Nissayanti** allīyanaṃ. **Upanissayanti** apassayanaṃ.

39. Idāni yasmā brāhmaṇo ākiñcaññāyatanalābhī tañca santampi nissayaṃ na jānāti. Tenassa bhagavā tañca nissayaṃ uttariñca niyyānapathaṃ dassento **‘‘ākiñcañña’’nti** gāthamāha. Tattha **pekkhamānoti** taṃ ākiñcaññāyatanasamāpattiṃ sato samāpajjitvā vuṭṭhahitvā ca aniccādivasena passamāno. **Natthīti nissāyāti** taṃ ‘‘natthi kiñcī’’ti pavattaṃ samāpattiṃ ārammaṇaṃ katvā. **Tarassu oghanti** tato pabhuti pavattāya vipassanāya yathānurūpaṃ catubbidhampi oghaṃ tarassu. **Kathāhīti** kathaṃkathāhi. **Taṇhakkhayaṃ nattamahābhipassāti** rattindivaṃ nibbānaṃ vibhūtaṃ katvā passa. Etenassa diṭṭhadhammasukhavihāraṃ kathesi.

Niddese **taññeva viññāṇaṃ abhāvetīti** ākāsālambaṇaṃ katvā pavattamahaggataviññāṇaṃ abhāveti abhāvaṃ gameti. **Vibhāvetīti** vividhā abhāvaṃ gameti. **Antaradhāpetīti** adassanaṃ gameti. **Natthi kiñcīti passatīti** antamaso bhaṅgamattampissa natthīti passati.

40. Idāni ‘‘kāme pahāyā’’ti sutvā vikkhambhanavasena attanā pahīne kāme sampassamāno **‘‘sabbesū’’ti** gāthamāha. Tattha **hitvā maññanti** aññaṃ tato heṭṭhā chabbidhampi samāpattiṃ hitvā. **Saññāvimokkhe parameti** sattasu saññāvimokkhesu uttame ākiñcaññāyatane. **Tiṭṭhe nu so tattha anānuyāyīti** so puggalo tattha ākiñcaññāyatanabrahmaloke avigacchamāno tiṭṭheyya nūti pucchati.

Niddese **aviccamānoti** aviyujjamāno. **Avigacchamānoti** viyogaṃ anāpajjamāno. **Anantaradhāyamānoti** antaradhānaṃ anāpajjamāno. **Aparihāyamānoti** anantarā parihānaṃ anāpajjamāno.

41-2. Athassa bhagavā saṭṭhikappasahassamattakaṃyeva ṭhānaṃ anujānanto catutthaṃ gāthamāha. Evaṃ tassa tattha ṭhānaṃ sutvā idānissa sassatucchedabhāvaṃ pucchanto **‘‘tiṭṭhe ce’’ti** gāthamāha. Tattha **pūgampi vassānanti** anekasaṅkhyampi vassānaṃ, gaṇanarāsinti attho. ‘‘Pūgampi vassānī’’tipi pāṭho. Tattha vibhattibyattayena sāmivacanassa paccattavacanaṃ kātabbaṃ, pūganti vā etassa bahūnīti attho vattabbo. ‘‘Pūgānī’’ti vāpi paṭhanti, purimapāṭhoyeva sabbasundaro. **Tattheva so sīti siyā vimuttoti** so puggalo tatthevākiñcaññāyatane nānādukkhehi vimutto sītibhāvappatto bhaveyya, nibbānappatto sassato hutvā tiṭṭheyyāti adhippāyo. **Cavetha viññāṇaṃ tathāvidhassāti** ‘‘udāhu tathāvidhassa viññāṇaṃ anupādāya parinibbāyeyyā’’ti ucchedaṃ pucchati, ‘‘paṭisandhiggahaṇatthaṃ vāpi bhaveyyā’’ti paṭisandhimpi tassa pucchati.

Tassa viññāṇaṃ caveyyāti tassa ākiñcaññāyatane uppannassa viññāṇaṃ cutiṃ pāpuṇeyya. **Ucchijjeyyāti** ucchedaṃ bhaveyya. **Vinasseyyāti** vināsaṃ pāpuṇeyya. **Na bhaveyyāti** abhāvaṃ gameyya. **Upapannassāti** paṭisandhivasena upapannassa.

43. Athassa bhagavā ucchedasassataṃ anupagamma tatthupapannassa ariyasāvakassa anupādāya parinibbānaṃ dassento **‘‘accī yathā’’ti** gāthamāha. Tattha **atthaṃ paletīti** atthaṃ gacchati. **Na upeti saṅkhanti** ‘‘asukaṃ nāma disaṃ gato’’ti vohāraṃ na gacchati. **Evaṃ munī nāmakāyā vimuttoti** evaṃ tattha uppanno sekkhamuni pakatiyā pubbeva rūpakāyā vimutto, tattha catutthamaggaṃ nibbattetvā

dhammakāyassa pariññātattā puna nāmakāyāpi vimutto ubhatobhāgavimutto khīṇāsavo hutvā anupādānibbānasaṅkhātaṃ atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ ''khattiyo vā brāhmaṇo vā''ti evamādikaṃ.

Niddese **khittā**ti calitā. **Ukkhittā**ti aticalitā. **Nunnā**ti papphoṭiyā. **Paṇunnā**ti dūrīkatā. **Khambhitā**ti paṭikkamāpitā. **Vikkhambhitā**ti na santike katā.

44. Idāni ''atthaṃ paletī''ti sutvā tassa yoniso atthamasallakkhento **''atthaṅgato so''**ti gāthamāha. Tassattho – so atthaṅgato udāhu natthi, **udāhu ve sassatiyā** sassatabhāvena **arogo** avipariṇāmadhammo soti evaṃ **taṃ me munī sādhu** byākarohi. Kiṃkāraṇā? **Tathā hi te vidito esa dhammo**ti.

Niddese **niruddho**ti nirodhaṃ patto. **Ucchinno**ti ucchinnasantāno. **Vinaṭṭho**ti vināsaṃ patto.

45. Athassa bhagavā tathā avattabbataṃ dassento **''atthaṅgatassā''**ti gāthamāha. Tattha **atthaṅgatassā**ti anupādāparinibbutassa. **Na pamāṇamatthī**ti rūpādipamāṇaṃ natthi. **Yena naṃ vajju**nti yena rāgādinā naṃ vadeyyuṃ. **Sabbesu dhammesū**ti sabbesu khandhādidhammesu.

Niddese **adhivacanāni cā**ti sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakotiādayo hi vacanamattaṃyeva adhikāraṃ katvā pavattā adhivacanā nāma. Adhivacanānaṃ pathā **adhivacanapathā** nāma. ''Abhisaṅkharontīti kho, bhikkhave, tasmā saṅkhārā''ti (saṃ. ni. 3.79) evaṃ niddhāritvā sahetukaṃ katvā vuccamānā abhilāpā **nirutti** nāma. Niruttīnaṃ pathā **niruttipathā** nāma. ''Takko vitakko saṅkappo''ti (dha. sa. 7) evaṃ tena tena pakārena paññāpanato **paññatti** nāma. Paññattīnaṃ pathā **paññattipathā** (dha. sa. aṭṭha. 101-108) nāma. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca vuttasadisova dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Upasīvamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nandamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

46. Sattame nandasutte – paṭhamagāthāyattho – **loke khattiyādayo**janā ājīvakanigaṇṭhādike sandhāya ''santi loke munayo''ti vadanti. **Tayidaṃ kathaṃsū**ti kiṃ nu kho te samāpattiñāṇādinā ñāṇena upapannattā **ñāṇūpapannaṃ muni no vadanti,** evaṃvidhaṃ nu vadanti, **udāhu ve** nānappakārakena lūkhajīvitasaṅkhātena **jīvitenūpapanna**nti.

Niddese **aṭṭhasamāpattiñāṇena vā**ti paṭhamajjhānādiaṭṭhasamāpattisampayuttañāṇena vā. **Pañcābhiññāñāṇena vā**ti pubbenivāsādijānanañāṇena vā.

47. Athassa bhagavā tadubhayampi paṭikkhipitvā muniṃ dassento **''na diṭṭhiyā''ti gāthamāha.**

48. Idāni ''diṭṭhādīhi suddhī''ti vadantānaṃ vāde kaṅkhāpahānatthaṃ **''ye kecime''**ti pucchati. Tattha **anekarūpenā**ti kotūhalamaṅgalādināpi. **Tattha yatā carantā**ti tattha sakkāyadiṭṭhiyā guttā viharantā.

49. Athassa tathā suddhiabhāvaṃ dīpento bhagavā catutthaṃ gāthamāha.

50. Evaṃ ''nātariṃsū''ti sutvā idāni yo atari, taṃ sotukāmo **''ye kecime''**ti pucchati. Athassa bhagavā oghatiṇṇamukhena jātijarātiṇṇe dassento chaṭṭhaṃ gāthamāha.

51. Tattha **nivutā**ti ovuṭā pariyonaddhā. **Ye sīdhā**ti ye su idha, ettha ca su-iti nipātamattaṃ. **Taṇhaṃ pariññāyā**ti tīhi pariññāhi taṇhaṃ parijānitvā. Sesaṃ sabbattha pubbe vuttanayattā pākaṭameva.

52. Evaṃ bhagavā arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne pana nando bhagavato bhāsitaṃ abhinandamāno **etābhinandāmī**ti gāthamāha. Idhāpi ca pubbe vuttasadiso eva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Nandamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Hemakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

53. Aṭṭhame hemakasutte – **ye me pubbe viyākaṃsū**ti ye bāvariādayo pubbe mayhaṃ sakaṃ laddhiṃ viyākaṃsu. **Huraṃ gotamasāsanā**ti gotamasāsanato pubbataraṃ. **Sabbaṃ taṃ takkavaḍḍhana**nti sabbaṃ taṃ kāmavitakkādivaḍḍhanaṃ.

Ye caññe tassa ācariyāti ye ca aññe tassa bāvariyassa ācāre sikkhāpakā ācariyā. **Te sakaṃ diṭṭhi**nti te ācariyā attano diṭṭhiṃ. **Sakaṃ khanti**nti attano khamanaṃ. **Sakaṃ ruci**nti attano rocanaṃ. **Vitakkavaḍḍhana**nti kāmavitakkādivitakkānaṃ uppādanaṃ punappunaṃ pavattanaṃ. **Saṅkappavaḍḍhana**nti kāmasaṅkappādīnaṃ vaḍḍhanaṃ. Imāni dve padāni sabbasaṅgāhikavasena vuttāni. Idāni kāmavitakkādike sarūpato dassetuṃ **''kāmavitakkavaḍḍhana''**ntiādinā nayena navavitakke dassesi.

54. **Taṇhānigghātana**nti taṇhāvināsanaṃ.

55-6. Athassa bhagavā taṃ dhammaṃ ācikkhanto **''idhā''**ti gāthādvayamāha. Tattha **etadaññāya ye satā**ti etaṃ nibbānaṃ padamaccutaṃ ''sabbe saṅkhārā aniccā''tiādinā (dha. pa. 277; theragā. 676; kathā. 753) nayena vipassantā anupubbena jānitvā ye kāyānupassanāsatiādīhi satā. **Diṭṭhadhammābhinibbutā**ti viditadhammattā diṭṭhadhammā ca rāgādinibbānena ca abhinibbutā. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Hemakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Todeyyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

57. Navame todeyyasutte – **vimokkho tassa kīdiso**ti tassa kīdiso vimokkho icchitabboti pucchati.

58. Idānissa aññavimokkhābhāvaṃ dassento bhagavā dutiyaṃ gāthamāha. Tattha **vimokkho tassa nāparo**ti tassa añño vimokkho natthi.

59. Evaṃ ''taṇhakkhayo eva vimokkho''ti vuttepi tamatthaṃ asallakkhento **''nirāsaso so uda āsasāno''**ti puna pucchati. Tattha **uda paññakappī**ti udāhu samāpattiñāṇādinā ñāṇena taṇhākappaṃ vā diṭṭhikappaṃ vā kappayati.

60. Athassa bhagavā taṃ ācikkhanto catutthaṃ gāthamāha. Tattha **kāmabhave**ti kāme ca bhave ca.

Rūpe nāsīsatīti catusamuṭṭhānike rūpārammaṇe chandarāgavasena na pattheti. **Saddhā**dīsupi eseva nayo. Palibodhaṭṭhena rāgo eva kiñcanaṃ **rāgakiñcanaṃ** madanaṭṭhena vā. **Dosakiñcanā**dīsupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Todeyyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kappamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

61. Dasame kappasuttaniddese – **majjhe sarasmi**nti purimapacchimakoṭipaññāṇābhāvato majjhabhūte saṃsāreti vuttaṃ hoti. **Tiṭṭhata**nti tiṭṭhamānānaṃ. **Yathāyidaṃ nāparaṃ siyā**ti yathā idaṃ dukkhaṃ puna na bhaveyya.

Āgamananti pubbantato idhāgamanaṃ. **Gamana**nti ito paralokagamanaṃ. **Gamanāgamana**nti tadubhayavasena vuttaṃ. **Kāla**nti maraṇakālaṃ. **Gatī**ti nibbatti. **Bhavābhavo**ti bhavato bhavo. **Cuti cā**ti bhavato cavanañca. **Upapatti cā**ti cutassa upapatti ca. **Nibbatti cā**ti pātubhāvo ca. **Bhedo cā**ti khandhabhedo ca. **Jāti cā**ti jananañca. **Jarā cā**ti hāni ca. **Maraṇañcā**ti jīvitindriyassa cāgo ca. **Purimāpi koṭi na paññāyatī**ti pubbāpi koṭi natthi na saṃvijjati. Tathā **pacchimāpi koṭi**.

Ettakā jātiyoti etaparamā jātiyo. **Vaṭṭaṃ vattī**ti saṃsārapavatti. **Tato paraṃ na vattatī**ti tato uddhaṃ nappavattati. **Hevaṃ natthī**ti evaṃ natthi na saṃvijjati. **Hi-**iti nipāto. **Anamataggoya**nti ayaṃ saṃsāro aviditaggo.

Avijjānīvaraṇānanti avijjāya āvaritānaṃ. **Taṇhāsaṃyojanāna**nti kāmarāgasaṅkhātataṇhābandhanabaddhānaṃ. **Sandhāvata**nti kāmadhātuyā punappunaṃ dhāvantānaṃ. **Saṃsarata**nti rūpārūpadhātuyā saṃsarantānaṃ. **Dukkhaṃ paccanubhūta**nti kāyikacetasikadukkhaṃ anubhūtaṃ vinditaṃ. **Tibba**nti bahalaṃ. **Byasana**nti avaḍḍhi vināso. **Kaṭasī vaḍḍhitā**ti susānavaḍḍhitaṃ. **Alamevā**ti yuttameva. **Sabbasaṅkhāresū**ti tebhūmakasaṅkhāresu. **Nibbinditu**nti ukkaṇṭhituṃ. **Virajjitu**nti virāgaṃ uppādetuṃ. **Vimuccitu**nti mocetuṃ. **Vaṭṭaṃ vattissatī**ti saṃsārapavattaṃ tebhūmakavaṭṭaṃ anāgate pavattissati. **Tato paraṃ na vattissatī**ti tato uddhaṃ anāgate saṃsārapavattaṃ nappavattissati. **Jātibhaye**ti jātiṃ paṭicca uppajjanakabhaye. **Jarābhayā**dīsupi eseva nayo.

62-3. Athassa bhagavā tamatthaṃ byākaronto uparūparigāthāyo abhāsi. Dutiyagāthā vuttatthāyeva. Tatiyagāthāya **akiñcana**nti kiñcanapaṭipakkhaṃ. **Anādāna**nti ādānapaṭipakkhaṃ, kiñcanādānavūpasamanti vuttaṃ hoti. **Anāpara**nti aparapaṭibhāgadīpavirahitaṃ, seṭṭhanti vuttaṃ hoti.

64. Catutthagāthāya **na te mārassa paddhagū**ti te mārassa paddhacarā paricārikā sissā na honti.

Mahājanaṃ pāse niyojetvā māretīti māro. Akusalakamme niyuttattā **kaṇho**. Chasu devalokesu adhipatittā **adhipati**. Akusalānaṃ dhammānaṃ antaṃ gatattā **antagū**. Pāpajanaṃ na muñcatīti **namuci**. Sativippavāsappamattapuggalānaṃ ñātakoti **pamattabandhu**. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadisova

dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Kappamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Jatukaṇṇimāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

65. Ekādasame jatukaṇṇisutte – **sutvānahaṃ vīra akāmakāmi**nti ahaṃ ''itipi so bhagavā''tiādinā (pārā. 1; dī. ni. 1.157, 255, 301; a. ni. 6.10; saṃ. ni. 5.997) nayena vīra kāmānaṃ akāmanato akāmakāmiṃ buddhaṃ sutvā. **Akāmamāgama**nti nikkāmaṃ bhagavantaṃ pucchituṃ āgatomhi. **Sahajanettā**ti sahajātasabbaññutaññāṇacakkhu. **Yathātaccha**nti yathātathaṃ. **Brūhi me**ti puna yācanto bhaṇati. Yācanto hi sahassakkhattumpi bhaṇeyya, ko pana vādo dvikkhattuṃ.

Itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddhoti imesaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttova. Vijjāhi pana caraṇena ca sampannattā **vijjācaraṇasampanno**. Tattha **vijjā**ti tissopi vijjā aṭṭhapi vijjā. Tisso vijjā bhayabheravasutte (ma. ni. 1.34 ādayo) vuttanayena veditabbā, aṭṭha ambaṭṭhasutte (dī. ni. 1.254 ādayo). Tattha hi vipassanāñāṇena manomayiddhiyā ca saha cha abhiññā pariggahetvā aṭṭha vijjā vuttā. **Caraṇa**nti sīlasaṃvaro indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā jāgariyānuyogo satta saddhammā cattāri rūpāvacarajjhānānīti ime pannarasa dhammā veditabbā. Imeyeva hi pannarasa dhammā yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā ''caraṇa''nti vuttā. Yathāha – ''idha, mahānāma, ariyasāvako sīlavā hotī''ti (ma. ni. 2.24) sabbaṃ majjhimapaṇṇāsake vuttanayena veditabbaṃ. Bhagavā imāhi vijjāhi iminā ca caraṇena samannāgato, tena vuccati vijjācaraṇasampannoti. Tattha vijjāsampadā bhagavato sabbaññutaṃ pūretvā ṭhitā, caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ. So sabbaññutāya sabbasattānaṃ atthānatthaṃ ñatvā mahākāruṇikatāya anatthaṃ parivajjetvā atthe niyojeti, yathā taṃ vijjācaraṇasampanno. Tenassa sāvakā suppaṭipannā honti, no duppaṭipannā, vijjācaraṇavipannānañhi sāvakā attantapādayo viya (pārā. aṭṭha. 1.1).

Sobhanagamanattā sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā sammā gatattā sammā ca gadattā **sugato**. Gamanampi hi gatanti vuccati. Tañca bhagavato sobhanaṃ parisuddhamanavajjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gatoti **sobhanagamanattā sugato**. Sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbānanti **sundaraṃ ṭhānaṃ gatattāpi sugato**. Sammā ca gato tena tena maggena pahīne kilese puna apaccāgacchanto. Vuttañhetaṃ –

> ''Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato…pe… arahattamaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato''ti (mahāni. 38; cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddesa 27).

Sammā vā gato dīpaṅkarapādamūlato pabhuti yāva bodhimaṇḍā tāva samatiṃsapāramīpūrikāya sammā paṭipattiyā sabbalokassa hitasukhameva karonto sassataṃ ucchedaṃ kāmasukhaṃ attakilamathanti ime ca ante anupagacchanto gatoti **sammā gatattāpi sugato**. Sammā cesa gadati yuttaṭṭhānesu yuttameva vācaṃ bhāsatīti **sammā gadattāpi sugato**.

Tatridaṃ sādhakasuttaṃ –

> ''Yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. Yampi tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. Yañca kho tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāya. Yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasaṃhitaṃ. Sā ca paresaṃ piyā manāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. Yampi

tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ piyā manāpā, tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. Yañca kho tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ piyā manāpā, tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāyā''ti (ma. ni. 2.86).

Evaṃ **sammā gadattāpi sugato**ti veditabbo.

Sabbathā viditalokattā pana **lokavidū**. So hi bhagavā sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyatoti sabbathā lokaṃ avedi aññāsi paṭivijjhi. Yathāha –

''Yattha kho, āvuso, na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmi. Na cāhaṃ, āvuso, appatvāva lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmi. Api cāhaṃ, āvuso, imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadaṃ (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45).

''Gamanena na pattabbo, lokassanto kudācanaṃ;
Na ca appatvā lokantaṃ, dukkhā atthi pamocanaṃ.

''Tasmā have lokavidū sumedho, lokantagū vusitabrahmacariyo;
Lokassa antaṃ samitāvi ñatvā, nāsīsatī lokamimaṃ parañcā''ti. (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45);

Api ca – tayo lokā saṅkhāraloko sattaloko okāsalokoti. Tattha ''eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā''ti (paṭi. ma. 1.112) āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo. ''Sassato lokoti vā asassato lokoti vā''ti (dī. ni. 1.421; ma. ni. 1.269; saṃ. ni. 4.416; vibha. 937) āgataṭṭhāne sattaloko.

''Yāvatā candimasūriyā pariharanti, disā bhanti virocamānā;
Tāva sahassadhā loko, ettha te vattatī vaso''ti. (ma. ni. 1.503) –

Āgataṭṭhāne okāsaloko. Tampi bhagavā sabbathā avedi. Tathā hissa ''eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā. Nava lokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasa lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasalokā aṭṭhārasa dhātuyo''ti (paṭi. ma. 1.112) ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito.

Yasmā panesa sabbesampi sattānaṃ āsayaṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye, svākāre dvākāre, suviññāpaye duviññāpaye, bhabbe abhabbe satte jānāti. Tasmāssa sattalokopi sabbathā vidito. Yathā ca sattaloko, evaṃ okāsalokopi. Tathā hesa ekaṃ cakkavāḷaṃ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasa satasahassāni catutiṃsa satāni ca paññāsañca yojanāni. Parikkhepato –

Sabbaṃ satasahassāni, chattiṃsa parimaṇḍalaṃ;
Dasa ceva sahassāni, aḍḍhuḍḍhāni satāni ca.

Tattha –

Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca;
Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā.

Tassāyeva sandhārakaṃ –

Cattāri satasahassāni, aṭṭheva nahutāni ca;
Ettakaṃ bahalattena, jalaṃ vāte patiṭṭhitaṃ.

Tassāpi sandhārako –

Nava satasahassāni, māluto nabhamuggato;
Saṭṭhi ceva sahassāni, esā lokassa saṇṭhiti.

Evaṃ saṇṭhite cettha yojanānaṃ –

Caturāsīti sahassāni, ajjhogāḷho mahaṇṇave;
Accuggato tāvadeva, sineru pabbatuttamo.

Tato upaḍḍhupaḍḍhena, pamāṇena yathākkamaṃ;
Ajjhogāḷhuggatā dibbā, nānāratanacittitā.

Yugandharo īsadharo, karavīko sudassano;
Nemindharo vinatako, assakaṇṇo giri brahā.

Ete satta mahāselā, sinerussa samantato;
Mahārājānamāvāsā, devayakkhanisevitā.

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbato;
Yojanānaṃ sahassāni, tīṇi āyatavitthato.

Caturāsītisahassehi, kūṭehi paṭimaṇḍito;
Tipañcayojanakkhandha-parikkhepā nagavhayā.

Paññāsayojanakkhandha-sākhāyāmā samantato;
Satayojanavitthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā;
Jambū yassānubhāvena, jambudīpo pakāsito. (visuddhi. 1.137; dha. sa. aṭṭha. 584);

Yañcetaṃ jambuyā pamāṇaṃ, etadeva asurānaṃ cittapāṭaliyā, garuḷānaṃ simbalirukkhassa, aparagoyāne kadambassa, uttarakurūsu kapparukkhassa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatiṃsesu pāricchattakassāti. Tenāhu porāṇā –

‘‘Pāṭalī simbalī jambū, devānaṃ pāricchattako;
Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattamaṃ.

‘‘Dve asīti sahassāni, ajjhogāḷho mahaṇṇave;
Accuggato tāvadeva, cakkavāḷasiluccayo;
Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhito’’ti. (visuddhi. 1.137; dha. sa. aṭṭha. 584);

Tattha candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsayojanaṃ, sūriyamaṇḍalaṃ paññāsayojanaṃ, tāvatiṃsabhavanaṃ dasasahassayojanaṃ, tathā asurabhavanaṃ avīcimahānirayo jambudīpo ca. Aparagoyānaṃ sattasahassayojanaṃ. Tathā pubbavideho. Uttarakuru aṭṭhasahassayojano. Ekameko cettha mahādīpo pañcasatapañcasataparittadīpaparivāro. Taṃ sabbampi ekaṃ cakkavāḷaṃ ekā lokadhātu. Tadantaresu lokantarikanirayā. Evaṃ anantāni cakkavāḷāni anantā lokadhātuyo bhagavā anantena buddhañāṇena avedi aññāsi paṭivijjhi. Evamassa okāsalokopi sabbathā vidito. Evampi **sabbathā viditalokattā lokavidū**.

Attano pana guṇehi visiṭṭhatarassa kassaci abhāvato natthi etassa uttaroti **anuttaro**. Tathā hesa sīlaguṇenapi sabbaṃ lokaṃ abhibhavati samādhi…pe… paññā… vimutti… vimuttiñāṇadassanaguṇenapi. Sīlaguṇenapi asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo…pe… vimuttiñāṇadassanaguṇenapi. Yathāha – ''na kho panāhaṃ passāmi sadevake loke…pe… sadevamanussāya attanā sīlasampannatara''nti (saṃ. ni. 1.173; a. ni. 4.21) vitthāro.

Evaṃ aggapasādasuttādīni (a. ni. 4.34; itivu. 90) ''na me ācariyo atthī''tiādikā (ma. ni. 1.285; mahāva. 11; kathā. 405; mi. pa. 4.5.11) gāthāyo ca vitthāretabbā.

Purisadamme sāretīti **purisadammasārathi,** dameti vinetīti vuttaṃ hoti. Tattha **purisadammā**ti adantā dametuṃ yuttā tiracchānapurisāpi manussapurisāpi amanussapurisāpi. Tathā hi bhagavatā tiracchānapurisāpi apalālo nāgarājā cūḷodaro mahodaro aggisikho dhūmasikho aravāḷo nāgarājā dhanapālako hatthīti evamādayo damitā nibbisā katā, saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpitā. Manussapurisāpi saccakanigaṇṭhaputtaambaṭṭhamāṇavapokkharasātisoṇadantakūṭadantādayo. Amanussapurisāpi āḷavakasūcilomakharalomayakkhasakkadevarājādayo damitā vinītā vicitrehi vinayanūpāyehi. ''Ahaṃ kho kesi purisadamme saṇhenapi vinemi, pharusenapi vinemi, saṇhapharusenapi vinemī''ti (a. ni. 4.111) idañcettha suttaṃ vitthāretabbaṃ. Api ca bhagavā visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnañca uttarimaggapaṭipadaṃ ācikkhanto dantepi dametiyeva.

Atha vā **anuttaro purisadammasārathī**ti ekamevidaṃ atthapadaṃ. Bhagavā hi tathā purisadamme sāreti, yathā ekapallaṅkeneva nisinnā aṭṭha disā asajjamānā dhāvanti. Tasmā ''anuttaro purisadammasārathī''ti vuccati. ''Hatthidamakena, bhikkhave, hatthi dammo sārito ekaṃyeva disaṃ dhāvatī''ti idañcettha suttaṃ (ma. ni. 3.312) vitthāretabbaṃ.

Vīriyavāti ariyamaggena sabbapāpakehi virato. **Pahū**ti pabhū. **Visavī**ti parasantāne vīriyuppādako. **Alamatto**ti samatthacitto.

Viratoti ariyamaggena viratattā āyatiṃ appaṭisandhiko. **Sabbapāpakehi nirayadukkhaṃ aticcā**ti āyatiṃ appaṭisandhitāya nirayadukkhaṃ aticca ṭhito. **Vīriyavāso**ti vīriyaniketo. **So vīriyavā**ti so khīṇāsavo ''vīriyavā''ti vattabbataṃ arahati. **Padhānavā vīro tādī**ti imāni panassa thutivacanāni. So hi padhānavā maggajjhānapadhānena, vīro kilesārividdhaṃsanasamatthatāya, tādi nibbikāratāya **pavuccate tathattā**ti tathārūpo ''vīriyavā''ti pavuccati.

Te kāmakāminoti ete rūpādivatthukāme icchantā. **Rāgarāgino**ti rāgena rañjitā. **Saññāsaññino**ti rāgasaññāya saññino. **Na kāme kāmetī**ti rūpādivatthukāme na pattheti. **Akāmo**ti kāmehi virahito. **Nikkāmo**ti nikkantakāmo.

Sabbaññutaññāṇanti tiyaddhagataṃ sabbaneyyapathaṃ jānātīti sabbaññū, tassa bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, sabbaññutaññāṇasaṅkhātaṃ **nettañca** vāsanāya saha kilese parājetvā jitattā **jinabhāvo ca apubbaṃ acarimaṃ** apure apacchā **ekasmiṃ khaṇe** ekasmiṃ kāle **uppanno** pubbantato uddhaṃ pannoti uppanno.

66. **Tejī tejasā**ti tejena samannāgato tejasā abhibhuyya. **Yamahaṃ vijaññaṃ jātijarāya idha vippahāna**nti yaṃ ahaṃ jātijarāya pahānabhūtaṃ dhammaṃ idheva jāneyyaṃ.

Jagatīti pathavī. **Sabbaṃ ākāsagata**nti sakalaṃ ākāse pavattaṃ patthaṭaṃ. **Tamagata**nti tamameva tamagataṃ andhakāraṃ yathā gūthagataṃ muttagatanti. **Abhivihaccā**ti nāsetvā. **Andhakāraṃ vidhamitvā**ti cakkhuviññāṇuppattinivārakaṃ andhakāraṃ palāpetvā. **Ālokaṃ dassayitvā**ti sūriyālokaṃ dassayitvā. **Ākāse**ti ajaṭākāse. **Antalikkhe**ti antaradhātusamatthatucchokāse. **Gaganapathe**ti devatānaṃ gamanamagge gacchati. **Sabbaṃ abhisaṅkhārasamudaya**nti sakalaṃ kammaṃ samudayaṃ uppādaṃ, taṇhanti attho. **Kilesatamaṃ avijjandhakāraṃ vidhamitvā**ti

kilesatamasaṅkhātaṃ aññāṇaṃ avijjandhakāraṃ nīharitvā nāsetvā. **Ñāṇālokaṃ** paññālokaṃ dassayitvā. **Vatthukāme parijānitvā**ti rūpādivatthukāme ñātatīraṇapariññāya jānitvā. **Kilesakāme pahāyā**ti upatāpanasaṅkhāte kilesakāme pahānapariññāya pajahitvā.

67. Athassa bhagavā taṃ dhammaṃ ācikkhanto uparūparigāthāyo abhāsi. Tattha **nekkhammaṃ daṭṭhu khemato**ti nibbānañca nibbānagāminiñca paṭipadaṃ ''khema''nti disvā. **Uggahita**nti taṇhāvasena diṭṭhivasena gahitaṃ. **Nirattaṃ vā**ti nirassitabbaṃ vā, muñcitabbanti vuttaṃ hoti. **Mā te vijjitthā**ti mā te ahosi. **Kiñcana**nti rāgādikiñcanaṃ, tampi te mā vijjittha.

Muñcitabbanti muñcitvā na puna gahetabbaṃ. **Vijahitabba**nti cajitabbaṃ. **Vinodetabba**nti khipitabbaṃ. **Byantīkātabba**nti vigatantaṃ kātabbaṃ. **Anabhāvaṃ gametabba**nti anu anu abhāvaṃ gametabbaṃ.

68-9. **Pubbe**ti atīte saṅkhāre ārabbha uppannakilesā. **Brāhmaṇā**ti bhagavā jatukaṇṇiṃ ālapati. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Jatukaṇṇimāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Bhadrāvudhamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

70. Dvādasame bhadrāvudhasutte – **okañjaha**nti ālayaṃ jahaṃ. **Taṇhacchida**nti taṇhākāyacchidaṃ. **Aneja**nti lokadhammesu nikkampaṃ. **Nandiñjaha**nti anāgatarūpādipatthanājahaṃ. Ekā eva hi sā taṇhā, thutivasena idha nānappakārato vuttā. **Kappañjaha**nti duvidhaṃ kappajahaṃ. **Abhiyāce**ti ativiya yācāmi. **Sutvāna nāgassa apanamissanti ito**ti nāgassa tava bhagavato vacanaṃ sutvā ito pāsāṇakacetiyato bahujanā pakkamissantīti adhippāyo.

Ye upayupādānāti taṇhādiṭṭhīhi upagantvā gahitā. **Cetaso adhiṭṭhānā**ti citte patiṭṭhitā. **Abhinivesānusayā**ti patiṭṭhahitvā āgantvā sayitā.

71. **Janapadehi saṅgatā**ti aṅgādīhi janapadehi idha samāgatā. **Viyākarohī**ti dhammaṃ desehi.

Saṅgatāti ete khattiyādayo ekībhūtā. **Samāgatā**ti vuttappakārehi janapadehi āgatā. **Samohitā**ti rāsībhūtā. **Sannipatitā**ti adhiyogā.

72. Athassa āsayānulomena dhammaṃ desento bhagavā uparūparigāthāyo abhāsi. Tattha **ādānataṇha**nti rūpādīnaṃ ādāyikaṃ gahaṇataṇhaṃ, taṇhupādānanti vuttaṃ hoti. **Yaṃ yañhi lokasmimupādiyantī**ti etesu uddhādibhedesu yaṃ yaṃ gaṇhanti. **Teneva māro anveti jantu**nti teneva upādānapaccayanibbattakammābhisaṅkhāranibbattavasena paṭisandhikkhandhamāro taṃ sattaṃ anugacchati.

73. **Tasmā pajāna**nti tasmā etamādīnavaṃ aniccādivasena vā saṅkhāre pajānanto. **Ādānasatte iti pekkhamāno, pajaṃ imaṃ maccudheyye visatta**nti ādātabbaṭṭhena ādānesu rūpādīsu satte sabbaloke imaṃ pajaṃ maccudheyye laggaṃ pekkhamāno, ādānasatte vā ādānābhiniviṭṭhe puggale ādānasaṅgahetuñca imaṃ pajaṃ maccudheyye laggaṃ tato vītikkamituṃ asamatthaṃ iti pekkhamāno kiñcanaṃ sabbaloke na upādiyethāti. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Bhadrāvudhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Udayamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

74. Terasame udayasutte – **aññāvimokkha**nti paññānubhāvanijjhānaṃ taṃ vimokkhaṃ pucchati.

Paṭhamenapi jhānena jhāyīti vitakkavicārapītisukhacittekaggatāsampayuttena pañcaṅgikena paṭhamajjhānena jhāyatīti jhāyī. **Dutiyenā**ti pītisukhacittekaggatāsampayuttena. **Tatiyenā**ti sukhacittekaggatāsampayuttena. **Catutthenā**ti upekkhācittekaggatāsampayuttena. **Savitakkasavicārenapi jhānena jhāyī**ti catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānena savitakkasavicārenapi jhānena jhāyatīti jhāyī. **Avitakkavicāramattenā**ti pañcakanaye dutiyena jhānena. **Avitakkaavicārenā**ti dutiyatatiyādiavasesajhānena. **Sappītikenā**ti pītisampayuttena dukatikajhānena. **Nippītikenā**ti pītivirahitena tadavasesajhānena. **Sātasahagatenā**ti sukhasahagatena tikacatukkajhānena. **Upekkhāsahagatenā**ti catukkapañcakena. **Suññatenapī**ti suññatavimokkhasampayuttena. **Animittenapī**ti aniccanimittaṃ dhuvanimittaṃ animittañca ugghāṭetvā paṭiladdhena animittenapi jhānena jhāyatīti jhāyī. **Appaṇihitenapī**ti maggāgamanavasena paṇidhiṃ sodhetvā pariyādiyitvā phalasamāpattivasena appaṇihitenapi. **Lokiyenapī**ti lokiyena paṭhamadutiyatatiyacatutthena.

Lokuttarenapīti teneva lokuttarasampayuttena. **Jhānarato**ti jhānesu abhirato. **Ekattamanuyutto**ti ekattaṃ ekībhāvaṃ anuyutto payutto. **Sadatthagaruko**ti sakatthagaruko, **ka**-kārassāyaṃ **da**-kāro kato. Sadatthoti ca arahattaṃ veditabbaṃ. Tañhi attūpanibaddhaṭṭhena attānaṃ avijahanaṭṭhena attano paramatthaṭṭhena ca attano atthattā sakatthoti vuccati. Phalasamāpattisamāpajjanavasena sakatthagaruko, ‘‘nibbānagaruko’’ti eke. **Arajo**ti nikkileso. **Virajo**ti vigatakileso. **Nirajo**ti apanītakileso, ‘‘vitarajo’’tipi pāṭho, soyevattho. **Rajāpagato**ti kilesehi dūrībhūto. **Rajavippahīno**ti kilesappahīno. **Rajavippayutto**ti kilesehi mutto.

Pāsāṇake cetiyeti pāsāṇapiṭṭhe pārāyanasuttantadesitaṭṭhāne. **Sabbossukkapaṭippassaddhattā**ti sabbesaṃ kilesaussukkānaṃ paṭippassaddhattā, nāsitattā **āsīno**.

Kiccākiccanti ‘‘idaṃ kattabbaṃ, idaṃ na kattabba’’nti evaṃ manasā cintetabbaṃ. **Karaṇīyākaraṇīya**nti kāyadvārena avassaṃ idaṃ karaṇīyaṃ, idaṃ na karaṇīyanti evaṃ karaṇīyākaraṇīyaṃ. **Pahīna**nti vissaṭṭhaṃ. **Vasippatto**ti paguṇabhāvappatto.

75. Atha bhagavā yasmā udayo catutthajjhānalābhī, tasmāssa paṭiladdhajhānavasena nānappakārato aññāvimokkhaṃ dassento uparūparigāthamāha. Tattha **pahānaṃ kāmacchandāna**nti yadidaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ nibbattentassa kāmacchandapahānaṃ, tampi aññāvimokkhanti pabrūmi. Evaṃ sabbapadāni yojetabbāni.

Yā cittassa akalyatāti cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallakoti vuccati. Vinayepi vuttaṃ – ‘‘nāhaṃ, bhante, akallako’’ti (pārā. 151). **Akammaññatā**ti cittagelaññasaṅkhātova akammaññatākāro. **Olīyanā**ti olīyanākāro. Iriyāpathikacittañhi iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkontaṃ rukkhe vagguli viya khīle laggitaphāṇitavārako viya ca olīyati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya ‘‘olīyanā’’ti vuttaṃ. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. **Līnā**ti avipphārikatāya paṭikuṭitaṃ. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Thina**nti sappipiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitaṃ. **Thiyanā**ti ākāraniddeso. Thiyitabhāvo **thiyitattaṃ,** avipphāravaseneva thaddhatāti attho (dha. sa. aṭṭha. 1162).

76. **Upekkhāsatisaṃsuddha**nti catutthajjhānaupekkhāsatīhi saṃsuddhaṃ. **Dhammatakkapurejava**nti iminā tasmiṃ catutthajjhānavimokkhe ṭhatvā jhānaṅgāni vipassitvā adhigataṃ arahattavimokkhaṃ vadati. Arahattavimokkhassa hi maggasampayuttasammāsaṅkappādibhedo dhammatakko purejavo hoti. Tenāha ‘‘dhammatakkapurejava’’nti. **Avijjāya pabhedana**nti etameva ca aññāvimokkhaṃ avijjāpabhedanasaṅkhātaṃ nibbānaṃ nissāya jātattā kāraṇopacārena ‘‘avijjāya pabhedana’’nti brūmīti.

Yā catutthe jhāne upekkhāti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ passati apakkhapatitā hutvā passatīti attho. **Upekkhanā**ti ākāraniddeso. **Ajjhupekkhanā**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Cittasamatā**ti cittassekaggabhāvo. **Cittappassaddhatā**ti cittassa ūnātirittavajjitabhāvo. **Majjhattatā**ti cittassa majjhe ṭhitabhāvo.

77. Evaṃ avijjāpabhedavacanena vuttaṃ nibbānaṃ sutvā ‘‘taṃ kissa vippahānena vuccatī’’ti pucchanto **‘‘kiṃsu saṃyojano’’**ti gāthamāha. Tattha **kiṃsu saṃyojano**ti kiṃsaṃyojano. **Vicāraṇa**nti vicāraṇakāraṇaṃ. **Kissassa vippahānenā**ti kiṃnāmakassa assa dhammassa vippahānena.

78. Athassa bhagavā tamatthaṃ byākaronto **‘‘nandisaṃyojano’’**ti gāthamāha. Tattha **vitakkassā**ti kāmavitakkādiko vitakko assa.

79. Idāni tassa nibbānassa maggaṃ pucchanto **‘‘kathaṃ satassā’’**ti gāthamāha. Tattha **viññāṇa**nti abhisaṅkhāraviññāṇaṃ.

80. Athassa maggaṃ kathento bhagavā **‘‘ajjhattañcā’’**ti gāthamāha. Tattha **evaṃ satassā**ti evaṃ satassa sampajānassa. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadisova dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Udayamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Posālamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

81. Cuddasame posālasutte – **yo atītaṃ ādisatī**ti yo bhagavā attano ca paresañca ‘‘ekampi jāti’’ntiādibhedaṃ atītaṃ ādisati.

Ekampi jātinti ekampi paṭisandhimūlakaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyo**tiādīsu. **Anekepi saṃvaṭṭakappe**tiādīsu pana parihāyamāno kappo saṃvaṭṭakappo, tadā sabbesaṃ brahmaloke sannipatanato. Vaḍḍhamāno kappo vivaṭṭakappo, tadā brahmalokato sattānaṃ vivaṭṭanato. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭaṭṭhāyī gahito hoti taṃmūlakattā, vivaṭṭena ca vivaṭṭaṭṭhāyī. Evañhi sati yāni tāni ‘‘cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyī’’ti vuttāni (a. ni. 4.156), tāni pariggahitāni honti. **Saṃvaṭṭakappe vivaṭṭakappe**ti ca kappassa addhaṃ gahetvā vuttaṃ. **Saṃvaṭṭavivaṭṭakappe**ti sakalaṃ kappaṃ gahetvā vuttaṃ. Kathaṃ anussaratīti ce? **Amutrāsi**ntiādinā nayena. Tattha **amutrāsi**nti amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhave vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṃ. **Evaṃnāmo**ti tisso vā phusso vā. **Evaṃgotto**ti kaccāno vā kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana tasmiṃ kāle attano vaṇṇasampattiṃ vā lūkhapaṇītajīvitabhāvaṃ vā sukhadukkhabahulataṃ vā appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritukāmo, tampi anussaratiyeva. Tenāha – **‘‘evaṃvaṇṇo evamāyupariyanto’’**ti. Tattha **evaṃvaṇṇo**ti odāto vā sāmo vā. **Evamāhāro**ti sālimaṃsodanāhāro vā

pavattaphalabhojano vā. **Evaṃ sukhadukkhapaṭisaṃvedī**ti anekappakārena kāyikacetasikānaṃ sāmisanirāmisādippabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyanto**ti evaṃ vassasataparamāyupariyanto vā caturāsīti kappasahassaparamāyupariyanto vā.

So tato cuto amutra udapādinti so ahaṃ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmiṃ nāma bhave yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādiṃ. **Tatrāpāsi**nti atha tatrāpi bhave yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahosiṃ. **Evaṃnāmo**tiādivuttanayameva.

Api ca – yasmā **amutrāsi**nti idaṃ anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṃ anussaraṇaṃ. **So tato cuto**ti paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ. Tasmā **idhūpapanno**ti imissā idhūpapattiyā anantaramevassa upapattiṭṭhānaṃ sandhāya amutra udapādinti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tatrāpāsi**nti evamādi panassa tatrā imissā upapattiyā antare upapattiṭṭhāne nāmagottādīnaṃ anussaraṇadassanatthaṃ vuttaṃ. **So tato cuto idhūpapanno**ti svāhaṃ tato anantarūpapattiṭṭhānato cuto idha asukasmiṃ nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbatto.

Ititi evaṃ. **Sākāraṃ sauddesa**nti nāmagottavasena sauddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāraṃ. Nāmagottena hi satto ‘‘tisso kassapo’’ti uddisiyati, vaṇṇādīhi ‘‘odāto sāmo’’ti nānattato paññāyati. Tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākārāti. **Pubbenivāsa**nti pubbe atītajātīsu nivuṭṭhakkhandhā pubbenivāso. Nivuṭṭhāti ajjhāvuṭṭhā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā, nivuṭṭhadhammā vā. Nivuṭṭhāti gocaranivāsena nivuṭṭhā, attano viññāṇena viññātā paricchinnā, paraviññāṇena viññātāpi vā chinnavaṭumakānussaraṇādīsu. Te buddhānaṃyeva labbhanti. Taṃ pubbenivāsaṃ ādisati katheti. **Paresaṃ atīta**nti aññesaṃ parapuggalānaṃ pubbenivāsaṃ ekampi jātintiādinā nayena ādisati.

Mahāpadāniyasuttantanti mahāpurisānaṃ apadānaniyuttaṃ mahāpadānasuttaṃ (dī. ni. 2.1 ādayo). **Mahāsudassaniyasuttanta**nti mahāsudassanassa sampattiyuttaṃ mahāsudassanasuttaṃ (dī. ni. 2.241 ādayo). **Mahāgovindiyasuttanta**nti mahāgovindabrāhmaṇassa apadānaniyuttaṃ mahāgovindasuttaṃ (dī. ni. 2.293 ādayo). **Māghadeviyasuttanta**nti maghadevarañño apadānaniyuttaṃ maghadevasuttaṃ (ma. ni. 2.308 ādayo). **Satānusāriññāṇaṃ hotī**ti pubbenivāsānussatisampayuttañāṇaṃ hoti.

Yāvatakaṃ ākaṅkhatīti yattakaṃ ñātuṃ icchati, tattakaṃ jānissāmīti ñāṇaṃ peseti. Athassa dubbalapattapuṭe pakkhandanārādho viya appaṭihataṃ anivāritaṃ ñāṇaṃ gacchati. Tena yāvatakaṃ ākaṅkhati, tāvatakaṃ anussarati. **Bodhija**nti bodhiyā mūle jātaṃ. **Ñāṇaṃ uppajjatī**ti catumaggañāṇaṃ uppajjati. **Ayamantimā jātī**ti tena ñāṇena jātimūlassa pahīnattā puna ‘‘ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo’’ti (dī. ni. 2.31) aparampi ñāṇaṃ uppajjati. **Indriyaparopariyattañāṇa**nti ettha upari ‘‘sattāna’’nti padaṃ idheva āharitvā sattānaṃ indriyaparopariyattañāṇanti yojetabbaṃ. Parāni ca aparāni ca ‘‘parāparānī’’ti vattabbe sandhivasena **ro**-kāraṃ katvā ‘‘paroparānī’’ti vuccati. Paroparānaṃ bhāvo paropariyaṃ, paropariyameva paropariyattaṃ, veneyyasattānaṃ saddhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ indriyaparopariyattaṃ, indriyaparopariyattassa ñāṇaṃ indriyaparopariyattañāṇaṃ, indriyānaṃ uttamānuttamabhāvañāṇanti attho. ‘‘Indriyavarovariyattañāṇa’’ntipi pāṭho, varāni ca avarāni ca varovariyāni, varovariyānaṃ bhāvo varovariyattanti yojetabbaṃ. **Avariyānī**ti ca uttamānīti attho. Atha vā – parāni ca oparāni ca paroparāni, tesaṃ bhāvo paropariyattanti yojetabbaṃ. **Oparānī**ti ca orānīti vuttaṃ hoti, lāmakānīti attho ‘‘paroparāyassa samecca dhammā’’tiādīsu (a. ni. 4.5; su. ni. 479) viya. ‘‘Indriyaparopariyatte ñāṇa’’nti bhummavacanenapi pāṭho (paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.68).

Tathāgatassāti yathā vipassiādayo pubbakā isayo āgatā, tathā āgatassa. Yathā ca te gatā, tathā gatassa. **Tathāgatabala**nti aññehi asādhāraṇaṃ tathāgatasseva balaṃ. Yathā vā pubbabuddhānaṃ balaṃ puññussayasampattiyā āgataṃ, tathā āgatabalantipi attho. Tattha duvidhaṃ tathāgatassa balaṃ kāyabalañca ñāṇabalañca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

''Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasā''ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.148; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.22; a. ni. aṭṭha. 3.10.21; vibha. aṭṭha. 760; udā. aṭṭha. 75; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44);

Yadetaṃ pakatihatthigaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassassa, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti, idaṃ tāva tathāgatassa kāyabalaṃ. Ñāṇabalaṃ pana mahāsīhanāde (ma. ni. 1.146 ādayo) āgataṃ dasabalañāṇaṃ catuvesārajjañāṇaṃ aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṃ catuyoniparicchedakañāṇaṃ pañcagatiparicchedakañāṇaṃ saṃyuttake (saṃ. ni. 2.33-34) āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānīti evaṃ aññānipi anekāni ñāṇasahassāni, etaṃ ñāṇabalaṃ nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetaṃ, ñāṇañhi akampiyaṭṭhena upathambhakaṭṭhena ca balanti (paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44) vuttaṃ.

Sattānaṃ āsayānusaye ñāṇanti ettha rūpādīsu khandhesu chandarāgena sattā visattāti sattā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

''Rūpe kho, rādha, yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā 'satto'ti vuccati. Vedanāya… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā 'satto'ti vuccatī''ti (saṃ. ni. 3.161; mahāni. 7).

Akkharacintakā pana atthaṃ avicāretvā ''nāmamattameta''nti icchanti. Yepi atthaṃ vicārenti, te satvayogena sattāti icchanti. Tesaṃ sattānaṃ āsayanti nissayanti etthāti āsayo, micchādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiyā vā kāmādīhi nekkhammādīhi vā paribhāvitassa cittasantānassetaṃ adhivacanaṃ. Sattasantāne anusenti anupavattantīti anusayā, thāmagatānaṃ kāmarāgādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Āsayo ca anusayo ca āsayānusayo. Jātiggahaṇena ca dvandasamāsavasena ca ekavacanaṃ veditabbaṃ. Yasmā caritādhimuttiyo āsayānusayasaṅgahitā, tasmā uddese caritādhimuttīsu ñāṇāni āsayānusayañāṇeneva saṅgahetvā ''āsayānusaye ñāṇa''nti vuttaṃ.

Yamakapāṭihīre ñāṇanti ettha aggikkhandhaudakadhārādīnaṃ apubbaṃ acarimaṃ sakiṃyeva pavattito yamakaṃ, assaddhiyādīnaṃ paṭipakkhadhammānaṃ haraṇato pāṭihīraṃ, yamakañca taṃ pāṭihīrañcāti yamakapāṭihīraṃ.

Mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇanti ettha paradukkhe sati sādhūnaṃ hadayakampanaṃ karotīti karuṇā, kināti vā paradukkhaṃ hiṃsati vināsetīti karuṇā, kirīyati vā dukkhitesu pharaṇavasena pasārīyatīti karuṇā, pharaṇakammavasena kammaguṇavasena ca mahatī karuṇā mahākaruṇā, samāpajjanti etaṃ mahākāruṇikāti samāpatti, mahākaruṇā ca sā samāpatti cāti mahākaruṇāsamāpatti, tassaṃ mahākaruṇāsamāpattiyaṃ. Taṃ sampayuttaṃ vā ñāṇaṃ.

Sabbaññutaññāṇaṃ anāvaraṇañāṇanti ettha pañcaneyyapathappabhedaṃ sabbaṃ aññāsīti sabbaññū, sabbaññussa bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇaṃ sabbaññutāñāṇanti vattabbe sabbaññutaññāṇanti vuttaṃ. Saṅkhatāsaṅkhatādibhedā sabbadhammā hi saṅkhāro vikāro lakkhaṇaṃ nibbānaṃ paññattīti pañceva neyyapathā honti. Āvajjanapaṭibaddhattā eva hi natthi tassa āvaraṇanti tadeva **anāvaraṇañāṇa**nti vuccati (paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.68).

Sabbattha asaṅgamappaṭihatamanāvaraṇañāṇanti ettha atītānāgatapaccuppannesu asaṅgaṃ saṅgavirahitaṃ appaṭihataṃ paṭipakkhavirahitaṃ hutvā pavattaṃ āvaraṇavirahitaṃ ñāṇaṃ.

Anāgatampi ādisatīti –

''Imasmiṃ bhaddake kappe, tayo āsiṃsu nāyakā;
Ahametarahi sambuddho, metteyyo cāpi hessatī''ti. ca –

‘‘Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu metteyyo nāma bhagavā loke uppajjissati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno’’ti ca (dī. ni. 3.107) –

‘‘Atha kho, bhikkhave, saṅkho nāma rājā yo so yūpo raññā mahāpanādena kārāpito, taṃ yūpaṃ ussāpetvā ajjhāvasitvā taṃ datvā vissajjitvā samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavaṇibbakayācakānaṃ dānaṃ datvā metteyyassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissatī’’ti ca (dī. ni. 3.108) –

‘‘Anāgate aṭṭhissaro nāma paccekasambuddho bhavissatī’’ti (mi. pa. 4.1.3) ca, ‘‘sumanissaro nāma paccekasambuddho bhavissatī’’ti ca –

Ādinā nayena devadattādīnaṃ anāgataṃ ācikkhati. **Paccuppannampi ādisatī**ti idaṃ pākaṭameva.

82. **Vibhūtarūpasaññissā**ti samatikkantarūpasaññissa. **Sabbakāyappahāyino**ti tadaṅgavikkhambhanavasena sabbarūpakāyapahāyino, pahīnarūpabhavapaṭisandhikassāti adhippāyo. **Natthi kiñcīti passato**ti viññāṇābhāvadassanena ‘‘natthi kiñcī’’ti passato, ākiñcaññāyatanalābhinoti vuttaṃ hoti. **Ñāṇaṃ sakkānupucchāmī**ti sakkāti bhagavantaṃ ālapanto āha. Tassa puggalassa ñāṇaṃ pucchāmi, kīdisaṃ icchitabbanti. **Kathaṃ neyyā**ti kathañca so netabbo, kathamassa uttariñāṇaṃ uppādetabbanti.

Katamā rūpasaññāti ettha **rūpasaññā**ti saññāsīsena vuttarūpāvacarajhānañceva tadārammaṇañca. Rūpāvacarajhānampi hi rūpanti vuccati ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīsu (dha. sa. 248; paṭi. ma. 1.209). Tassa ārammaṇampi ‘‘bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī’’tiādīsu (dha. sa. 223). Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena rūpāvacarajhānassetaṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññā, rūpamassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetaṃ adhivacananti veditabbaṃ. Idha pana kusalavipākakiriyavasena pañcadasajhānasaṅkhātā rūpasaññā eva adhippetā. **Rūpāvacarasamāpattiṃ samāpannassa vā**ti rūpāvacarakusalajjhānasamāpattiṃ samāpannassa. **Upapannassa vā**ti vipākajjhānavasena tasmiṃ bhave upapannassa. **Diṭṭhadhammasukhavihārissa vā**ti imasmiṃyeva attabhāve kiriyājhānaṃ samāpajjitvā sukhaṃ uppādetvā viharantassa. **Arūpasamāpattiyo**ti ākāsānañcāyatanādīni. **Paṭiladdhassā**ti uppādetvā ṭhitassa. **Rūpasaññā vibhūtā hontī**ti rūpasaññā apagatā honti. **Vigatā**ti vināsitā. ‘‘Abhāvitā’’tipi pāṭho, sundaro.

Tadaṅgasamatikkamāti tadaṅgappahānavasena atikkamena. **Vikkhambhanappahānena pahīno**ti arūpajjhānapaṭilābhena vikkhambhanena pahīno. **Tassa rūpakāyo**ti tassa arūpasamāpattipaṭilābhino arūpapuggalassa rūpāvacarakāyo.

Ākiñcaññāyatananti ettha nāssa kiñcananti akiñcanaṃ, antamaso saṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti. Akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ, ākāsānañcāyatanaviññāṇāpagamassetaṃ adhivacanaṃ, taṃ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena imissā saññāya āyatananti ākiñcaññāyatanaṃ, ākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇassa jhānassetaṃ adhivacanaṃ. **Viññāṇañcāyatanasamāpattiṃ sato samāpajjitvā**ti taṃ viññāṇañcāyatanaṃ satokārī hutvā samāpajjitvā. **Tato vuṭṭhahitvā**ti satokārī hutvā tāya samāpattiyā vuṭṭhāya. **Taññeva viññāṇa**nti taṃ ākāse pavattitaṃ mahaggataviññāṇaṃ. **Abhāvetī**ti vināseti. **Vibhāvetī**ti vividhā nāseti. **Antaradhāpetī**ti adassanaṃ gameti.

Kathaṃ so netabboti so puggalo kenappakārena jānitabbo. **Vinetabbo**ti nānāvidhena jānitabbo. **Anunetabbo**ti punappunaṃ cittena kathaṃ gamayitabbo.

83. Tassa bhagavā tādise puggale attano appaṭihatañāṇataṃ pakāsetvā taṃ ñāṇaṃ byākātuṃ gāthamāha. Tattha **viññāṇaṭṭhitiyo sabbā, abhijānaṃ tathāgato**ti abhisaṅkhāravasena catasso

paṭisandhivasena sattāti evaṃ sabbā viññāṇaṭṭhitiyo abhijānanto tathāgato. **Tiṭṭhantamenaṃ jānātī**ti kammābhisaṅkhāravasena tiṭṭhametaṃ puggalaṃ jānāti – ‘‘āyatiṃ ayaṃ evaṃgatiko bhavissatī’’ti. **Dhimutta**nti ākiñcaññāyatanādīsu adhimuttaṃ. **Tapparāyaṇa**nti tammayaṃ.

Viññāṇaṭṭhitiyoti paṭisandhiviññāṇassa ṭhānāni saviññāṇakā khandhā eva. Tattha **seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto yathā manussāti attho. Aparimāṇesupi hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi hi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṇṭhānena vā sadisā honti. Tepi ālokitavilokitādīhi visadisāva honti. Tasmā **‘‘nānattakāyā’’**ti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hoti. Tasmā **‘‘nānattasaññino’’**ti vuttā. **Ekacce ca devā**ti cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo. Saññā pana nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi hoti, ahetukā na hoti. **Ekacce ca vinipātikā**ti catuapāyavinimuttā punabbasumātā yakkhinī piyaṅkaramātā phussamittā dhammaguttāti evamādayo aññe ca vemānikā petā. Etesañhi odātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya tihetukaduhetukāhetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **vinipātikā**ti vuttā. Ye panettha tihetukā, tesaṃ dhammābhisamayopi hoti piyaṅkaramātādīnaṃ viya.

Brahmakāyikāti brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhinibbattā**ti te sabbepi paṭhamajjhānena nibbattā. Brahmapārisajjā pana parittena, brahmapurohitā majjhimena, kāyova nesaṃ vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇītena, kāyo pana nesaṃ ativipphārikataro hoti. Iti te kāyassa nānattā, paṭhamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññino**ti vuttā. Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayojanaṃ, kesañci tigāvutaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā honti, keci mahantā. Pettivisayesupi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā. Tathā kālakañcikā asurā. Api cettha dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti. Saññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi **nānattakāyā ekattasaññino**ti saṅkhaṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍaukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā patantī viya sarati visaratīti ābhassarā. Tesu pañcakanaye dutiyatatiyajjhānadvayaṃ parittaṃ bhāvetvā upapannā **parittābhā** nāma honti. Majjhimaṃ bhāvetvā upapannā **appamāṇābhā** nāma honti. Paṇītaṃ bhāvetvā upapannā ābhassarā nāma honti. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbe gahitā. Sabbesañhi tesaṃ kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā ca avitakkaavicārā cāti nānā.

Subhakiṇhāti subhena vokiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesañhi na ābhassarānaṃ viya chijjitvā chijjitvā pabhā gacchatīti. Catukkanaye tatiyassa pañcakanaye catukkassa parittamajjhimapaṇītassa jhānassa vasena parittasubhaappamāṇasubhasubhakiṇhā nāma hutvā nibbattanti. Iti sabbepi te **ekattakāyā** ceva catutthajjhānasaññāya **ekattasaññino** cāti veditabbā. **Vehapphalā**pi catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā** viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivaṭṭapakkhe ṭhitā, na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke na uppajjanti. Soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppannesuyeva uppajjanti. Dhammacakkapavattissa (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) bhagavato khandhāvārasadisā honti. Tasmā neva viññāṇaṭṭhitiṃ, na ca sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvatthero pana ‘‘na kho pana so, sāriputta, āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvuṭṭhapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehīti iminā suttena (ma. ni. 1.160) suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitiṃ catutthasattāvāsañca bhajantī’’ti vadati, taṃ appaṭibāhitattā suttassa anuññātaṃ (a. ni. aṭṭha. 3.7.44-45; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.21).

Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamāti ettha **sabbaso**ti sabbākārena, sabbāsaṃ vā

anavasesānanti attho. **Rūpasaññāna**nti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi rūpanti vuccati ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīsu (dha. sa. 248; paṭi. ma. 1.209), tassa ārammaṇampi ‘‘bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī’’tiādīsu (dha. sa. 223). Tasmā idha ‘‘rūpe saññā rūpasaññā’’ti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetaṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññā, rūpamassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetaṃ adhivacananti veditabbaṃ.

Samatikkamāti virāgā nirodhā ca. Kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ etesañca pathavīkasiṇādivasena aṭṭhannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṃ upasampajja viharituntі. Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti, samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇaṃ samatikkantameva hoti. Tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā –

> ‘‘Tattha katamā rūpasaññā? Rūpāvacarasamāpattiṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti vītikkanto samatikkanto, tena vuccati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā’’ti –

Evaṃ **vibhaṅge** (vibha. 602) saññānaṃyeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiṃyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya, tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena uppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha – ‘‘tattha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo’’ti (vibha. 603). Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannaṃ paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā, appavattiṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassāpi na santi, na hi tasmiṃ samaye pañcadvāravasena cittaṃ pavattati, evaṃ santepi aññattha pahīnānaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya sakkāyadiṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃyeva jhāne ussāhajananatthaṃ imassa jhānassa pasaṃsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditabbaṃ. Atha vā – kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnattā na santi, na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattā ca etāsaṃ pavatti, ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati. Tasmā tā ettha ‘‘pahīnā’’ti vattuṃ vaṭṭati. Na kevalañca vattuṃ, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appahīnattāyeva ‘‘paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭako’’ti (a. ni. 10.72) vutto bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā santavimokkhatā ca vuttā – ‘‘āḷāro ca kālāmo arūpaṃ samāpanno pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva addasa, na pana saddaṃ assosī’’ti (dī. ni. 2.192).

Nānattasaññānaṃ amanasikārāti nānatte gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hi etā –

> ‘‘Tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññāṇadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo’’ti (vibha. 604) –

Evaṃ **vibhaṅge** vibhajitvā vuttāva idha adhippetā asamāpannassa manodhātumanoviññāṇadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti.

Yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā dvādasa akusalasaññā ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā dve akusalavipākasaññā ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā ''nānattasaññā''ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā asamannāhārā apaccavekkhaṇā. Yasmā tā nāvajjati na manasikaroti na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti.

Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavepi na vijjanti, pageva tasmiṃ bhave imaṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇakāle, tasmā tāsaṃ ''samatikkamā atthaṅgamā''ti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā nava kiriyasaññā dasa akusalasaññāti, imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhave vijjanti, tasmā tāsaṃ ''amanasikārā''ti vuttanti veditabbaṃ. Tatrāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati, tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti. Saṅkhepato cettha ''rūpasaññānaṃ samatikkamā''ti iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. ''Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā''ti iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetasikānañca pahānaṃ amanasikāro ca vuttoti veditabbo (paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.213).

Iti bhagavā pannarasannaṃ rūpasaññānaṃ samatikkamena dasannaṃ paṭighasaññānaṃ atthaṅgamena catucattālīsāya nānattasaññānaṃ amanasikārenāti tīhi padehi ākāsānañcāyatanasamāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Kiṃ kāraṇāti ce? Sotūnaṃ ussāhajananatthañceva palobhanatthañca. Sace hi keci apaṇḍitā vadeyyuṃ – ''satthā ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ nibbattethāti vadati, ko nu kho etāya nibbattitāya attho, ko ānisaṃso''ti. ''Te evaṃ vattuṃ mā labhantū''ti imehi ākārehi samāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Tañhi nesaṃ sutvā evaṃ bhavissati – ''evaṃ santā kira ayaṃ samāpatti evaṃ paṇītā, nibbattessāma na''nti, athassā nibbattanatthāya ussāhaṃ karissantīti.

Palobhanatthañcāpi tesaṃ etissā vaṇṇaṃ kathesi visakaṇṭakavāṇijoviya, visakaṇṭakavāṇijo nāma guḷavāṇijo vuccati. So kira guḷaphāṇitakhaṇḍasakkarādīni sakaṭena ādāya paccantagāmaṃ gantvā ''visakaṇṭakaṃ gaṇhatha, visakaṇṭakaṃ gaṇhathā''ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā ''visaṃ nāma kakkhaḷaṃ, yo naṃ khādati, so marati, kaṇṭakopi vijjhitvā māreti, ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso''ti gehadvārāni thakesuṃ, dārake ca palāpesuṃ. Taṃ disvā vāṇijo ''avohārakusalā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemī''ti ''atimadhuraṃ gaṇhatha, atisāduṃ gaṇhatha, guḷaṃ phāṇitaṃ sakkaraṃ samagghaṃ labbhati, kūṭamāsakakūṭakahāpaṇādīhipi labbhatī''ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā nikkhantā bahumpi mūlaṃ datvā gahesuṃ.

Tattha vāṇijassa ''visakaṇṭakaṃ gaṇhathā''ti ugghosanaṃ viya bhagavato ''ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ nibbattethā''ti vacanaṃ. ''Ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso''ti gāmikānaṃ cintanaṃ viya ''bhagavā 'ākāsānañcāyatanaṃ nibbattethā'ti āha, ko nu kho ettha ānisaṃso, nāssa guṇaṃ jānāmā''ti sotūnaṃ cintanaṃ. Athassa vāṇijassa ''atimadhuraṃ gaṇhathā''tiādivacanaṃ viya bhagavato rūpasaññāsamatikkamanādikaṃ ānisaṃsappakāsanaṃ. Idañhi sutvā te bahumpi mūlaṃ datvā gāmikā viya guḷaṃ ''iminā ānisaṃsena palobhitacittā mahantampi ussāhaṃ katvā imaṃ samāpattiṃ nibbattessantī''ti ussāhajananatthaṃ palobhanatthañca kathesi.

Ākāsānañcāyatanūpagāti ettha nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ, ākāsānantaṃ eva ākāsānañcaṃ, taṃ ākāsānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti ākāsānañcāyatanaṃ. Kasiṇugghāṭimākāsassetaṃ adhivacanaṃ. Tattha jhānaṃ nibbattetvā paṭisandhivasena ākāsānañcāyatanabhavaṃ upagatā ākāsānañcāyatanūpagā. Ito paresu visesamattameva vaṇṇayissāma (dha. sa. aṭṭha. 265, 1436-7).

Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammāti ettha tāva pubbe vuttanayena ākāsānañcaṃ āyatanamassa adhiṭṭhānaṭṭhenāti jhānampi ākāsānañcāyatanaṃ, vuttanayeneva ārammaṇampi. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharitabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā

‘‘ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā’’ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Viññāṇañcāyatanūpagāti ettha pana ‘‘ananta’’nti manasikātabbavasena nāssa antoti anantaṃ, anantameva ānañcaṃ, viññāṇaṃ ānañcaṃ ‘‘viññāṇānañca’’nti avatvā ‘‘viññāṇañca’’nti vuttaṃ. Ayañhettha ruḷhīsaddo. Tadeva viññāṇañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatananti viññāṇañcāyatanaṃ. Tattha jhānaṃ nibbattetvā viññāṇañcāyatanabhavaṃ upagatā viññāṇañcāyatanūpagā.

Viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammāti etthapi pubbe vuttanayeneva viññāṇañcaṃ āyatanamassa adhiṭṭhānaṭṭhenāti jhānampi viññāṇañcāyatanaṃ, vuttanayeneva ca ārammaṇampi. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharitabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā ‘‘viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammā’’ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Ākiñcaññāyatanūpagāti ettha pana nāssa kiñcananti akiñcanaṃ, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti. Akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ, ākāsānañcāyatanaviññāṇāpagamassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatananti ākiñcaññāyatanaṃ. Tattha jhānaṃ nibbattetvā ākiñcaññāyatanabhavaṃ upagatā ākiñcaññāyatanūpagā. **Ayaṃ sattamaviññāṇaṭṭhitī**ti imaṃ sattamaṃ paṭisandhiviññāṇassa ṭhānaṃ jānāti. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassāpi sukhumattā neva viññāṇaṃ nāviññāṇaṃ, tasmā viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṃ.

Abhūtanti abhūtatthaṃ ‘‘rūpaṃ attā’’tiādivacanaṃ. Taṃ vipallāsabhāvato **atacchaṃ**. Diṭṭhinissayato **anatthasañhitaṃ**. Atha vā **abhūta**nti asantaṃ avijjamānaṃ. Acorasseva ‘‘idaṃ te corikāya ābhataṃ, na idaṃ tuyhaṃ ghare dhana’’ntiādivacanaṃ. **Atacchа**nti atathākāraṃ aññathā santaṃ. **Anatthasañhita**nti na idhalokatthaṃ vā paralokatthaṃ vā nissitaṃ. **Na taṃ tathāgato byākarotī**ti taṃ aniyyānikakathaṃ tathāgato na katheti. **Bhūtaṃ tacchaṃ anatthasañhita**nti rājakathāditiracchānakathaṃ. **Bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhita**nti ariyasaccasannissitaṃ. **Tatra kālaññū tathāgato hotī**ti tasmiṃ tatiyabyākaraṇe tassa pañhassa byākaraṇatthāya tathāgato kālaññū hoti. Mahājanassa ādānakālaṃ gahaṇakālaṃ jānitvā sahetukaṃ sakāraṇaṃ katvā yuttapattakāleyeva byākarotīti attho.

Yuttapattakāle vadatīti **kālavādī**. Bhūtaṃ sabhāvaṃ vadatīti **bhūtavādī**. Paramatthaṃ nibbānaṃ vadatīti **atthavādī**. Maggaphaladhammaṃ vadatīti **dhammavādī**. Saṃvarādivinayaṃ vadatīti **vinayavādī**. Tattha diṭṭhanti aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāresu āpāthaṃ āgacchantaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā ‘‘katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītaka’’ntiādinā (dha. sa. 617-618) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsupi. Āpāthamāgacchantesu saddādīsu tesaṃ vividhaṃ dassetuṃ **‘‘diṭṭhaṃ suta’’**nti āha. Tattha **diṭṭha**nti rūpāyatanaṃ. **Suta**nti saddāyatanaṃ. **Muta**nti patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ. **Viññāta**nti sukhadukkhādidhammārammaṇaṃ. **Patta**nti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṃ. **Pariyesita**nti pattaṃ vā apattaṃ vā pariyesitaṃ. **Anuvicaritaṃ manasā**ti cittena anusañcaritaṃ.

Tathāgatena abhisambuddhanti iminā etaṃ dasseti – yañhi aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa nīlaṃ pītakantiādi rūpārammaṇaṃ cakkhudvāre āpāthaṃ āgacchati, ‘‘ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto’’ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa bherisaddo mudiṅgasaddotiādi saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, mūlagandho tacagandhotiādi gandhārammaṇaṃ ghānadvāre āpāthaṃ āgacchati, mūlaraso khandharasotiādi rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthaṃ āgacchati, kakkhaḷaṃ mudukantiādi

pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthaṃ āgacchati, ‘‘ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṃ phusitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto’’ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādibhedaṃ dhammārammaṇaṃ manodvārassa āpāthaṃ āgacchati, ‘‘ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇaṃ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto’’ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ.

Yañhi, cunda, imesaṃ sattānaṃ diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ, tattha tathāgatena adiṭṭhaṃ vā asutaṃ vā amutaṃ vā aviññātaṃ vā natthi, imassa pana mahājanassa pariyesitvā apattampi atthi, apariyesitvā apattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi, sabbampi tathāgatassa asampattaṃ nāma natthi ñāṇena asacchikataṃ. **Tasmā tathāgatoti vuccatī**ti yaṃ tathā lokena gataṃ, tassa tatheva gatattā tathāgatoti vuccatīti. Pāḷiyaṃ pana ‘‘abhisambuddha’’nti vuttaṃ, taṃ gatasaddena ekatthaṃ. Iminā nayena sabbavāresu tathāgatoti nigamassa attho veditabbo (dī. ni. aṭṭha. 3.188; a. ni. aṭṭha. 2.4.23).

‘‘Yañca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā, tasmā tathāgatoti vuccatī’’ti –

Ettha yaṃ rattiṃ bhagavā bodhimaṇḍe apparājitapallaṅke nisinno tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttarasammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattiṃ yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyāpi majjhimabodhiyāpi pacchimabodhiyāpi yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ suttaṃ geyyaṃ…pe… vedallaṃ, taṃ sabbaṃ atthato ca byañjanato ca anupavajjaṃ anūnamanadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamohamadanimmadanaṃ natthi, tattha vāḷaggamattampi avakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāḷiyā mitaṃ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tathameva hoti vitathaṃ natthi. Tenāha – ‘‘yañca, cunda, rattiṃ tathāgato…pe… sabbaṃ taṃ tathameva hoti, no aññathā tasmā tathāgatoti vuccatī’’ti. Gadaattho hi ettha gatasaddo.

Api ca – āgadanaṃ āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti da-kārassa ta-kāraṃ katvā gatoti evametasmiṃ atthe padasiddhi veditabbā.

‘‘Yathāvādī, cunda…pe… vuccatī’’ti ettha bhagavato vācāya kāyo anulometi kāyassapi vācā, tasmā bhagavā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti, evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Abhibhū anabhibhūtoti upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīcipariyantaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi. Atulo appameyyo anuttaro rājarājā devadevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. **Aññadatthū**ti ekaṃsatthe nipāto. Dakkhatīti **daso**. Vasaṃ vattetīti vasavattī.

Tatrāyaṃ padasiddhi veditabbā – agado viya agado, ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca agado assāti da-kārassa ta-kāraṃ katvā tathāgatoti veditabbo (dī. ni. aṭṭha. 1.7).

Idhatthaññeva jānāti kammābhisaṅkhāravasenāti apuññābhisaṅkhāravasena idhatthaññeva jānāti. **Kāyassa bhedā paraṃ maraṇā**ti upādinnakhandhabhedā maraṇato paraṃ. **Apāya**ntiādīsu vuḍḍhisaṅkhātasukhasātato ayā apetattā apāyo. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati**. Dukkarakārino ettha vinipatantīti **vinipāto**. Niratiaṭṭhena nirassādaṭṭhena **nirayo**. Taṃ **apāyaṃ…pe… nirayaṃ.**

Upapajjissatīti paṭisandhivasena uppajjissati. **Tiracchānayoni**nti tiriyaṃ añcantīti tiracchānā, tesaṃ yoni tiracchānayoni, taṃ tiracchānayoniṃ. **Pettivisaya**nti paccabhāvaṃ pattānaṃ visayoti pettivisayo, taṃ pettivisayaṃ. Manaso ussannatāya manussā, tesu **manussesu**. Ito paraṃ **kammābhisaṅkhāravasenā**ti ettha puññābhisaṅkhāravasena attho gahetabbo.

Āsavānaṃ khayāti āsavānaṃ vināsena. **Anāsavaṃ cetovimutti**nti āsavavirahitaṃ arahattaphalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti arahattaphalapaññaṃ. Arahattaphalasamādhi rāgavirāgā cetovimutti, arahattaphalapaññā avijjāvirāgā paññāvimuttīti veditabbā. Taṇhācaritena vā appanājhānabalena kilese vikkhambhetvā adhigataṃ arahattaphalaṃ rāgavirāgā cetovimutti, diṭṭhicaritena upacārajjhānamattaṃ nibbattetvā vipassitvā adhigataṃ arahattaphalaṃ avijjāvirāgā paññāvimutti. Anāgāmiphalaṃ vā kāmarāgaṃ sandhāya rāgavirāgā cetovimutti, arahattaphalaṃ sabbappakārato avijjāvirāgā paññāvimutti.

Ākiñcaññāyatanaṃ dhimuttanti vimokkhenāti kenaṭṭhena vimokkho veditabboti? Adhimuccanaṭṭhena. Ko ayaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu vimuccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu vimuccanaṭṭho, pitu aṅke vissaṭṭhaaṅgapaccaṅgassa dārakassa sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattītī vuttaṃ hoti. Evarūpena vimokkhena **dhimutta**nti. Viññāṇañcāyatanaṃ muñcitvā ākiñcaññāyatane nirāsaṅkavasena dhimuttaṃ allīnaṃ. **Tatrādhimutta**nti tasmiṃ samādhimhi allīnaṃ. **Tadadhimutta**nti tasmiṃ jhāne adhimuttaṃ. **Tadādhipateyya**nti taṃ jhānaṃ jeṭṭhakaṃ. **Rūpādhimutto**tiādīni pañca kāmaguṇagarukavasena vuttāni. **Kulādhimutto**tiādīni tīṇi khattiyādikulagarukavasena vuttāni. **Lābhādhimutto**tiādīni aṭṭha lokadhammavasena vuttāni. **Dhīvarādhimutto**tiādīni cattāri paccayavasena vuttāni. **Suttantādhimutto**tiādīni piṭakattayavasena vuttāni. **Āraññakaṅgādhimutto**tiādīni dhutaṅgasamādānavasena vuttāni. **Paṭhamajjhānādhimutto**tiādīni paṭilābhavasena vuttāni.

Kammaparāyaṇanti abhisaṅkhāravasena. **Vipākaparāyaṇa**nti pavattivasena. **Kammagaruka**nti cetanāgarukaṃ. **Paṭisandhigaruka**nti upapattigarukaṃ.

84. **Ākiñcaññāsambhavaṃ ñatvā**ti ākiñcaññāyatanasamāpattito vuṭṭhahitvā ākiñcaññāyatanajanakakammābhisaṅkhāraṃ ñatvā ‘‘kinti palibodho aya’’nti. **Nandisaṃyojanaṃ itī**ti yā catutthaarūpārāgasaṅkhātā nandī tañca saṃyojanaṃ ñatvā. **Tato tattha vipassatī**ti atha tattha ākiñcaññāyatanasamāpattito vuṭṭhahitvā taṃ samāpattiṃ aniccādivasena vipassati. **Etaṃ ñāṇaṃ tathaṃ tassā**ti etaṃ tassa puggalassa evaṃ vipassato anukkamena uppannaṃ arahattañāṇaṃ aviparītaṃ. **Vusīmato**ti vusitavantassa. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Posālamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Mogharājamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

85. Pannarasame mogharājasutte – **dvāha**nti dve vāre ahaṃ. So hi pubbe ajitasuttassa (su. ni. 1038 ādayo) ca tissametteyyasuttassa (su. ni. 1046 ādayo) ca avasāne dvikkhattuṃ bhagavantaṃ pucchi, bhagavā panassa indriyaparipākaṃ āgamayamāno na byākāsi. Tenāha – ‘‘dvāhaṃ sakkaṃ apucchissa’’nti. **Yāvatatiyañca devīsi, byākarotīti me suta**nti yāvatatiyañca sahadhammikaṃ puṭṭho visuddhidevabhūto isi bhagavā sammāsambuddho byākarotīti evaṃ me sutaṃ. Godhāvarītīreyeva kira so evamassosi. Tenāha – ‘‘byākarotīti me suta’’nti. Imissā gāthāya niddese yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā vuttanayaṃ eva.

86. **Ayaṃ loko**ti manussaloko. **Paro loko**ti taṃ ṭhapetvā avaseso. **Sadevako**ti brahmalokaṃ ṭhapetvā avaseso upapattidevasammutidevayutto. ‘‘Brahmaloko sadevako’’ti etaṃ vā ‘‘sadevako loko’’tiādinayanidassanamattaṃ. Tena sabbopi tathāvuttappakāraloko veditabbo.

87. **Evaṃ abhikkantadassāvi**nti evaṃ aggadassāviṃ, sadevakassa lokassa ajjhāsayādhimuttigatiparāyaṇādīni passituṃ samatthanti dasseti.

88. **Suññato lokaṃ avekkhassū**ti avasiyapavattasallakkhaṇavasena vā tucchasaṅkhārasamanupassanāvasena vāti dvīhākārehi suññato lokaṃ passa. **Attānudiṭṭhiṃ ūhaccā**ti sakkāyadiṭṭhiṃ uddharitvā.

Lujjatīti bhijjati. Cakkhatīti **cakkhu**. Tadetaṃ sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānuppattidesabhūte diṭṭhamaṇḍale cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Rūpayantīti **rūpā,** vaṇṇavikāramāpajjantā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsentīti attho. Cakkhuto pavattaṃ viññāṇaṃ, cakkhussa vā cakkhusannissitaṃ vā viññāṇaṃ **cakkhuviññāṇaṃ**. Cakkhuto pavatto samphasso **cakkhusamphasso. Cakkhusamphassapaccayā**ti cakkhuviññāṇasampayuttaphassapaccayā. **Vedayita**nti vindanaṃ, vedanāti attho. Tadeva sukhayatīti **sukhaṃ,** yassa uppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati ca kāyacittābādhanti **sukhaṃ**. Dukkhayatīti **dukkhaṃ**. Yassa uppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti attho. Na dukkhaṃ na sukhanti **adukkhamasukhaṃ. Ma-**kāro sandhipadavasena vutto. So pana cakkhusamphasse attanā sampayuttāya vedanāya sahajātaaññamaññanissayavipākaāhārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti, sampaṭicchanasampayuttāya anantarasamanantarūpanissayanatthivigatavasena pañcadhā, santīraṇādisampayuttānaṃ upanissayavaseneva paccayo hoti.

Suṇātīti **sotaṃ,** taṃ sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅgulivedhakasaṇṭhāne padese sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Saddīyantīti **saddā,** udāharīyantīti attho. Ghāyatīti **ghānaṃ,** taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṇṭhāne padese ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Gandhiyantīti **gandhā,** attano vatthuṃ sūciyantīti attho. Jīvitaṃ avhāyatīti **jivhā,** sāyanaṭṭhena vā **jivhā**. Sā sasambhārajivhāya atiaggamūlapassāni vajjetvā uparimatalamajjhe bhinnauppaladalaggasaṇṭhāne padese jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati. Rasanti te sattāti **rasā,** assādentīti attho.

Kucchitānaṃ āsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso. So yāvatā imasmiṃ kāye upādinnapavatti nāma atthi, tattha yebhuyyena kāyappasādo kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno tiṭṭhati. Phusiyantīti **phoṭṭhabbā**. Manatīti **mano,** vijānātīti attho. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā. Mano**ti sahāvajjanabhavaṅgaṃ. **Dhammā**ti nibbānaṃ muñcitvā avasesā dhammārammaṇadhammā. **Manoviññāṇa**nti javanamanoviññāṇaṃ. **Manosamphasso**ti taṃsampayutto phasso, so sampayuttāya vedanāya vipākapaccayavajjehi sesehi sattahi paccayehi paccayo hoti. Anantarāya teheva sesānaṃ upanissayeneva paccayo hoti.

Avasiyapavattasallakkhaṇavasena vāti avaso hutvā pavattasaṅkhāre passanavasena olokanavasenāti attho. **Rūpe vaso na labbhatī**ti rūpasmiṃ vasavattibhāvo issarabhāvo na labbhati. **Vedanā**dīsupi eseva nayo.

Nāyaṃ, bhikkhave, kāyo tumhākanti attani sati attaniyaṃ nāma hoti, attāyeva ca natthi. Tasmā ‘‘nāyaṃ, bhikkhave, kāyo tumhāka’’nti āha. **Nāpi aññesa**nti añño nāma paresaṃ attā. Tasmiṃ sati aññesaṃ nāma siyā, sopi natthi. Tasmā ‘‘nāpi aññesa’’nti āha. **Purāṇamidaṃ, bhikkhave, kamma**nti nayidaṃ purāṇakammameva, purāṇakammanibbatto panesa kāyo. Tasmā paccayavohārena evaṃ vutto. **Abhisaṅkhata**ntiādi kammavohārasseva vasena purimaliṅgasabhāvatāya vuttaṃ. Ayaṃ panettha attho –

abhisaṅkhatanti paccayehi katoti daṭṭhabbo. **Abhisañcetayita**nti cetanāvatthuko, cetanāmūlakoti daṭṭhabbo. **Vedaniya**nti vedanāya vatthūti daṭṭhabbo.

Rūpe sāro na labbhatīti rūpasmiṃ niccādisāro na labbhati. **Vedanā**dīsupi eseva nayo. **Rūpaṃ assāraṃ nissāra**nti rūpaṃ assāraṃ sāravirahitañca. **Sārāpagata**nti sārato apagataṃ. **Niccasārasārena vā**ti bhaṅgaṃ atikkamitvā pavattamānena niccasārena vā. Kassaci niccasārassa abhāvato niccasārena sāro natthi. **Sukhasārasārena vā**ti ṭhitisukhaṃ atikkamitvā pavattamānassa kassaci sukhasārassa abhāvato sukhasārasārena vā. **Attasārasārena vā**ti attattaniyasārasārena vā. **Niccena vā**ti bhaṅgaṃ atikkamitvā pavattamānassa kassaci niccassa abhāvato niccena vā. **Dhuvena vā**ti vijjamānakālepi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvena vā. **Sassatena vā**ti abbocchinnassa sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatena vā. **Avipariṇāmadhammena vā**ti jarābhaṅgavasena avipariṇāmapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammena vā.

Cakkhu suññaṃ attena vā attaniyena vāti ‘‘kārako vedako sayaṃvasī’’ti evaṃ parikappikena attanā vā attābhāvatoyeva attano santakena parikkhārena ca suññaṃ. Sabbaṃ cakkhādilokiyadhammajātaṃ yasmā attā ca ettha natthi, attaniyañca ettha natthi, tasmā ‘‘suñña’’nti vuccatīti attho. Lokuttarāpi dhammā attattaniyehi suññāyeva, suññātītadhammā natthīti vuttaṃ hoti. Tasmiṃ dhamme attattaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca ‘‘suññaṃ gharaṃ suñño ghaṭo’’ti vutto gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo na hoti, tasmiṃ ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca iti yampi koci tattha na hoti, tena taṃ suññaṃ. Yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti, taṃ santaṃ idamatthīti pajānātīti ayamevattho vutto. Tathā **ñāyaganthe saddaganthe** ca ayamevattho. Iti imasmiṃ sutte anattalakkhaṇameva kathitaṃ. **Anissariyato**ti attano issariye avasavattanato. **Akāmakāriyato**ti attano akāmaṃ arucikaraṇavasena. **Apāpuṇiyato**ti ṭhātuṃ patiṭṭhābhāvato. **Avasavattanato**ti attano vase avattanato. **Parato**ti aniccato paccayāyattavuttito. **Vivittato**ti nissarato.

Suddhanti kevalaṃ issarakālapakatīhi vinā kevalaṃ paccayāyattapavattivasena pavattamānaṃ suddhaṃ nāma. Attaniyavirahito suddhadhammapuñjoti ca. **Suddhaṃ dhammasamuppādaṃ, suddhaṃ saṅkhārasantati**nti suddhaṃ passantassa jānantassa saṅkhārānaṃ santatiṃ abbocchinnasaṅkhārasantatiṃ. Tatheva suddhaṃ passantassa saṅkhārādīni, ekaṭṭhāni ādarena dvattikkhattuṃ vuttāni. Evaṃ passantassa maraṇamukhe bhayaṃ na hoti. **Gāmaṇī**ti ālapanaṃ. **Tiṇakaṭṭhasamaṃ loka**nti imaṃ upādinnakkhandhasaṅkhātaṃ lokaṃ. Yadā tiṇakaṭṭhasamaṃ paññāya passati. Yathā arañña tiṇakaṭṭhādīsu gaṇhantesu attānaṃ vā attaniyaṃ vā gaṇhātīti na hoti, tesu vā tiṇakaṭṭhādīsu sayameva nassantesupi vinassantesupi attā nassati, attaniyo nassatīti na hoti. Evaṃ imasmiṃ kāyepi nassante vā vinassante vā attā vā attaniyaṃ vā bhijjatīti apassanto paññāya tiṇakaṭṭhasamaṃ passatīti vuccati. **Nāññaṃ patthayate kiñci, aññatrappaṭisandhiyā**ti paṭisandhivirahitaṃ nibbānaṃ ṭhapetvā aññaṃ bhavaṃ vā attabhāvaṃ vā na pattheti.

Rūpaṃ samannesatīti rūpassa sāraṃ pariyesati. **Ahanti vā**ti diṭṭhivasena. **Mamanti vā**ti taṇhāvasena. **Asmīti vā**ti mānavasena. **Tampi tassa na hotī**ti taṃ tividhampi tassa puggalassa na hoti.

Idhāti desāpadese nipāto, svāyaṃ katthaci lokaṃ upādāya vuccati. Yathāha – ‘‘idha tathāgato loke uppajjatī’’ti (saṃ. ni. 3.78; a. ni. 4.33). Katthaci sāsanaṃ. Yathāha – ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo’’ti (ma. ni. 1.139; dī. ni. 2.214). Katthaci okāsaṃ. Yathāha –

‘‘Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato;
Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā’’ti. (dī. ni. 2.369);

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha – ‘‘idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito’’ti (ma. ni. 1.30). Idha pana lokaṃ upādāya vuttoti veditabbo. **Assutavā puthujjano**ti ettha pana āgamādhigamābhāvā ñeyyo ‘‘assutavā’’iti. Yassa hi khandhadhātuāyatanapaccayākārasatipaṭṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayarahitattā diṭṭhipaṭisedhako neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa

anadhigatattā neva adhigamo atthi, so āgamādhigamābhāvā ñeyyo ''assutavā'' iti. Svāyaṃ –

> Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano;
> Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti. (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.2; a. ni. aṭṭha. 1.1.51; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130);

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādīhipi kāraṇehi **puthujjano**. Yathāha – puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu satthārānaṃ mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānāoghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā, puthu nānāpariḷāhehi pariḍayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā giddhā gadhitā muñchitā ajjhosannā laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā (mahāni. 51, 94), puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā, puthuva ayaṃ visuṃyeva saṅkhyaṃ gato, visaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehi ''assutavā puthujjano''ti dvīhi padehi ye te –

> ''Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
> Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano''ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.2; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.61; a. ni. aṭṭha. 1.1.51; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130; dha. sa. aṭṭha. 1007) –

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

Ariyānaṃ adassāvītiādīsu **ariyā**ti ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato buddhā ca paccekabuddhā ca buddhasāvakā ca vuccanti, buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha – ''sadevake, bhikkhave, loke…pe… tathāgato ariyoti vuccatī''ti (saṃ. ni. 5.1098).

Sappurisāti ettha pana paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca ''sappurisā''ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti sappurisā. Sabbeva vā ete dvidhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca paccekabuddhāpi buddhasāvakāpi. Yathāha –

> ''Yo ve kataññū katavedi dhīro, kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti;
> Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ, tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī''ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.2; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130; dha. sa. aṭṭha. 1007);

''Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī''ti ettāvatā hi buddhasāvako vutto. Kataññutādīhi paccekabuddhā buddhāti, yo imesaṃ ariyānaṃ adassanasīlo, na ca dassane sādhukārī, so **ariyānaṃ adassāvī**ti veditabbo. So cakkhunā adassāvī, ñāṇena adassāvīti duvidho, tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti tesaṃ cakkhunā vaṇṇamattagahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi cakkhunā ariye passanti, na ca te ariyānaṃ dassāvino.

Tatridaṃ vatthu – cittalapabbatavāsino kira khīṇāsavattherassa upaṭṭhāko vuḍḍhapabbajito ekadivasaṃ therena saddhiṃ piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito āgacchanto theraṃ pucchi – ''ariyā nāma, bhante, kīdisā''ti? Thero āha – ''idhekacco mahallako ariyānaṃ pattacīvaraṃ gahetvā vattapaṭipattiṃ katvā saha carantopi neva ariye jānāti, evaṃ dujjānā, āvuso, ariyā''ti. Evaṃ vuttepi so neva aññāsi. Tasmā cakkhunā dassanaṃ na dassanaṃ, ñāṇena dassanameva dassanaṃ. Yathāha – ''alaṃ te, vakkali, kiṃ te iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī''ti (saṃ. ni. 3.87). Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṃ aniccādilakkhaṇaṃ apassanto, ariyānaṃ adhigatañca dhammaṃ anadhigacchanto, ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā ''ariyānaṃ adassāvī''ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinīto**ti ettha pana –

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā;
Abhāvato tassa ayaṃ, ''avinīto''ti vuccati. (ma. ni. aṭṭha. 1.2; su. ni. aṭṭha. 1.uragasuttavaṇṇanā; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130; dha. sa. aṭṭha. 1007);

Ayañhi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekamekopi vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayo**pi hi sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidho. **Pahānavinayo**pi tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha ''iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto''ti (vibha. 511) ayaṃ **sīlasaṃvaro**. ''Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatī''ti (ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) ayaṃ **satisaṃvaro**.

''Yāni sotāni lokasmiṃ, (ajitāti bhagavā,)
Sati tesaṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhiyyare''ti. (su. ni. 1041; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 4; netti. 11, 45; dha. sa. aṭṭha. 1007) –

Ayaṃ **ñāṇasaṃvaro**. ''Khamo hoti sītassa uṇhassā''ti (ma. ni. 1.24; a. ni. 4.114; 6.58) ayaṃ **khantisaṃvaro**. ''Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī''ti (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) ayaṃ **vīriyasaṃvaro**. Sabbopi cāyaṃ saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato ''saṃvaro'', vinayanato ''vinayo''ti vuccati. Evaṃ tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālokeneva tamassa, tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anatthassa pahānaṃ. Seyyathidaṃ – nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvassa, kalāpasammasanena ''ahaṃ mamā''ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanāya abhiratisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukāmatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṃ. Etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedena samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesaṃ tesaṃ nīvaraṇādidhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano attano santāne ''diṭṭhigatānaṃ pahānāyā''tiādinā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa accantaappavattibhāvena pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭattā pahīnasabbasaṅkhataṃ nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Sabbampi cetaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā ''pahānavinayo''ti vuccati. Taṃ taṃ pahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ ''pahānavinayo''ti vuccati. Evaṃ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo (ma. ni. aṭṭha. 1.2; su. ni. aṭṭha. 1.uragasuttavaṇṇanā; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130).

Evamayaṃ saṅkhepato duvidho bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṃvarattā, pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṃ ''avinīto''ti vuccatīti. Eseva nayo **sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido, sappurisadhamme**

avinītoti etthapi. Ninnānākaraṇañhi etamatthato. Yathāha – ‘‘yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yo eva so ariyānaṃ dhammo, so eva so sappurisānaṃ dhammo. Yo eva so sappurisānaṃ dhammo, so eva so ariyānaṃ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā, sappuriseti vā, ariyadhammeti vā, sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā, sappurisavinayeti vā esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevāti (dha. sa. aṭṭha. 1007; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130).

Rūpaṃ attato samanupassatīti idhekacco rūpaṃ attato samanupassati, ‘‘yaṃ rūpaṃ, so ahaṃ, yo ahaṃ, taṃ rūpa’’nti rūpañca attānañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato ‘‘yā acci, so vaṇṇo. Yo vaṇṇo, sā accī’’ti acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati, evameva idhekacco rūpaṃ attato…pe… samanupassatīti (paṭi. ma. 1.130-131) evaṃ rūpaṃ ‘‘attā’’ti diṭṭhipassanāya passati. **Rūpavantaṃ vā attāna**nti arūpaṃ ‘‘attā’’ti gahetvā chāyāvantaṃ rukkhaṃ viya taṃ rūpavantaṃ ‘‘attā’’ti samanupassati. **Attani vā rūpa**nti arūpameva ‘‘attā’’ti gahetvā pupphasmiṃ gandhaṃ viya attani rūpaṃ samanupassati. **Rūpasmiṃ vā attāna**nti arūpameva ‘‘attā’’ti gahetvā karaṇḍake maṇiṃ viya taṃ attānaṃ rūpasmiṃ samanupassati. **Vedanā**dīsupi eseva nayo.

Tattha ‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’ti suddharūpaṃyeva ‘‘attā’’ti kathitaṃ. ‘‘Rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ. Vedanaṃ attato… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassatī’’ti (paṭi. ma. 1.131) imesu sattasu ṭhānesu arūpaṃ ‘‘attā’’ti kathitaṃ, ‘‘vedanāvantaṃ vā attānaṃ, attani vā vedanā, vedanāya vā attāna’’nti evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha rūpaṃ attato samanupassati. Vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassatīti pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā. Avasesesu sassatadiṭṭhi. Evamettha pannarasa bhavadiṭṭhiyo pañca vibhavadiṭṭhiyo honti. Tā sabbāpi maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, paṭhamamaggavajjhāti veditabbā.

Āraññikoti araññe nivāsaṃ. **Pavane**ti mahante gambhīravane. **Caramāno**ti tahiṃ tahiṃ vicaramāno. **Vissattho gacchatī**ti nibbhayo nirāsaṅko carati. **Anāpāthagato luddassā**ti migaluddassa parammukhagato. **Antamakāsi māra**nti kilesamāraṃ vā devaputtamāraṃ vā antaṃ akāsi. **Apadaṃ vadhitvā**ti kilesapadaṃ hantvā nāsetvā. **Māracakkhuṃ adassanaṃ gato**ti mārassa adassanavisayaṃ patto. **Anāpāthagato**ti mārassa parammukhaṃ patto. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca vuttasadisoyeva dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Mogharājamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Piṅgiyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

89. Soḷasame piṅgiyasuttaniddese – **jiṇṇohamasmi abalo vītavaṇṇo**ti so kira brāhmaṇo jarābhibhūto vīsavassasatiko jātiyā, dubbalo ca ‘‘idha pādaṃ karissāmī’’ti aññatreva karoti, vinaṭṭhapurimachavivaṇṇo ca. Tenāha – ‘‘jiṇṇohamasmi abalo vītavaṇṇo’’ti. **Māhaṃ nassaṃ momuho antarāvā**ti māhaṃ tuyhaṃ dhammaṃ asacchikatvā antarā eva avidvā hutvā anassiṃ. **Jātijarāya idha vippahāna**nti idheva tava pādamūle pāsāṇake cetiye vā jātijarāya vippahānaṃ nibbānaṃ dhammarasaṃ ahaṃ vijaññaṃ, taṃ me ācikkha.

Abaloti balavirahito. **Dubbalo**ti dubbalabalo. **Appabalo**ti parittabalo. **Appathāmo**ti parittavīriyo. **Vītavaṇṇo**ti parivattitachavivaṇṇo. **Vigatavaṇṇo**ti apagatachavivaṇṇo. **Vigacchitavaṇṇo**ti dūrībhūtachavivaṇṇo. **Yā sā purimā subhā vaṇṇanibhā**ti yā sā subhā sundarā purimakāle sati, sā vaṇṇanibhā etarahi antarahitā vigatā. **Ādīnavo pātubhūto**ti upaddavo pāturahosi. ‘‘Yā sā purimā subhā

vaṇṇanibhā''ti pāṭhaṃ ṭhapetvā ''yā subhā assā''ti eke vaṇṇayanti.

Asuddhāti paṭalādīhi asuddhā. **Avisuddhā**ti timirādīhi avisuddhā. **Aparisuddhā**ti samantato phoṭapaṭalādīhi pariyonaddhattā aparisuddhā. **Avodātā**ti nappasannā pasannasadisā. **No tathā cakkhunā rūpe passāmī**ti yathā porāṇacakkhunā rūpārammaṇaṃ passāmi olokemi, tathā tena pakārena idāni na passāmi. **Sotaṃ asuddha**ntiādīsupi eseva nayo. **Māhaṃ nassa**nti ahaṃ mā vinassaṃ.

90. Idāni yasmā piṅgiyo kāye sāpekkhatāya ''jiṇṇohamasmī''tiādimāha. Tenassa bhagavā kāye sinehappahānatthaṃ **''disvāna rūpesu vihaññamāne''**ti gāthamāha. Tattha **rūpesū**ti rūpahetu rūpapaccayā. **Vihaññamāne**ti kammakāraṇādīhi upahaññamāne. **Ruppanti rūpesū**ti cakkhurogādīhi ca rūpahetuyeva janā ruppanti bādhiyanti.

Haññantīti ghaṭīyanti. **Vihaññantī**ti vihesiyanti. **Upavihaññantī**ti hatthapādacchedādiṃ labhanti. **Upaghātiyantī**ti maraṇaṃ labhanti. **Kuppantī**ti parivattanti. **Pīḷayantī**ti vighātaṃ āpajjanti. **Ghaṭṭayantī**ti ghaṭṭanaṃ pāpuṇanti. **Byādhitā**ti bhītā. **Domanassitā**ti cittavighātaṃ pattā. **Vemāne**ti nassamāne.

91. Evaṃ bhagavatā yāva arahattaṃ, tāva kathitaṃ paṭipattiṃ sutvā piṅgiyo jarādubbalatāya visesaṃ anadhigantvā ca puna **''disā catasso''**ti imāya gāthāya bhagavantaṃ thomento desanaṃ yācati.

92. Athassa bhagavā punapi yāva arahattaṃ, tāva paṭipadaṃ dassento **''taṇhādhipanne''**ti gāthamāha.

Taṇhādhipanneti taṇhāya vimuccitvā ṭhite. **Taṇhānuge**ti taṇhāya saha gacchante. **Taṇhānugate**ti taṇhāya anubandhante. **Taṇhānusaṭe**ti taṇhāya saha dhāvante. **Taṇhāya panne**ti taṇhāya nimugge. **Paṭipanne**ti taṇhāya avatthaṭe. **Abhibhūte**ti maddite. **Pariyādinnacitte**ti pariyādiyitvā gahitakusalacitte.

Santāpajāteti sañjātacittasantāpe. **Ītijāte**ti roguppanne. **Upaddavajāte**ti ādīnavajāte. **Upasaggajāte**ti uppannadukkhajāte.

Virajaṃ vītamalanti ettha **viraja**nti vigatarāgādirajaṃ. **Vītamala**nti vītarāgādimalaṃ. Rāgādayo hi ajjhottharaṇaṭṭhena rajo nāma, dūsaṭṭhena malaṃ nāma. **Dhammacakkhu**nti katthaci paṭhamamaggañāṇaṃ, katthaci ādīni tīṇi maggañāṇāni, katthaci catutthamaggañāṇampi. Idha pana jaṭilasahassassa catutthamaggañāṇaṃ. Piṅgiyassa tatiyamaggañāṇameva. **Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma**nti vipassanāvasena evaṃ pavattassa dhammacakkhuṃ udapādīti attho. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ idampi suttaṃ bhagavā arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca piṅgiyo anāgāmiphale patiṭṭhāsi. So kira antarantarā cintesi – ''evaṃ vicitrapaṭibhānaṃ nāma desanaṃ na labhati mayhaṃ mātulo bāvarī savanāyā''ti. Tena sinehavikkhepena arahattaṃ pāpuṇituṃ nāsakkhi. Antevāsikā panassa sahassajaṭilā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Sabbeva iddhimayapattacīvaradharā ehibhikkhuno ahesunti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Piṅgiyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Pārāyanatthutigāthāniddesavaṇṇanā

93. Ito paraṃ saṅgītikārā desanaṃ thomentā **‘‘idamavoca bhagavā’’**tiādimāhaṃsu. Tattha **idamavocā**ti idaṃ pārāyanaṃ avoca. **Paricārakasoḷasāna**nti bāvarissa paricārakena piṅgiyena saha soḷasānaṃ, buddhassa vā bhagavato paricārakānaṃ soḷasānanti paricārakasoḷasānaṃ. Te eva ca brāhmaṇā tattha soḷasasu disāsu purato ca pacchato ca vāmapassato ca dakkhiṇapassato ca cha cha yojanā nisinnā ujukena dvādasayojanikā ahosi. **Ajjhiṭṭho**ti yācito.

94-97. **Atthamaññāyā**ti pāḷiatthamaññāya. **Dhammamaññāyā**ti pāḷimaññāya. **Pārāyana**nti evaṃ imassa dhammapariyāyassa adhivacanaṃ āropetvā tesaṃ brāhmaṇānaṃ nāmāni kittayanto **‘‘ajito… pe… buddhaseṭṭhamupāgamu’’**nti āhaṃsu. Tattha **sampannacaraṇa**nti nibbānapadaṭṭhānabhūtena pātimokkhasīlādinā sampannaṃ. **Isi**nti mahesiṃ.

Niddese **upāgamiṃsū**ti samīpaṃ gamiṃsu. **Upasaṅkamiṃsū**ti avidūraṭṭhānaṃ gamiṃsu. **Payirupāsiṃsū**ti samīpe nisīdiṃsu. **Paripucchiṃsū**ti paripucchaṃ āhariṃsu. **Parigaṇhiṃsū**ti tulayiṃsu. ‘‘Codayiṃsū’’ti keci.

Sīlācāranibbattīti uttamasīlācāranibbatti, maggena nipphannasīlanti attho.

Gambhīreti uttānabhāvapaṭikkhepavacanaṃ. **Duddase**ti gambhīrattā duddase, dukkhena daṭṭhabbe, na sakkā sukhena daṭṭhuṃ. Duddasattāva **duranubodhe,** dukkhena avabujjhitabbe, na sakkā sukhena avabujjhituṃ. **Sante**ti nibbute. **Paṇīte**ti atappake. Idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. **Atakkāvacare**ti takkena na avacaritabbe na ogāhitabbe ñāṇeneva avacaritabbe. **Nipuṇe**ti saṇhe. **Paṇḍitavedanīye**ti sammā paṭipannehi paṇḍitehi veditabbe.

98. **Tosesī**ti tuṭṭhiṃ āpādesi. **Vitosesī**ti vividhā tesaṃ somanassaṃ uppādesi. **Pasādesī**ti tesaṃ cittappasādaṃ akāsi. **Ārādhesī**ti ārādhayi siddhiṃ pāpesi. **Attamane akāsī**ti somanassavasena sakamane akāsi.

99. Tato paraṃ **brahmacariyamacariṃsū**ti maggabrahmacariyaṃ acariṃsu.

101. **Tasmā pārāyana**nti tassa pārabhūtassa nibbānassa āyatananti vuttaṃ hoti.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Pārāyanatthutigāthāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Pārāyanānugītigāthāniddesavaṇṇanā

102. **Pārāyanamanugāyissa**nti assa ayaṃ sambandho – bhagavatā hi pārāyane desite soḷasasahassajaṭilā arahattaṃ pāpuṇiṃsu, avasesānañca cuddasakoṭisaṅkhānaṃ devamanussānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

‘‘Tato pāsāṇake ramme, pārāyanasamāgame;
Amataṃ pāpayī buddho, cuddasa pāṇakoṭiyo’’ti. (su. ni. aṭṭha. 2.1138);

Niṭṭhitāya pana dhammadesanāya tato tato āgatā manussā bhagavato ānubhāvena attano attano gāmanigamādīsveva pāturahesuṃ. Bhagavāpi sāvatthimeva agamāsi paricārakasoḷasādīhi anekehi bhikkhusahassehi parivuto. Tattha piṅgiyo bhagavantaṃ vanditvā āha – ‘‘gacchāmahaṃ, bhante, bāvarissa buddhuppādaṃ ārocetuṃ, paṭissutañhi tasseva mayā’’ti. Atha bhagavatā anuññāto ñāṇagamaneneva godhāvarītīraṃ gantvā pādagamanena assamābhimukho agamāsi. Tamenaṃ bāvarī brāhmaṇo maggaṃ olokento nisinno dūratova taṃ khārijaṭādivirahitaṃ bhikkhuvesenāgacchantaṃ disvā

‘‘buddho loke uppanno’’ti niṭṭhamagamāsi. Sampattañcāpi naṃ pucchi – ‘‘kiṃ, piṅgiya, buddho loke uppanno’’ti? ‘‘Āma, brāhmaṇa, uppanno, pāsāṇake cetiye nisinno amhākaṃ dhammaṃ desesi, tamahaṃ tuyhaṃ desessāmī’’ti. Tato bāvarī mahatā sakkārena sapariso taṃ pūjetvā āsanaṃ paññāpesi. Tattha nisīditvā piṅgiyo **‘‘pārāyanamanugāyissa’’**ntiādimāha.

Tattha **anugāyissa**nti bhagavato gītaṃ anugāyissaṃ. **Yathāddakkhī**ti yathā sāmaṃ saccābhisambodhena asādhāraṇañāṇena ca addakkhi. **Nikkāmo**ti pahīnakāmo. ‘‘Nikkamo’’tipi pāṭho, vīriyavāti attho. Nikkhanto vā akusalapakkhā. **Nibbano**ti kilesavanavirahito, taṇhāvirahito eva vā. **Kissa hetu musā bhaṇe**ti yehi kilesehi musā bhaṇeyya, ete tassa pahīnāti dasseti. Etena brāhmaṇassa savane ussāhaṃ janeti (su. ni. aṭṭha. 2.1138).

Amaloti kilesamalavirahito. **Vimalo**ti vigatakilesamalo. **Nimmalo**ti kilesamalasuddho. **Malāpagato**ti kilesamalā dūrībhūto hutvā carati. **Malavippahīno**ti kilesamalappahīno. **Malavimutto**ti kilesehi vimutto. **Sabbamalavītivatto**ti vāsanādisabbakilesamalaṃ atikkanto. **Te vanā**ti ete vuttappakārā kilesā.

103. Vaṇṇūpasaṃhitanti guṇūpasaṃhitaṃ.

104. **Saccavhayo**ti buddho hi sacceneva avhānena nāmena yutto. **Brahme**ti taṃ brāhmaṇaṃ ālapati.

Tattha **loko**ti lujjanaṭṭhena loko. **Eko loko bhavaloko**ti tebhūmakavipāko. So hi bhavatīti bhavo, bhavo eva loko bhavaloko. **Bhavaloko ca sambhavaloko cā**ti ettha ekeko dve dve hoti. Bhavaloko hi sampattibhavavipattibhavavasena duvidho. Sambhavalokopi sampattisambhavavipattisambhavavasena duvidho. Tattha **sampattibhavaloko**ti sugatiloko. So hi iṭṭhaphalattā sundaro lokoti sampatti, bhavatīti bhavo, sampatti eva bhavo sampattibhavo, so eva loko sampattibhavaloko. **Sampattisambhavaloko**ti sugatūpagaṃ kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, sampattiyā sambhavo sampattisambhavo, sampattisambhavo eva loko sampattisambhavalokoti.

Vipattibhavalokoti apāyaloko. So hi aniṭṭhaphalattā virūpo lokoti vipatti, bhavatīti bhavo, vipatti eva bhavo vipattibhavo, vipattibhavo eva loko vipattibhavaloko. **Vipattisambhavaloko**ti apāyūpagaṃ kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, vipattiyā sambhavo vipattisambhavo, vipattisambhavo eva loko vipattisambhavalokoti. **Tisso vedanā**ti sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā lokiyā eva. **Āhārā**ti paccayā. Paccayā hi attano phalaṃ āharantīti āhārā. Kabaḷīkārāhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro. Vatthuvasena kabaḷīkattabbattā kabaḷīkāro, ajjhoharitabbattā āhāro, odanakummāsādivatthukāya ojāyetaṃ nāmaṃ. Sā hi ojaṭṭhamakarūpāni āharatīti āhāro. Cakkhusamphassādiko chabbidho phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manaso sañcetanā na sattassāti manosañcetanā yathā cittekaggatā, manasā vā sampayuttā sañcetanā manosañcetanā yathā ājaññaratho, tebhūmakakusalākusalacetanā. Sā hi tayo bhave āharatīti āhāro. Viññāṇanti ekūnavīsatibhedaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Tañhi paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti āhāro.

Upādānakkhandhāti upādānagocarā khandhā upādānakkhandhā, majjhe padalopo daṭṭhabbo. Upādānasambhūtā vā khandhā upādānakkhandhā yathā tiṇaggi, thusaggi. Upādānavidheyyā vā khandhā upādānakkhandhā yathā rājapuriso. Upādānappabhavā vā khandhā upādānakkhandhā yathā puppharukkho, phalarukkho. Upādānāni pana kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti cattāri. Atthato pana bhusaṃ ādānanti upādānaṃ. Rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandhoti pañca. **Cha ajjhattikāni āyatanānī**ti cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, manāyatanaṃ. **Satta viññāṇaṭṭhitiyo** vuttanayā eva. Tathā **aṭṭha lokadhammā**. Api ca – lābho, alābho, yaso, ayaso, nindā, pasaṃsā, sukhaṃ, dukkhanti ime aṭṭha lokappavattiyā sati anuparivattanadhammakattā lokassa dhammāti lokadhammā. Etehi mutto satto nāma natthi,

buddhānampi hontiyeva. Yathāha –

> ‘‘Aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattati. Katame aṭṭha? Lābho ca alābho ca…pe… sukhañca dukkhañca. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca ime aṭṭha lokadhamme anuparivattatī’’ti (a. ni. 8.6).

Tattha **anuparivattantī**ti anubandhanti nappajahanti, lokato na nivattantīti attho. **Lābho**ti pabbajitassa cīvarādi, gahaṭṭhassa dhanadhaññādilābho. Soyeva alabbhamāno lābho alābho na lābho **alābho**ti vuccati, no ca attābhāvappattito pariññeyyo siyā. **Yaso**ti parivāro. Soyeva alabbhamāno yaso **ayaso. Nindā**ti avaṇṇabhaṇanaṃ. **Pasaṃsā**ti vaṇṇabhaṇanaṃ. **Sukha**nti kāmāvacarakāyikacetasikaṃ. **Dukkha**nti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṃ kāyikacetasikaṃ, anāgāmiarahantānaṃ kāyikameva. **Sattāvāsā**ti sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho. Tāni pana tathā pakāsitā khandhā eva. Sattasu viññāṇaṭṭhitīsu asaññasattena ca nevasaññānāsaññāyatanena ca saddhiṃ nava sattāvāsā. **Dasāyatanānī**ti cakkhāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatananti evaṃ dasa. **Dvādasāyatanānī**ti manāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ evaṃ dvādasa. **Aṭṭhārasa dhātuyo**ti cakkhudhātu, rūpadhātu, cakkhuviññāṇadhātu…pe… manodhātu, dhammadhātu, manoviññāṇadhātūti ekekasmiṃ tīṇi tīṇi katvā aṭṭhārasa dhātuyo.

Sadisanāmoti tesaṃ sadisanāmo ekaguṇavaṇṇanāmo. **Sadisavhayo**ti ekaguṇavaṇṇanāmena avhāyano. **Saccasadisavhayo**ti avitathaekaguṇavaṇṇanāmena aviparītena avhāyano.

Āsitoti upasaṅkamito. **Upāsito**ti upagantvā sevito. **Payirupāsito**ti bhattivasena atīva sevito.

105. **Kubbanaka**nti parittavanaṃ. **Bahupphalaṃ kānanamāvaseyyā**ti anekaphalādivikatibharitakānanaṃ āgamma vaseyya. **Appadasse**ti bāvarippabhutike parittapaññe. **Mahodadhi**nti anotattādiṃ mahantaṃ udakarāsiṃ.

Appadassāti mandadassino. **Parittadassā**ti atimandadassino. **Thokadassā**ti parittatopi atiparittadassino. **Omakadassā**ti heṭṭhimadassino. **Lāmakadassā**ti appadhānadassino. **Chatukkadassā**ti na uttamadassino. **Appamāṇadassa**nti pamāṇaṃ atikkamitvā appamāṇaṃ nibbānadassaṃ. **Aggadassa**nti ‘‘aggato ve pasannāna’’ntiādinā (a. ni. 4.34; itivu. 90) nayena aggadhammadassaṃ. **Seṭṭhadassa**nti sambuddho dvipadaseṭṭhoti seṭṭhadassaṃ. **Viseṭṭhadassa**ntiādīni cattāri upasaggena vaḍḍhitāni. **Asama**nti na samaṃ asamaṃ sabbaññuṃ. **Asamasama**nti asamehi atītabuddhehi samaṃ asamasamaṃ. **Appaṭisama**nti attano sadisavirahitaṃ. **Appaṭibhāga**nti attano paṭibimbavirahitaṃ. **Appaṭipuggala**nti paṭimallapuggalavirahitaṃ. **Devātideva**nti visuddhidevānampi atidevaṃ. Abhimaṅgalasammataṭṭhena **usabhaṃ**. Achambhitaṭṭhena **purisasīhaṃ**. Niddosaṭṭhena **purisanāgaṃ**. Uttamaṭṭhena **purisājaññaṃ**. Aṭṭhaparisapathaviṃ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiye acalaṭṭhāne tiṭṭhanaṭṭhena **purisanisabhaṃ**. Dhammadesanādhuravahanaṭṭhena **purisadhorayhaṃ**.

Mānasakaṃ vā saranti manasā cintetvā kataṃ pallaṃ vā nāmameva vā. **Anotattaṃ vā daha**nti candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena taṃ obhāsenti, ujuṃ gacchantā na obhāsenti, tenevassa ‘‘anotatta’’nti saṅkhā udapādi. Evarūpaṃ anotattaṃ vā dahaṃ. **Akkhobhaṃ amitodaka**nti cāletuṃ asakkuṇeyyaṃ aparimitaṃ udakajalarāsiṃ. **Evamevā**ti opammasaṃsandanaṃ, buddhaṃ bhagavantaṃ akkhobhaṃ āsabhaṃ ṭhānaṭṭhānena cāletuṃ asakkuṇeyyaṃ. **Amitateja**nti aparimitañāṇatejaṃ. **Pabhinnañāṇa**nti dasabalañāṇādivasena pabhedagatañāṇaṃ. **Vivaṭacakkhu**nti samantacakkhuṃ.

Paññāpabhedakusalanti ‘‘yā paññā pajānanā vicayo pavicayo’’tiādinā (dha. sa. 16; vibha. 525)

nayena paññāya pabhedajānane chekaṃ. **Adhigatapaṭisambhida**nti paṭiladdhacatupaṭisambhidaṃ. **Catuvesārajjappatta**nti ''sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā''tiādinā (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8) nayena vuttesu catūsu ṭhānesu visāradabhāvappattaṃ. **Saddhādhimutta**nti parisuddhe phalasamāpatticitte adhimuttaṃ, tattha paviṭṭhaṃ. **Setapaccatta**nti vāsanāya vippahīnattā parisuddhaṃ āveṇikaattabhāvaṃ. **Advayabhāṇi**nti paricchinnavacanattā dvivacanavirahitaṃ. **Tādi**nti tādisaṃ, iṭṭhāniṭṭhesu akampanaṃ vā. Tathā paṭiññā assāti **tathāpaṭiñño,** taṃ. **Aparitta**nti na khuddakaṃ. **Mahanta**nti tedhātuṃ atikkamitvā mahantappattaṃ.

Gambhīranti aññesaṃ duppavesaṃ. **Appameyya**nti atulaṭṭhena appameyyaṃ. **Duppariyogāha**nti pariyogāhituṃ dukkhappavesaṃ. **Pahūtaratana**nti saddhādiratanehi pahūtaratanaṃ. **Sāgarasama**nti ratanākarato samuddasadisaṃ. **Chaḷaṅgupekkhāya samannāgata**nti ''cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano''ti (a. ni. 6.1) vuttanayena chaḷaṅgupekkhāya paripuṇṇaṃ. **Atula**nti tulavirahitaṃ, tulayituṃ asakkuṇeyyaṃ. **Vipula**nti atimahantaṃ. **Appameyya**nti pametuṃ asakkuṇeyyaṃ. **Taṃ tādisa**nti taṃ bhagavantaṃ tādiguṇasampannaṃ. **Pavadataṃ maggavādina**nti pavadantānaṃ kathentānaṃ uttamaṃ kathayantaṃ vadantaṃ adhigacchinti sambandho. **Merumiva nagāna**nti pabbatānaṃ antare sineruṃ viya. **Garuḷamiva dijāna**nti pakkhijātānaṃ antare supaṇṇaṃ viya. **Sīhamiva migāna**nti catuppadānamantare sīhaṃ viya. **Udadhimiva aṇṇavāna**nti vitthiṇṇaaṇṇavānaṃ antare samuddaṃ viya adhigacchiṃ. **Jinapavara**nti buddhuttamaṃ.

106. **Yeme pubbe**ti ye ime pubbe.

107. **Tamonudāsīno**ti tamonudo āsīno. **Bhūripaññāṇo**ti ñāṇaddhajo. **Bhūrimedhaso**ti vipulapañño.

Niddese **pabhaṅkaro**ti tejaṃkaro. **Ālokakaro**ti anandhakārakaro. **Obhāsakaro**ti obhāsaṃ jotiṃ karotīti obhāsakaro. Dīpasadisaṃ ālokaṃ karotīti **dīpaṅkaro**. Padīpasadisaṃ ālokaṃ karotīti **padīpakaro. Ujjotakaro**ti patāpakaro. **Pajjotakaro**ti disāvidisā patāpakaro.

Bhūripaññāṇoti puthulañāṇo. **Ñāṇapaññāṇo**ti ñāṇena pākaṭo. **Paññādhajo**ti ussitaṭṭhena paññāva dhajo assāti paññādhajo, dhajo rathassa paññāṇantiādīsu (jā. 2.22.1841; cūḷani. pārāyanānugītigāthāniddesa 107) viya. **Vibhūtavihārī**ti pākaṭavihāro.

108. **Sandiṭṭhikamakālika**nti sāmaṃ passitabbaṃ phalaṃ, na ca kālantare pattabbaphalaṃ. **Anītika**nti kilesādiītivirahitaṃ.

Sandiṭṭhikanti lokuttaradhammo yena adhigato hoti, tena parasaddhāya gantabbataṃ hitvā paccavekkhaṇañāṇena sayaṃ daṭṭhabboti sandiṭṭhiko, taṃ sandiṭṭhikaṃ. Attano phalaṃdānaṃ sandhāya nāssa kāloti akālo, akāloyeva akāliko. Yo ettha ariyamaggadhammo, so attano samanantarameva phalaṃ detīti attho, taṃ **akālikaṃ**. Ehi passa imaṃ dhammanti evaṃ pavattaṃ ehipassavidhiṃ arahatīti ehipassiko, taṃ **ehipassikaṃ**. Ādittaṃ celaṃ vā sīsaṃ vā ajjhupekkhitvāpi attano citte upanayaṃ arahatīti opaneyyiko, taṃ **opaneyyikaṃ**. Sabbehipi ugghaṭitaññūādīhi ''bhāvito me maggo, adhigataṃ phalaṃ, sacchikato nirodho''ti attani attani veditabbanti **paccattaṃ veditabbaṃ viññūhi**.

109. Atha naṃ bāvarī āha **''kiṃ nu tamhā''**ti dve gāthā.

Muhuttampīti thokampi. **Khaṇampī**ti na bahukampi. **Layampī**ti manampi. **Vayampī**ti koṭṭhāsampi. **Addhampī**ti divasampi.

111-113. Tato piṅgiyo bhagavato santikā avippavāsameva dīpento **''nāhaṃ tamhā''**tiādimāha. **Nāhaṃ yo me…pe… passāmi naṃ manasā cakkhunāvā**ti taṃ buddhaṃ maṃsacakkhunā viya

manasā passāmi. **Namassamāno vivasemi ratti**nti namassamānova rattiṃ atināmemi.

114. Tena **teneva nato**ti yena yena disābhāgena buddho, tena tenevāhampi nato, tanninno tappoṇoti dasseti.

115. **Dubbalathāmakassā**ti appathāmakassa. Atha vā dubbalassa dutthāmakassa ca, balavīriyahīnassāpīti vuttaṃ hoti. **Teneva kāyo na paletī**ti teneva dubbalatthāmakattena kāyo na gacchati, yena buddho, na tena gacchati. ''Na paretī''tipi pāṭho, so evattho. **Tatthā**ti buddhassa santike. **Saṅkappayantāyā**ti saṅkappagamanena. **Tena yutto**ti yena buddho, tena yutto payutto anuyuttoti dasseti.

Yena buddhoti yena disābhāgena buddho upasaṅkamitabbo, tena disābhāgena na paleti. Atha vā bhummatthe karaṇavacanaṃ. Yattha buddho tattha na paleti na gacchati. **Na vajatī**ti purato na yāti. **Na gacchatī**ti nivattati. **Nātikkamatī**ti na upasaṅkamati.

116. **Paṅke sayāno**ti kāmakaddame sayamāno. **Dīpā dīpaṃ upallavi**nti satthārādito satthārādiṃ adhigacchiṃ. **Athaddasāsiṃ sambuddha**nti sohaṃ evaṃ duditthiṃ gahetvā anvāhiṇḍanto atha pāsāṇakacetiye buddhamaddakkhiṃ.

Tattha **semāno**ti nisajjamāno. **Sayamāno**ti seyyaṃ kappayamāno. **Āvasamāno**ti vasamāno. **Parivasamāno**ti niccaṃ vasamāno.

Pallavinti uggamiṃ. **Upallavi**nti uttariṃ, **sampallavi**nti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Addasa**nti niddesassa uddesapadaṃ. **Addasa**nti passiṃ. **Addakkhi**nti olokesiṃ. **Apassi**nti esiṃ. **Paṭivijjhi**nti vinivijjhiṃ.

117. Imissā gāthāya avasāne piṅgiyassa ca bāvarissa ca indriyaparipākaṃ viditvā bhagavā sāvatthiyaṃ ṭhitoyeva suvaṇṇobhāsaṃ muñci. Piṅgiyo bāvarissa buddhaguṇe vaṇṇayanto nisinno eva taṃ obhāsaṃ disvā ''kiṃ ida''nti olokento bhagavantaṃ attano purato ṭhitaṃ viya disvā bāvaribrāhmaṇassa ''buddho āgato''ti ārocesi. Brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā añjaliṃ paggahetvā aṭṭhāsi. Bhagavāpi obhāsaṃ pharitvā brāhmaṇassa attānaṃ dassento ubhinnampi sappāyaṃ viditvā piṅgiyameva ālapamāno **''yathā ahū, vakkalī''**ti imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho – **yathā vakkali**tthero saddhādhimutto ahosi, saddhādhureneva arahattaṃ pāpuṇi, yathā ca soḷasannaṃ eko **bhadrāvudho** nāma, yathā ca **āḷavigotamo ca. Evameva tvampi pamuñcassu saddhaṃ**, tato saddhāya adhimuccanto ''sabbe saṅkhārā aniccā''tiādinā (dha. pa. 277; theragā. 676; paṭi. ma. 1.31; kathā. 753) nayena vipassanaṃ ārabhitvā **maccudheyyassa pāraṃ** nibbānaṃ gamissasīti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne piṅgiyo arahatte, bāvarī anāgāmiphale patiṭṭhahi, bāvaribrāhmaṇassa sissā pana pañcasatā sotāpannā ahesuṃ.

Tattha **muñcassū**ti mocassu. **Pamuñcassū**ti mocehi. **Adhimuñcassū**ti tattha adhimokkhaṃ karassu. **Okappehī**ti bahumānaṃ uppādehīti. **Sabbe saṅkhārā aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena. **Sabbe saṅkhārā dukkhā**ti dukkhamaṭṭhena. **Sabbe dhammā anattā**ti avasavattanaṭṭhena.

118. Idāni piṅgiyo attano pasādaṃ nivedento **''esa bhiyyo**tiādimāha. Tattha **paṭibhānavā**ti paṭibhānappaṭisambhidāya upeto.

Bhiyyo bhiyyoti uparūpari.

119. **Adhideve abhiññāyā**ti adhidevakare dhamme ñatvā. **Paropara**nti hīnapaṇītaṃ, attano ca

parassa ca adhidevattakaraṃ sabbadhammajātaṃ avedīti vuttaṃ hoti. **Kaṅkhīnaṃ paṭijānata**nti kaṅkhīnaṃyeva sataṃ ‘‘nikkaṅkhamhā’’ti paṭijānantānaṃ.

Niddese **pārāyanikapañhāna**nti pārāyanikabrāhmaṇānaṃ pucchānaṃ. Avasānaṃ karotīti **antakaro**. Koṭiṃ karotīti **pariyantakaro**. Sīmaṃ mariyādaṃ karotīti **paricchedakaro**. Nigamaṃ karotīti **parivaṭumakaro**. **Sabhiyapañhāna**nti na kevalaṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ pañhānaṃ eva, atha kho sabhiyaparibbājakādīnampi pañhānaṃ antaṃ karotīti dassetuṃ **‘‘sabhiyapañhāna’’**ntiādimāha.

120. **Asaṃhīra**nti rāgādīhi asaṃhāriyaṃ. **Asaṅkuppa**nti asaṅkuppaṃ avipariṇāmadhammaṃ. Dvīhipi padehi nibbānaṃ bhaṇati. **Addhā gamissāmī**ti ekaṃseneva taṃ anupādisesanibbānadhātuṃ gamissāmi. **Na mettha kaṅkhā**ti natthi me ettha nibbāne kaṅkhā. **Evaṃ maṃ dhārehi adhimuttacitta**nti piṅgiyo ‘‘evameva tvampi pamuñcassu saddha’’nti iminā bhagavato ovādena attani saddhaṃ uppādetvā saddhādhureneva ca vimuñcitvā taṃ saddhādhimuttiṃ pakāsento bhagavantaṃ āha – ‘‘evaṃ maṃ dhārehi adhimuttacitta’’nti. Ayañhettha adhippāyo ‘‘yathā maṃ tvaṃ avaca, evameva maṃ adhimuttacittaṃ dhārehī’’ti.

Na saṃhariyatīti gahetvā saṃharituṃ na sakkā. **Niyogavacana**nti yuttavacanaṃ. **Avatthāpanavacana**nti sanniṭṭhānavacanaṃ. Imasmiṃ pārāyanavagge yaṃ antarantarā na vuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayena gahetabbaṃ. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Pārāyanānugītigāthāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārāyanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khaggavisāṇasuttaniddeso

Khaggavisāṇasuttaniddesavaṇṇanā

1. Paṭhamavaggavaṇṇanā

121. Ito paraṃ khaggavisāṇasuttaniddesavaṇṇanāya okāso anuppatto. Tattha ‘‘sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍa’’nti ito paraṃ atirekapadamattameva vaṇṇayissāma. Tattha **sabbesū**ti anavasesesu. **Bhūtesū**ti sattesu. Ettha bhūtesūti kiñcāpi bhūtasaddo ‘‘bhūtasmiṃ pācittiya’’nti evamādīsu (pāci. 69) vijjamāne, ‘‘bhūtamidaṃ, sāriputta, samanupassasī’’ti evamādīsu khandhapañcake, ‘‘cattāro kho, bhikkhu, mahābhūtā hetū’’ti evamādīsu (ma. ni. 3.86) catubbidhe pathavīdhātvādirūpe, ‘‘yo ca kālaghaso bhūto’’ti evamādīsu (jā. 1.2.190) khīṇāsave, ‘‘sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussaya’’nti evamādīsu (dī. ni. 2.220) sabbasatte, ‘‘bhūtagāmapātabyatāyā’’ti evamādīsu (pāci. 90) rukkhādike, ‘‘bhūtaṃ bhūtato pajānātī’’ti evamādīsu (ma. ni. 1.3) cātumahārājikānaṃ heṭṭhā sattanikāyaṃ upādāya vattati. Idha pana avisesato pathavīpabbatādīsu jātā sattā bhūtāti veditabbā. Tesu bhūtesu. **Nidhāyā**ti nikkhipitvā.

Daṇḍanti kāyavacīmanodaṇḍaṃ, kāyaduccaritādīnametaṃ adhivacanaṃ. Kāyaduccaritañhi daṇḍayatīti daṇḍo, bādheti anayabyasanaṃ pāpetīti vuttaṃ hoti. Evaṃ vacīduccaritañca manoduccaritañca. Paharaṇadaṇḍo eva vā daṇḍo, taṃ nidhāyātipi vuttaṃ hoti. **Aviheṭhaya**nti aviheṭhayanto. **Aññatarampī**ti yaṃ kiñci ekampi. **Tesampī**ti tesaṃ sabbabhūtānaṃ. **Na puttamiccheyyā**ti atrajo khettajo dinnako antevāsikoti imesu catūsu puttesu yaṃ kiñci puttaṃ na iccheyya. **Kuto sahāya**nti sahāyaṃ pana iccheyyāti kuto eva etaṃ.

Ekoti pabbajjāsaṅkhātena eko, adutiyaṭṭhena eko, taṇhāpahānaṭṭhena eko, ekantavigatakilesoti eko, eko paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti eko. Samaṇasahassassapi hi majjhe vattamāno gihisaññojanassa chinnattā eko, evaṃ **pabbajjāsaṅkhātena** eko. Eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko iriyati vattatīti eko. Evaṃ **adutiyaṭṭhena** eko.

‘‘Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhāna saṃsaraṃ;
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsāraṃ nātivattati.

‘‘Evamādīnavaṃ ñatvā, taṇhaṃ dukkhassa sambhavaṃ;
Vītataṇho anādāno, sato bhikkhu paribbaje’’ti. (itivu. 15, 105; mahāni. 191; cūḷani. pārāyanānugītigāthāniddesa 107) –

Evaṃ **taṇhāpahānaṭṭhena** eko. Sabbakilesāssa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammāti evaṃ **ekantavigatakileso**ti eko. Anācariyako hutvā sayambhū sāmaññeva paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti evaṃ **eko paccekasambodhiṃ abhisambuddho**ti eko.

Careti yā imā aṭṭha cariyāyo. Seyyathidaṃ – yā paṇidhisampannānaṃ catūsu iriyāpathesu iriyāpathacariyā, indriyesu guttadvārānaṃ ajjhattikāyatanesu āyatanacariyā, appamādavihārīnaṃ catūsu satipaṭṭhānesu saticariyā, adhicittamanuyuttānaṃ catūsu jhānesu samādhicariyā, buddhisampannānaṃ catūsu ariyasaccesu ñāṇacariyā, sammā paṭipannānaṃ catūsu ariyamaggesu maggacariyā, adhigataphalānaṃ catūsu sāmaññaphalesu paṭipatticariyā, tiṇṇaṃ buddhānaṃ sabbasattesu lokatthacariyā, tattha padesato paccekabuddhasāvakānanti. Yathāha – ‘‘cariyāti aṭṭha cariyāyo yā iriyāpathacariyā’’ti (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121; paṭi. ma. 1.197; 3.28) vitthāro. Tāhi cariyāhi samannāgato bhaveyyāti attho. Atha vā yā imā ‘‘adhimuccanto saddhāya carati, paggaṇhanto vīriyena carati, upaṭṭhahanto satiyā carati, avikkhitto samādhinā carati, pajānanto paññāya carati, vijānanto viññāṇena carati, evaṃ paṭipannassa kusalā dhammā āyāpentīti āyatanacariyāya carati, evaṃ paṭipanno visesamadhigacchatīti visesacariyāya caratī’’ti (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121; paṭi. ma. 1.197; 3.29) evaṃ aparāpi aṭṭha cariyā vuttā. Tāhi samannāgato bhaveyyāti attho. **Khaggavisāṇakappo**ti khaggavisāṇo nāma khaggamigasiṅgaṃ.

Kappa -saddo panāyaṃ abhisaddahanavohārakālapaññatticchedavikappalesasamantabhāvasadisādianekattho. Tathā hissa ‘‘okappanīyametaṃ bhoto gotamassa. Yathā taṃ arahato sammāsambuddhassā’’ti evamādīsu (ma. ni. 1.387) abhisaddahanattho. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitu’’nti evamādīsu (cūḷava. 250) vohāro. ‘‘Yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’ti evamādīsu (ma. ni. 1.387) kālo. ‘‘Iccāyasmā kappo’’ti evamādīsu (su. ni. 1098; cūḷani. kappamāṇavapucchā 117, kappamāṇavapucchāniddesa 61) paññatti. ‘‘Alaṅkato kappitakesamassū’’ti evamādīsu (jā. 2.22.1368) chedanaṃ. ‘‘Kappati dvaṅgulakappo’’ti evamādīsu (cūḷava. 446) vikappo. ‘‘Atthi kappo nipajjitu’’nti evamādīsu (a. ni. 8.80) leso. ‘‘Kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā’’ti evamādīsu (saṃ. ni. 1.94) samantabhāvo. ‘‘Satthukappena vata kira, bho, sāvakena saddhiṃ mantayamānā na jānimhā’’ti evamādīsu (ma. ni. 1.260) sadiso, paṭibhāgoti attho. Idha panassa sadiso paṭibhāgoti attho veditabbo, khaggavisāṇasadisoti vuttaṃ hoti. Ayaṃ tāvettha padato atthavaṇṇanā.

Adhippāyānusandhito pana evaṃ veditabbo – yvāyaṃ vuttappakāro daṇḍo bhūtesu pavattiyamāno ahito hoti, taṃ tesu appavattiyamānesu tappaṭipakkhabhūtāya mettāya hitūpasaṃhārena ca sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ, nihitadaṇḍattā eva ca yathā anihitadaṇḍā sattā bhūtāni daṇḍena vā satthena vā pāṇinā vā leḍḍunā vā viheṭhenti, tathā aviheṭhayaṃ, aññatarampi tesaṃ imaṃ mettākammaṭṭhānamāgamma yadeva tattha vedanāgataṃ saññāsaṅkhāraviññāṇagataṃ tañca tadanusāreneva tadaññañca saṅkhāragataṃ vipassitvā imaṃ paccekabodhiṃ adhigatomhī’’ti ayaṃ tāva adhippāyo.

Ayaṃ pana anusandhi – evaṃ vutte te amaccā āhaṃsu – ‘‘idāni, bhante, kuhiṃ gacchathā’’ti? Tato tena ‘‘pubbapaccekasambuddhā kattha vasantī’’ti āvajjetvā ñatvā ‘‘gandhamādanapabbate’’ti vutte punāhaṃsu – ‘‘amhe dāni, bhante, pajahatha, na icchathā’’ti. Atha paccekabuddho āha – ‘‘na puttamiccheyyā’’ti sabbaṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo – ahaṃ idāni atrajādīsu yaṃ kiñci puttampi na iccheyyaṃ, kuto pana tumhādisaṃ sahāyaṃ. Tasmā tumhesupi yo mayā saddhiṃ gantukāmo mādiso vā hotuṃ icchati, so eko care khaggavisāṇakappo. Atha vā tehi ‘‘amhe dāni, bhante, pajahatha, na icchathā’’ti vutte so paccekasambuddho ‘‘na puttamiccheyya, kuto sahāya’’nti vatvā attano yathāvuttenaṭṭhena ekacariyāya guṇaṃ disvā pamudito pītisomanassajāto imaṃ udānaṃ udānesi (su. ni. aṭṭha. 1.35).

Tattha **tasā**ti vipāsakiriyā. **Thāvarā**ti khīṇāsavā. **Bhayabheravā**ti khuddānukhuddakā cittutrāsā. **Nidhāyā**ti chaḍḍetvā. **Nidahitvā**ti ṭhapetvā. **Oropayitvā**ti adhokaritvā. **Samoropayitvā**ti adhogataṃ vissajjetvā. **Nikkhipitvā**ti tato apanetvā. **Paṭippassambhitvā**ti sannisīdāpetvā.

Ālapananti ādito lapanaṃ. **Sallapana**nti sammā lapanaṃ. **Ullapana**nti uddhaṃ katvā lapanaṃ. **Samullapana**nti punappunaṃ uddhaṃ katvā lapanaṃ.

Iriyāpathacariyāti iriyāpathānaṃ cariyā, pavattananti attho. Sesesupi eseva nayo. Āyatanacariyā pana āyatanesu satisampajaññānaṃ cariyā. **Pattī**ti phalāni. Tāni hi pāpuṇīyantīti ‘‘pattī’’ti vuttāni. Sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikā atthā **lokatthā**ti ayaṃ viseso.

Idāni tāsaṃ cariyānaṃ bhūmiṃ dassento **‘‘catūsu iriyāpathesū’’**tiādimāha. **Satipaṭṭhānesū**ti ārammaṇasatipaṭṭhānesupi vuccamānesu satito anaññāni, vohāravasena pana aññāni viya katvā vuttaṃ. **Ariyasaccesū**ti pubbabhāge lokiyasaccañāṇena visuṃ visuṃ saccapariggahavasena vuttaṃ. **Ariyamaggesu sāmaññaphalesū**ti ca vohāravaseneva vuttaṃ. **Padesato**ti lokatthacariyāya ekadese. Nippadesato hi lokatthacariyaṃ buddhā eva karonti. Puna tā eva cariyāyo kārakapuggalavasena dassento **‘‘paṇidhisampannāna’’**ntiādimāha. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpathānaṃ santattā iriyāpathāva ṭhitiyā sampannā akampitairiyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā.

Indriyesu guttadvārānanti cakkhādīsu chasu indriyesu attano attano visaye pavattaṃ ekekadvāravasena guttaṃ dvāraṃ etesanti guttadvārā, tesaṃ guttadvārānaṃ. Dvāranti cettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. **Appamādavihārīna**nti sīlādīsu appamādavihāravataṃ. **Adhicittamanuyuttāna**nti vipassanāya pādakabhāvena adhicittasaṅkhātaṃ samādhiṃ anuyuttānaṃ. **Buddhisampannāna**nti nāmarūpavavatthānaṃ ādiṃ katvā yāva gotrabhu, tāva pavattena ñāṇena sampannānaṃ. **Sammā paṭipannāna**nti catumaggakkhaṇe. **Adhigataphalāna**nti catuphalakkhaṇe. **Tathāgatāna**nti tathā āgatānaṃ. **Arahantāna**nti dūrakilesānaṃ. **Sammāsambuddhāna**nti sammā sāmañca sabbadhammabuddhānaṃ. Imesaṃ padānaṃ attho heṭṭhā pakāsito eva.

Padesato paccekabuddhānanti paccekasambuddhānaṃ ekadesato. **Sāvakāna**nti sāvakānampi ekadesato. **Adhimuccanto**ti adhimokkhaṃ karonto. **Saddhāya caratī**ti saddhāvasena pavattati. **Paggaṇhanto**ti catusammappadhānavīriyena padahanto. **Upaṭṭhapento**ti satiyā ārammaṇaṃ upaṭṭhapento. **Avikkhepaṃ karonto**ti samādhivasena vikkhepaṃ akaronto. **Pajānanto**ti catusaccajānanapaññāya pakārena jānanto. **Vijānanto**ti indriyasampayuttajavanapubbaṅgamena āvajjanaviññāṇena ārammaṇaṃ vijānanto. **Viññāṇacariyāyā**ti āvajjanaviññāṇacariyāvasena. **Evaṃ paṭipannassā**ti sahāvajjanāya indriyacariyāya paṭipannassa. **Kusalā dhammā āyāpentī**ti samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṃ yāpenti, pavattantīti attho. **Āyatanacariyāyā**ti kusalānaṃ dhammānaṃ bhusaṃ yatanacariyāya, pavattanacariyāyāti vuttaṃ hoti. **Visesamadhigacchatī**ti vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhivasena visesaṃ adhigacchati.

Dassanacariyā ca sammādiṭṭhiyātiādīsu sammā passati, sammā vā tāya passanti, pasaṭṭhā sundarā vā diṭṭhīti **sammādiṭṭhi,** tassā sammādiṭṭhiyā nibbānapaccakkhakaraṇena dassanacariyā. Sammā

saṅkappeti, sammā vā tena saṅkappenti, pasaṭṭho sundaro vā saṅkappoti **sammāsaṅkappo**. Tassa ārammaṇe cittassa abhiniropanacariyā. Sammā vadati, sammā vā tāya vadanti, pasaṭṭhā sundarā vā vācāti **sammāvācā,** micchāvācāviratiyā etaṃ nāmaṃ. Tassā catubbidhavacīsaṃvarapariggahacariyā. Sammā karoti, sammā vā tena karonti, pasaṭṭhaṃ sundaraṃ vā kammanti sammākammaṃ, sammākammameva **sammākammanto,** micchākammantaviratiyā etaṃ nāmaṃ. Tassa tividhakāyasaṃvarasamuṭṭhānacariyā. Sammā ājīvati, sammā vā tena ājīvanti, pasaṭṭho sundaro vā ājīvoti **sammāājīvo,** micchāājīvaviratiyā etaṃ nāmaṃ. Tassa vodānacariyā parisuddhacariyā. Sammā vāyamati, sammā vā tena vāyamanti, pasaṭṭho sundaro vā vāyāmoti **sammāvāyāmo,** tassa paggahacariyā. Sammā sarati, sammā vā tāya saranti, pasaṭṭhā sundarā vā satīti **sammāsati,** tassā upaṭṭhānacariyā. Sammā samādhiyati, sammā vā tena samādhiyanti, pasaṭṭho sundaro vā samādhīti **sammāsamādhi,** tassa avikkhepacariyā.

Takkappoti tena kappo, evarūpoti attho. **Tassadiso**ti tena sadiso, ‘‘tassadiko’’ti vā pāṭho. **Tappaṭibhāgo**ti tena paṭibhāgo tappaṭibhāgo, edisoti attho. Sādurasaṃ atikkantaṃ loṇaṃ **atiloṇaṃ. Loṇakappo**ti loṇasadisoti vuccati. **Atitittakan**ti atikkantatittakaṃ, pucimandādikappo tittakasadisoti vuccati. **Atimadhuran**ti khīrapāyāsādikaṃ. **Himakappo**ti himodakasadiso. **Satthukappo**ti satthunā buddhena sadiso. **Evamevā**ti opammasampaṭipādanaṃ.

Tatrāyaṃ etassa paccekabuddhassa saṅkhepena vipassanāācikkhanavidhiṃ dassetvā gamissāma. Tattha nāmarūpapariggahaṃ kātukāmo paccekabodhisatto rūpārūpaaṭṭhasamāpattīsu yaṃ kiñci jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya vitakkādīni jhānaṅgāni ca taṃsampayutte ca phassādayo dhamme lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena paricchinditvā ‘‘sabbampetaṃ ārammaṇābhimukhaṃ namanato namanaṭṭhena nāma’’nti vavatthapeti. Tato tassa paccayaṃ pariyesanto ‘‘hadayavatthuṃ nissāya pavattatī’’ti passati. Puna vatthussa paccayabhūtāni ca upādārūpāni ca passitvā ‘‘idaṃ sabbaṃ ruppanato rūpa’’nti pariggaṇhāti. Puna tadubhayaṃ ‘‘namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, ruppanalakkhaṇaṃ rūpa’’nti evaṃ saṅkhepato nāmarūpaṃ vavatthapeti. Samathayānikavasenetaṃ vuttaṃ. Vipassanāyāniko pana catudhātuvavatthānamukhena bhūtupādāyarūpāni paricchinditvā ‘‘sabbampetaṃ ruppanato rūpa’’nti passati. Tato evaṃ paricchinnarūpassa cakkhādīni nissāya pavattamānā arūpadhammā āpāthamāgacchanti. Tato sabbepi te arūpadhamme namanalakkhaṇena ekato katvā ‘‘idaṃ nāma’’nti passati, so ‘‘idaṃ nāmaṃ, idaṃ rūpa’’nti dvedhā vavatthapeti. Evaṃ vavatthapetvā ‘‘nāmarūpato uddhaṃ añño satto vā puggalo vā devo vā brahmā vā natthī’’ti passati.

Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;
Evaṃ khandhesu santesu, hoti ‘‘satto’’ti sammuti. (saṃ. ni. 1.171; mi. pa. 2.1.1; kathā. 233);

Evameva pañcasu upādānakkhandhesu santesu ‘‘satto puggalo’’ti vohāramattaṃ hotīti evamādinā nayena nāmarūpānaṃ yāthāvadassanasaṅkhātena diṭṭhivisuddhibhūtena ñāṇena nāmarūpaṃ pariggahetvā puna tassa paccayampi pariggaṇhanto vuttanayena nāmarūpaṃ pariggahetvā ‘‘ko nu kho imassa hetū’’ti pariyesanto ahetuvādavisamahetuvādesu dosaṃ disvā rogaṃ disvā tassa nidānaṃ samuṭṭhānampi pariyesanto vejjo viya tassa hetuñca paccayañca pariyesanto avijjā taṇhā upādānaṃ kammanti ime cattāro dhamme nāmarūpassa uppādapaccayattā ‘‘hetū’’ti. Āhāraṃ upatthambhanapaccayattā ‘‘paccayo’’ti ca passati. Imassa hi kāyassa avijjādayo tayo dhammā mātā viya dārakassa upanissayā honti, kammaṃ pitā viya puttassa janakaṃ, āhāro dhāti viya dārakassa sandhārakoti. Evaṃ rūpakāyassa paccayapariggahaṃ katvā puna ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’ntiādinā (saṃ. ni. 4.60; kathā. 465) nayena nāmakāyassapi paccayaṃ pariggaṇhāti, evaṃ pariggaṇhanto ‘‘atītānāgatāpi dhammā evameva vattantī’’ti sanniṭṭhānaṃ karoti.

Tassa yā sā pubbantaṃ ārabbha ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ, na nu kho ahosiṃ, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho, kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna’’nti pañcavidhā vicikicchā vuttā.

Yāpi aparantaṃ ārabbha ‘‘bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, na nu kho bhavissāmi, kiṃ nu kho bhavissāmi, kathaṃ nu kho bhavissāmi, kiṃ hutvā kiṃ bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhāna’’nti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) pañcavidhā vicikicchā vuttā.

Yāpi etarahi vā pana paccuppannaṃ addhānaṃ ārabbha kathaṃkathī hoti ‘‘ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ nu khosmi, kathaṃ nu khosmi, ayaṃ nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃ gāmī bhavissatī’’ti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) chabbidhā vicikicchā vuttā, sā sabbāpi pahiyyati. Evaṃ paccayapariggahaṇena tīsu addhāsu kaṅkhaṃ vitaritvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ ‘‘kaṅkhāvitaraṇavisuddhī’’tipi ‘‘dhammaṭṭhitiñāṇa’’ntipi ‘‘yathābhūtañāṇa’’ntipi ‘‘sammādassana’’ntipi vuccati.

Ettha pana tisso hi lokiyapariññā ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti. Tattha ‘‘ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vedayitalakkhaṇā vedanā’’ti evaṃ tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ paccattalakkhaṇasallakkhaṇavasena pavattā paññā ñātapariññā nāma. ‘‘Rūpaṃ aniccaṃ, vedanā aniccā’’tiādinā pana nayena tesaṃyeva dhammānaṃ sāmaññalakkhaṇaṃ āropetvā pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanāpaññā tīraṇapariññā nāma. Tesu eva pana dhammesu niccasaññādipajahanavasena pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanāva paññā pahānapariññā nāma.

Tattha saṅkhāraparicchedato paṭṭhāya yāva paccayapariggahā ñātapariññāya bhūmi. Etasmiñhi antare dhammānaṃ paccattalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva udayabbayānupassanā tīraṇapariññāya bhūmi. Etasmiñhi antare sāmaññalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Bhaṅgānupassanato paṭṭhāya upari pahānapariññāya bhūmi. Tato ca paṭṭhāya hi aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ, anattato anupassanto attasaññaṃ, nibbindanto nandiṃ, virajjanto rāgaṃ, nirodhento samudayaṃ, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti evaṃ niccasaññādipahānasādhikānaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ ādhipaccaṃ. Iti imāsu tīsu pariññāsu saṅkhāraparicchedassa ceva paccayapariggahassa ca sādhitattā iminā yoginā ñātapariññāva adhigatā.

Puna ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā…pe… yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ hutvā abhāvato aniccaṃ, udayabbayapaṭipīḷitattā dukkhaṃ, avasavattittā anattā. Yā kāci vedanā… saññā… ye keci saṅkhārā … yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ hutvā abhāvato aniccaṃ, udayabbayapaṭipīḷitattā dukkhaṃ, avasavattittā anattā’’ti evamādinā (saṃ. ni. 3.48; paṭi. ma. 1.48) nayena kalāpasammasanaṃ karoti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘tilakkhaṇaṃ āropetvā’’ti.

Evaṃ saṅkhāre aniccadukkhānattavasena kalāpasammasanaṃ katvā puna saṅkhārānaṃ udayabbayameva passati. Kathaṃ? ‘‘Avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhākammaāhārasamudayā rūpasamudayo’’ti (paṭi. ma. 1.50). Evaṃ rūpakkhandhassa paccayāyattatādassanena rūpakkhandhassa udayaṃ passati, nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Evaṃ pañcahākārehi rūpakkhandhassa udayaṃ passati. ‘‘Avijjānirodhā rūpanirodho, taṇhākammaāhāranirodhā rūpanirodho’’ti (paṭi. ma. 1.50) paccayanirodhadassanena rūpakkhandhassa vayaṃ passati, vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa vayaṃ passatīti evaṃ pañcahākārehi rūpakkhandhassa vayaṃ passati.

Tathā ‘‘avijjāsamudayā vedanāsamudayo, taṇhākammaphassasamudayā vedanāsamudayo’’ti (paṭi. ma. 1.50) paccayāyattatādassanena vedanākkhandhassa udayaṃ passati, nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa udayaṃ passati. ‘‘Avijjānirodhā vedanānirodho, taṇhākammaphassanirodhā vedanānirodho’’ti (paṭi. ma. 1.50) paccayanirodhadassanena vedanākkhandhassa vayaṃ passati, vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Evaṃ saññākkhandhādīsupi.

Ayaṃ pana viseso – viññāṇakkhandhassa phassaṭṭhāne ‘‘nāmarūpasamudayā, nāmarūpanirodhā’’ti

yojetabbaṃ. Evaṃ ekekasmiṃ khandhe paccayasamudayavasena ca nibbattilakkhaṇavasena ca paccayanirodhavasena ca vipariṇāmalakkhaṇavasena ca udayabbayadassanena ca dasa dasa katvā paññāsa lakkhaṇāni vuttāni. Tesaṃ vasena ‘‘evampi rūpassa udayo, evampi rūpassa vayo’’ti paccayato ceva khaṇato ca vitthārena manasikāraṃ karoti.

Tassevaṃ karoto ‘‘iti kira ime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’’ti ñāṇaṃ visadaṃ hoti. ‘‘Evaṃ kira ime dhammā anuppannā uppajjanti, uppannā nirujjhantī’’ti niccanavā hutvā saṅkhārā upaṭṭhahanti. Na kevalañca niccanavā, sūriyuggamane ussāvabindu viya udakabubbuḷo viya udake daṇḍarāji viya āragge sāsapo viya vijjuppādo viya ca parittaṭṭhāyino, māyāmarīcisupinālātacakkagandhabbanagarapheṇakadaliādayo viya asārā nissārā viya hutvā upaṭṭhahanti. Ettāvatā ca pana anena ‘‘vayadhammameva uppajjati, uppannañca vayaṃ upetī’’ti iminā ākārena sammasanapaññāya lakkhaṇāni paṭivijjhitvā ṭhitaṃ **udayabbayānupassanaṃ** nāma paṭhamaṃ taruṇavipassanāñāṇaṃ adhigataṃ hoti. Yassādhigamā ‘‘āraddhavipassako’’ti saṅkhaṃ gacchati.

Athassa āraddhavipassakassa kulaputtassa obhāso ñāṇaṃ pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkho paggaho upaṭṭhānaṃ upekkhā nikantīti dasa vipassanupakkilesā uppajjanti. Ettha **obhāso** nāma vipassanakkhaṇe ñāṇassa balavattā lohitaṃ sannisīdati, tena ca cittobhāso nibbattati. Taṃ disvā akusalo yogī ‘‘maggo me patto’’ti tameva obhāsaṃ assādeti. **Ñāṇa**mpi vipassanāñāṇameva. Taṃ saṅkhāre sammasantassa suddhaṃ pasannaṃ hutvā pavattati. Taṃ disvā pubbe viya ‘‘maggo’’ti assādeti. **Pīti**pi vipassanāpīti eva. Tassa hi tasmiṃ khaṇe pañcavidhā pīti uppajjati. **Passaddhī**ti vipassanāpassaddhi. Tasmiṃ samaye neva kāyacittānaṃ daratho, na gāravaṃ, na kakkhaḷatā, na akammaññatā, na gelaññatā, na vaṅkatā hoti. **Sukha**mpi vipassanāsukhameva. Tassa kira tasmiṃ samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ atipaṇītaṃ sukhaṃ uppajjati.

Adhimokkho nāma vipassanakkhaṇe pavattā saddhā. Tasmiñhi khaṇe cittacetasikānaṃ ativiya pasādabhūtā balavatī saddhā uppajjati. **Paggaho** nāma vipassanāsampayuttaṃ vīriyaṃ. Tasmiñhi khaṇe asithilaṃ anaccāraddhaṃ supaggahitaṃ vīriyaṃ uppajjati. **Upaṭṭhāna**nti vipassanāsampayuttā sati. Tasmiñhi khaṇe supaṭṭhitā sati uppajjati. **Upekkhā** duvidhā vipassanāvajjanavasena. Tasmiñhi khaṇe sabbasaṅkhāragahaṇe majjhattabhūtaṃ vipassanupekkhāsaṅkhātaṃ ñāṇaṃ balavantaṃ hutvā uppajjati manodvārāvajjanupekkhā ca. Sā ca taṃ taṃ ṭhānaṃ āvajjantassa sūrā tikhiṇā hutvā vahati. **Nikantī**ti vipassanānikanti. Obhāsādīsu hi ālayaṃ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati. Ettha obhāsādayo kilesavatthutāya ‘‘upakkilesā’’ti vuttā na akusalattā. Nikanti pana upakkileso ceva kilesavatthu ca.

Paṇḍito pana bhikkhu obhāsādīsu uppannesu vikkhepaṃ agacchanto ‘‘obhāsādayo dhammā na maggo, upakkilesavimuttaṃ pana vīthipaṭipannaṃ vipassanāñāṇaṃ maggo’’ti maggañca amaggañca vavatthapeti. Tassevaṃ ‘‘ayaṃ maggo, ayaṃ na maggo’’ti ñatvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ **maggāmaggañāṇadassanavisuddhī**ti vuccati. Ito paṭṭhāya aṭṭhannaṃ vipassanāñāṇānaṃ vasena sikhāpattavipassanāñāṇaṃ navamañca saccānulomikaṃ ñāṇanti ayaṃ **paṭipadāñāṇadassanavisuddhi** nāma hoti. Udayabbayānupassanāñāṇaṃ bhaṅgānupassanāñāṇaṃ bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ ādīnavānupassanāñāṇaṃ nibbidānupassanāñāṇaṃ muñcitukamyatāñāṇaṃ paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ saṅkhārupekkhāñāṇanti imāni aṭṭha ñāṇāni nāma. Navamaṃ saccānulomikaṃ ñāṇanti anulomassetaṃ nāmaṃ.

Tasmā taṃ sampādetukāmena upakkilesavimuttaṃ udayabbayañāṇaṃ ādiṃkatvā etesu ñāṇesu yogo karaṇīyo. Udayabbayaṃ passantassa hi aniccalakkhaṇaṃ yathābhūtaṃ upaṭṭhāti, udayabbayapaṭipīḷanaṃ passato dukkhalakkhaṇañca, ‘‘dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti cā’’ti (saṃ. ni. 1.171; kathā. 233) passato anattalakkhaṇañca.

Ettha ca aniccaṃ aniccalakkhaṇaṃ dukkhaṃ dukkhalakkhaṇaṃ anattā anattalakkhaṇanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha **anicca**nti khandhapañcakaṃ. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā, hutvā

abhāvato vā. Aññathattaṃ nāma jarā. Uppādavayaññathattaṃ **aniccalakkhaṇaṃ,** hutvā abhāvasaṅkhāto vā ākāravikāro. ‘‘Yadaniccaṃ, taṃ dukkha’’nti vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **dukkhaṃ**. Kasmā? Abhiṇhaṃ paṭipīḷanato. Abhiṇhaṃ paṭipīḷanākāro **dukkhalakkhaṇaṃ**. ‘‘Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā’’ti (saṃ. ni. 3.15-16) vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **anattā**. Kasmā? Avasavattanato. Avasavattanākāro **anattalakkhaṇaṃ**. Imāni tīṇipi lakkhaṇāni udayabbayaṃ passantasseva ārammaṇāni honti.

Punapi so rūpārūpadhamme ‘‘evaṃ aniccā’’tiādinā vipassati, tassa saṅkhārā lahuṃ lahuṃ āpāthaṃ āgacchanti, tato uppādaṃ vā ṭhitiṃ vā pavattaṃ vā nimittaṃ vā ārammaṇaṃ akatvā tesaṃ khayavayanirodhe eva sati santiṭṭhati, idaṃ **bhaṅgañāṇaṃ** nāma. Imassa uppādato paṭṭhāya ayaṃ yogī ‘‘yathā ime saṅkhārā bhijjanti nirujjhanti, evaṃ atītepi saṅkhāragataṃ bhijji, anāgatepi bhijjissatī’’ti nirodhameva passanto tiṭṭhati. Tassa bhaṅgānupassanāñāṇaṃ āsevantassa bahulīkarontassa sabbabhavayoni gatiṭṭhiti sattāvāsesu pabhedakā saṅkhārā jalitaaṅgārakāsuādayo viya mahābhayaṃ hutvā upaṭṭhahanti. Etaṃ **bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ** nāma.

Tassa taṃ bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ āsevantassa sabbe bhavādayo ādittaaṅgāraṃ viya samussitakhaggo viya paccatthiko appaṭisaraṇā sādīnavā hutvā upaṭṭhahanti. Idaṃ **ādīnavānupassanāñāṇaṃ** nāma. Tassa evaṃ saṅkhāre ādīnavato passantassa bhavādīsupi saṅkhārānaṃ ādīnavattā saṅkhāresu ukkaṇṭhanā anabhirati uppajjati, idaṃ **nibbidānupassanāñāṇaṃ** nāma.

Sabbasaṅkhāresu nibbindantassa ukkaṇṭhantassa tasmā saṅkhāragatā muñcitukāmatā nissaritukāmatā hoti. Idaṃ **muñcitukamyatāñāṇaṃ** nāma. Puna tasmā saṅkhāragatā muñcituṃ pana te eva saṅkhāre paṭisaṅkhānupassanāñāṇena tilakkhaṇaṃ āropetvā tīraṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ** nāma.

So evaṃ tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre pariggaṇhanto tesu anattalakkhaṇassa sudiṭṭhattā ‘‘attā’’ti vā ‘‘attaniya’’nti vā agaṇhanto saṅkhāresu bhayañca nandiñca pahāya saṅkhāresu udāsīno hoti majjhatto, ‘‘aha’’nti vā ‘‘mama’’nti vā na gaṇhāti, tīsu bhavesu upekkhako, idaṃ **saṅkhārupekkhāñāṇaṃ** nāma.

Taṃ panesa ce santipadaṃ nibbānaṃ santato passati, sabbasaṅkhārapavattaṃ vissajjetvā nibbānaninnaṃ pakkhandaṃ hoti. No ce nibbānaṃ santato passati, punappunaṃ ‘‘anicca’’nti vā ‘‘dukkha’’nti vā ‘‘anattā’’ti vā tividhānupassanāvasena saṅkhārārammaṇameva hutvā pavattati. Evaṃ tiṭṭhamānañca etaṃ tividhavimokkhamukhabhāvaṃ āpajjitvā tiṭṭhati. Tisso hi anupassanā ‘‘tīṇi vimokkhamukhānī’’ti vuccanti. Evaṃ aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo **animittaṃ vimokkhaṃ** paṭilabhati, dukkhato manasikaronto passaddhibahulo **appaṇihitaṃ vimokkhaṃ** paṭilabhati, anattato manasikaronto vedabahulo **suññataṃ vimokkhaṃ** paṭilabhati.

Ettha ca animitto vimokkhoti animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo. So hi animittāya dhātuyā uppannattā animitto, kilesehi ca vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto appaṇihito, suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto suññatoti veditabbo.

Evaṃ adhigatasaṅkhārupekkhassa kulaputtassa vipassanā sikhāppattā hoti. Vuṭṭhānagāminivipassanāti etadeva. Assa taṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ āsevantassa tikkhatarā saṅkhārupekkhā uppajjati. Tassa ‘‘idāni maggo uppajjissatī’’ti saṅkhāre ‘‘aniccā’’ti vā ‘‘dukkhā’’ti vā ‘‘anattā’’ti vā sammasitvā bhavaṅgaṃ otarati, bhavaṅgānantaraṃ saṅkhārupekkhāya kathitanayeneva aniccādiākārena manasikaritvā uppajjati manodvārāvajjanaṃ, tatheva manasikaroto paṭhamaṃ javanacittaṃ uppajjati. Yaṃ parikammanti vuccati, tadanantaraṃ tadeva dutiyajavanacittaṃ uppajjati. Yaṃ upacāranti vuccati, tadanantarampi tadeva uppajjati tatiyaṃ javanacittaṃ. Yaṃ anulomanti vuccati, idaṃ tesaṃ pāṭiekkaṃ nāma.

Avisesena pana tividhampetaṃ ‘‘āsevana’’ntipi ‘‘parikamma’’ntipi ‘‘upacāra’’ntipi ‘‘anuloma’’ntipi vuccati. Idaṃ pana anulomañāṇaṃ saṅkhārārammaṇāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya pariyosānaṃ hoti, nippariyāyena pana gotrabhuñāṇameva vipassanāya pariyosānanti vuccati. Tato paraṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ puthujjanagottaṃ atikkamamānaṃ ariyagottaṃ okkamamānaṃ nibbānārammaṇe paṭhamasamannāhārabhūtaṃ apunarāvaṭṭakaṃ gotrabhuñāṇaṃ uppajjati. Idaṃ pana ñāṇaṃ paṭipadāñāṇadassanavisuddhiñca ñāṇadassanavisuddhiñca na bhajati. Antarā abbohārikameva hoti. Vipassanāsote patitattā ‘‘paṭipadāñāṇadassanavisuddhī’’ti vā ‘‘vipassanā’’ti vā saṅkhaṃ gacchati. Nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā gotrabhuñāṇe niruddhe tena dinnasaññāya nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā diṭṭhisaṃyojanaṃ sīlabbataparāmāsasaṃyojanaṃ vicikicchāsaṃyojananti tīṇi saṃyojanāni viddhaṃsento sotāpattimaggo uppajjati, tadanantaraṃ tasseva vipākabhūtāni dve tīṇi vā phalacittāni uppajjanti anantaravipākattā lokuttarakusalānaṃ, phalapariyosāne panassa uppannabhavaṅgaṃ vicchinditvā paccavekkhaṇatthāya manodvārāvajjanaṃ uppajjati. So hi ‘‘iminā vatāhaṃ maggena āgato’’ti maggaṃ paccavekkhati. Tato ‘‘me ayaṃ ānisaṃso laddho’’ti phalaṃ paccavekkhati. Tato ‘‘ime nāma kilesā pahīnā’’ti pahīnakilese paccavekkhati. Tato ‘‘ime nāma kilesā avasiṭṭhā’’ti uparimaggattayavajjhakilese paccavekkhati. Avasāne ca ‘‘ayaṃ dhammo mayā paṭividdho’’ti amataṃ nibbānaṃ paccavekkhati. Iti sotāpannassa ariyasāvakassa pañca paccavekkhaṇāni honti. Tathā sakadāgāmianāgāmiphalāvasāne. Arahattaphalāvasāne avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ nāma natthi. Evaṃ sabbānipi ekūnavīsatipaccavekkhaṇāni honti.

Evaṃ paccavekkhitvā so yogāvacaro tasmiṃyeva āsane nisinno vuttanayena vipassitvā kāmarāgabyāpādānaṃ tanubhāvaṃ karonto dutiyamaggaṃ pāpuṇāti, tadanantaraṃ vuttanayeneva phalañca. Tato vuttanayena vipassitvā kāmarāgabyāpādānaṃ anavasesappahānaṃ karonto tatiyamaggaṃ pāpuṇāti, vuttanayena phalañca. Tato tasmiṃyevāsane vuttanayena vipassitvā rūparāgārūparāgamānuddhaccāvijjānaṃ anavasesappahānaṃ karonto catutthamaggaṃ pāpuṇāti, vuttanayena phalañca. Ettāvatā cesa hoti arahā mahākhīṇāsavo paccekabuddho. Iti imesu catūsu maggesu ñāṇaṃ **ñāṇadassanavisuddhi** nāma.

Ettāvatā ‘‘sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ aviheṭhayaṃ aññatarampi tesa’’nti etena pātimokkhasaṃvarādisīlassa vuttattā sīlavisuddhi. ‘‘Na puttamiccheyya kuto sahāya’’nti etena paṭighānunayavivajjanavasena mettādīnaṃ vuttattā cittavisuddhi. ‘‘Eko care khaggavisāṇakappo’’ti iminā pana nāmarūpapariggahādīnaṃ vuttattā diṭṭhivisuddhi kaṅkhāvitaraṇavisuddhi maggāmaggañāṇadassanavisuddhi paṭipadāñāṇadassanavisuddhi ñāṇadassanavisuddhīti satta visuddhiyo vuttā honti. Ayamettha mukhamattanidassanaṃ, vitthāraṃ pana icchantena visuddhimaggaṃ (visuddhi. 2.662, 678, 692, 737, 806 ādayo) oloketvā gahetabbaṃ. Ettāvatā ceso paccekabuddho –

> ‘‘Cātuddiso appaṭigho ca hoti, santussamāno itarītarena;
> Parissayānaṃ sahitā achambhī, eko care khaggavisāṇakappo’’ti. (su. ni. 42; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128) –

Pasaṃsiyādibhāvaṃ āpajjitvā gandhamādanapabbataṃ upasobhayamāno vihāsinti evaṃ sabbattha.

Paṭhamagāthāniddesavaṇṇanā.

122. Dutiye **saṃsaggajātassā**ti jātasaṃsaggassa. Tattha dassanasavanakāyasamullapanasambhogavasena pañcavidho saṃsaggo. Tattha aññamaññaṃ disvā cakkhuviññāṇavīthivasena uppannarāgo **dassanasaṃsaggo** nāma. Tattha sīhaḷadīpe kāḷadīghavāpīgāme piṇḍāya carantaṃ kalyāṇavihāravāsiṃ daharabhikkhuṃ disvā paṭibaddhacittā kenaci upāyena taṃ alabhitvā kālakatā kuṭumbiyadhītā tassā nivāsanacoḷakkhaṇḍaṃ disvā ‘‘evarūpāya vatthadhāriniyā nāma saddhiṃ saṃvāsaṃ nālattha’’nti hadayaṃ phāletvā kālakato so eva ca daharo nidassanaṃ.

Parehi pana kathiyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddaṃ sutvā

sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṃsaggo** nāma. Tatrāpi girigāmavāsīkammāradhītāya pañcahi kumārīhi saddhiṃ padumassaraṃ gantvā nhāyitvā mālaṃ sīse āropetvā uccāsaddena gāyantiyā ākāsena gacchanto saddaṃ sutvā kāmarāgena jhānā parihāyitvā anayabyasanaṃ patto pañcaggaḷaleṇavāsī tissadaharo nidassanaṃ.

Aññamaññaṃ aṅgaparāmasanena uppannarāgo **kāyasaṃsaggo** nāma. Dhammagāyanadaharabhikkhu cettha nidassanaṃ. Mahāvihāre kira daharabhikkhu dhammaṃ bhāsati, tattha mahājane āgate rājāpi agamāsi saddhiṃ antepurena. Tato rājadhītāya tassa rūpañca saddañca āgamma balavarāgo uppanno tassa ca daharassāpi. Taṃ disvā rājā sallakkhetvā sāṇipākārena parikkhipāpesi, te aññamaññaṃ parāmasitvā āliṅgisu. Puna sāṇipākāraṃ apanetvā passantā dvepi kālakateyeva addasaṃsūti.

Aññamaññaṃ ālapanasamullapane uppannarāgo pana **samullapanasaṃsaggo** nāma. Bhikkhubhikkhunīhi saddhiṃ paribhogakaraṇe uppannarāgo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Dvīsupi ca etesu maricavaṭṭivihāre bhikkhu ca bhikkhunī ca nidassanaṃ. Maricavaṭṭimahāvihāramahe kira duṭṭhagāmaṇi abhayamahārājā mahādānaṃ paṭiyādetvā ubhatosaṅghaṃ parivisati. Tattha uṇhayāguyā dinnāya saṅghanavakasāmaṇerī anādhārakassa sattavassikasaṅghanavakasāmaṇerassa dantavalayaṃ datvā samullāpaṃ akāsi, te ubhopi upasampajjitvā saṭṭhivassā hutvā paratīraṃ gatā aññamaññaṃ samullāpena pubbasaññaṃ paṭilabhitvā tāvadeva jātasinehā sikkhāpadāni vītikkamitvā pārājikā ahesunti.

Evaṃ pañcavidhe saṃsagge yena kenaci saṃsaggena jātasaṃsaggassa **bhavanti snehā,** purimarāgapaccayā balavarāgo uppajjati. Tato **snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahotī**ti tameva snehaṃ anugacchantaṃ sandiṭṭhikasamparāyikasokaparidevādinānappakārakaṃ dukkhamidaṃ pahoti nibbattati bhavati jāyati. Apare pana ‘‘ārammaṇe cittavosaggo saṃsaggo’’ti bhaṇanti. Tato sneho snehadukkhanti.

Evamatthappabhedaṃ imaṃ aḍḍhagāthaṃ vatvā so paccekabuddho āha – ‘‘svāhaṃ yamidaṃ snehanvayaṃ sokādidukkhaṃ pahoti, tassa dukkhassa mūlaṃ khananto paccekasambodhiṃ adhigato’’ti. Evaṃ vutte te amaccā āhaṃsu – ‘‘amhehi dāni, bhante, kiṃ kattabba’’nti? Tato so āha – ‘‘tumhe vā aññe vā yo imamhā dukkhā muccitukāmo, so sabbopi **ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo**ti. Ettha ca yaṃ taṃ ‘‘snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahotī’’ti vuttaṃ, tadeva sandhāya ‘‘ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno’’ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā yathāvuttena saṃsaggena **saṃsaggajātassa bhavanti snehā, snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti,** evaṃ yathābhūtaṃ ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno ahaṃ adhigatoti evampi abhisambandhitvā catutthapādo pubbe vuttanayeneva udānavasena vuttoti veditabbo. Tato paraṃ sabbaṃ purimagāthāya vuttasadisamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.36).

Niddese **anuppādetī**ti rūpasmiṃ anubyañjanaṃ disvā allīyati. **Anubandhatī**ti rūpasmiṃ snehavasena bandhati. **Bhavantī**ti honti. **Jāyantī**ti uppajjanti. **Nibbattantī**ti vattanti. **Pātubhavantī**ti pākaṭā honti. **Sambhavanti sañjāyanti abhinibbattantī**ti tīṇi upasaggena vaḍḍhitāni. Ito paraṃ aṭṭhakavagge (mahāni. 1 ādayo) vuttanayeneva veditabbaṃ.

Dutiyagāthāniddesavaṇṇanā.

123. Tatiye mettāyanavasena **mittā**. Suhadabhāvena **suhajjā**. Keci hi ekantahitakāmatāya mittāva honti, na suhajjā. Keci gamanāgamanaṭṭhānanisajjāsamullāpādīsu hadayasukhajananena suhajjāva honti, na mittā. Keci tadubhayavasena suhajjā ceva mittā ca. Te duvidhā honti agāriyā ca anagāriyā ca. Tattha agāriyā tividhā honti upakārā samānasukhadukkhā anukampakāti. Anagāriyā visesena atthakkhāyino. Evaṃ te catūhi catūhi aṅgehi samannāgatā honti.

Yathāha –

‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi upakāro mitto suhado veditabbo. Pamattaṃ rakkhati, pamattassa sāpateyyaṃ rakkhati, bhītassa saraṇaṃ hoti, uppannesu kiccakaraṇīyesu taddiguṇaṃ bhogaṃ anuppadeti (dī. ni. 3.261).

Tathā –

‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi samānasukhadukkho mitto suhado veditabbo. Guyhamassa ācikkhati, guyhamassa parigūhati, āpadāsu na vijahati, jīvitampissa atthāya pariccattaṃ hoti (dī. ni. 3.262).

Tathā –

‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi anukampako mitto suhado veditabbo. Abhavenassa na nandati, bhavenassa nandati, avaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ nivāreti, vaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ pasaṃsati (dī. ni. 3.264).

Tathā –

‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi atthakkhāyī mitto suhado veditabbo. Pāpā nivāreti, kalyāṇe niveseti, assutaṃ sāveti, saggassa maggaṃ ācikkhatī’’ti (dī. ni. 3.263).

Tesu idha agāriyā adhippetā, atthato pana sabbepi yujjanti. Te mitte suhajje. **Anukampamāno**ti anudayamāno, tesaṃ sukhaṃ upasaṃharitukāmo dukkhaṃ apaharitukāmo.

Hāpeti atthanti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthavasena tividhaṃ, tathā attatthaparatthaubhayatthavasenāpi tividhaṃ atthaṃ laddhavināsanena aladdhānuppādanenāti dvidhāpi hāpeti vināseti. **Paṭibaddhacitto**ti ‘‘ahaṃ imaṃ vinā na jīvāmi, eso me gati, eso me parāyaṇa’’nti evaṃ attānaṃ nīce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. ‘‘Ime maṃ vinā na jīvanti, ahaṃ tesaṃ gati, ahaṃ tesaṃ parāyaṇa’’nti evaṃ attānaṃ ucce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. Idha pana evaṃ paṭibaddhacitto adhippeto.

Etaṃ bhayanti etaṃ atthahāpanabhayaṃ, attano samāpattihāniṃ sandhāya bhaṇati. **Santhave**ti tividho santhavo taṇhādiṭṭhimittasanthavavasena. Tattha aṭṭhasatappabhedāpi taṇhā taṇhāsanthavo, dvāsaṭṭhippabhedāpi diṭṭhi diṭṭhisanthavo, paṭibaddhacittatāya mittānukampanā mittasanthavo. So idha adhippeto. Tena hissa samāpatti parihīnā. Tenāha – ‘‘etaṃ bhayaṃ santhave pekkhamāno’’ti. Sesaṃ pubbasadisamevāti veditabbaṃ. Niddese vattabbaṃ natthi (su. ni. aṭṭha. 1.37; apa. aṭṭha. 1.1.93-94).

Tatiyagāthāniddesavaṇṇanā.

124. Catutthe **vaṃso**ti veḷu. **Visālo**ti vitthiṇṇo. **Va-**kāro avadhāraṇattho, evakāro vā ayaṃ. Sandhivasenettha **e**-kāro naṭṭho. Tassa parapadena sambandho, taṃ pacchā yojessāma. **Yathā**ti paṭibhāge. **Visatto**ti laggo jaṭito saṃsibbito. **Puttesu dāresu cā**ti puttadhītubhariyāsu. **Yā apekkhā**ti yā taṇhā yo sneho. **Vaṃsakkaḷīrova asajjamāno**ti vaṃsakaḷīro viya alaggamāno. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā vaṃso visālo visatto eva hoti, puttesu ca dāresu ca yā apekkhā, sāpi evaṃ tāni vatthūni saṃsibbitvā ṭhitattā visattā eva. Svāhaṃ tāya apekkhāya apekkhavā visālo vaṃso viya visattoti evaṃ apekkhāya ādīnavaṃ disvā taṃ apekkhaṃ maggañāṇena chindanto ayaṃ vaṃsakaḷīrova rūpādīsu vā diṭṭhādīsu vā lābhādīsu vā kāmabhavādīsu vā taṇhāmānadiṭṭhivasena asajjamāno paccekasambodhiṃ adhigatoti. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Imāyapi niddese atirekaṃ natthi (su. ni. aṭṭha. 1.38).

Catutthagāthāniddesavaṇṇanā.

125. Pañcame **migo**ti sabbesaṃ āraññikacatuppadānaṃ eva etaṃ adhivacanaṃ. Idha pana pasadamigo adhippeto. **Araññamhī**ti gāmañca gāmūpacārañca ṭhapetvā avasesaṃ araññaṃ, idha pana uyyānaṃ adhippetaṃ, tasmā ''uyyānamhī''ti vuttaṃ hoti. **Yathā**ti paṭibhāge. **Abaddho**ti rajjubandhanādīsu yena kenaci abaddho. Etena vissaṭṭhacariyaṃ dīpeti. **Yenicchakaṃ gacchati gocarāyā**ti yena disābhāgena gantuṃ icchati, tena gocaratthaṃ gacchati. Tasmā tattha yattakaṃ icchati gantuṃ, tattakaṃ gacchati. Yaṃ icchati khādituṃ, taṃ khādatīti dīpeti. **Viññū naro**ti paṇḍitapuriso. **Serita**nti sacchandavuttitaṃ aparāyattabhāvaṃ. **Pekkhamāno**ti paññācakkhunā olokayamāno. Atha vā dhammaseritaṃ puggalaseritañca. Lokuttaradhammā hi kilesavasaṃ agamanato serino tehi samannāgatā puggalā ca, tesaṃ bhāvaniddeso seritaṃ pekkhamānoti. Kiṃ vuttaṃ hoti? **Migo araññamhi yathā abaddho, yenicchakaṃ gacchati gocarāya**. Kadā nu kho ahampi taṇhābandhanaṃ chinditvā evaṃ gaccheyyanti iti me tumhehi ito cito ca parivāretvā ṭhitehi baddhassa yenicchakaṃ gantuṃ alabhantassa tasmiṃ yenicchakagamanābhāve ādīnavaṃ yenicchakagamane ānisaṃsaṃ disvā anukkamena samathavipassanāpāripūriṃ agamiṃ. Tato paccekabodhiṃ adhigatomhi. Tasmā aññopi viññū **naro seritaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo**ti (su. ni. aṭṭha. 1.39 ādayo).

Pañcamagāthāniddesavaṇṇanā.

126. Chaṭṭhe ayaṃ piṇḍattho – **sahāyamajjhe** ṭhitassa divāseyyasaṅkhāte **vāse** ca mahāupaṭṭhānasaṅkhāte **ṭhāne** ca uyyānagamanasaṅkhāte **gamane** ca janapadacārikasaṅkhātāya **cārikāya** ca ''idaṃ me suṇa, idaṃ me dehī''tiādinā nayena tathā tathā āmantanā hoti, tasmā ahaṃ tattha tattha nibbijjitvā yāyaṃ ariyajanasevitā anekānisaṃsā ekantasukhā, evaṃ santepi lobhābhibhūtehi sabbakāpurisehi anabhijjhitā apatthitā pabbajjā, taṃ **anabhijjhitaṃ** paresaṃ avasavattanena bhabbapuggalavaseneva ca **seritaṃ pekkhamāno** vipassanaṃ ārabhitvā anukkamena paccekasambodhiṃ adhigatoti. Sesaṃ vuttanayameva (su. ni. aṭṭha. 1.39-42).

Chaṭṭhagāthāniddesavaṇṇanā.

127. Sattame **khiḍḍā**ti kīḷanā. Sā duvidhā hoti kāyikā ca vācasikā ca. Tattha kāyikā nāma hatthīhipi kīḷanti, assehipi rathehipi dhanūhipi tharūhipīti evamādi. Vācasikā nāma gītaṃ silokabhaṇanaṃ mukhabherikanti evamādi. **Ratī**ti pañcakāmaguṇarati. **Vipula**nti yāva aṭṭhimiñjaṃ āhacca ṭhānena sakalattabhāvabyāpakaṃ. Sesaṃ pākaṭameva. Anusandhiyojanāpi cettha saṃsaggagāthāya vuttanayeneva veditabbā (su. ni. aṭṭha. 1.41).

Sattamagāthāniddesavaṇṇanā.

128. Aṭṭhame **cātuddiso**ti catūsu disāsu yathāsukhavihārī, ''ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''tiādinā (dī. ni. 1.556; 3.308; a. ni. 4.125; vibha. 643; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128) vā nayena brahmavihārabhāvanāpharitā catasso disā assa santītipi cātuddiso. Tāsu disāsu katthaci satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti **appaṭigho**. **Santussamāno**ti dvādasavidhassa santosassa vasena santussako. **Itarītarenā**ti uccāvacena paccayena. **Parissayānaṃ sahitā achambhī**ti ettha parissayanti kāyacittāni, parihāpenti vā tesaṃ sampattiṃ, tāni vā paṭicca sayantīti parissayā, bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ abbhantarānañca kāmacchandādīnaṃ kāyacittupaddavānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Te parissaye adhivāsanakhantiyā ca vīriyādīhi ca dhammehi sahatīti **parissayānaṃ sahitā**. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā te cattāro samaṇā, evaṃ itarītarena paccayena santussamāno ettha paṭipattipadaṭṭhāne santose ṭhito catūsu disāsu mettādibhāvanāya cātuddiso, sattasaṅkhāresu paṭihananakarabhayābhāvena appaṭigho ca hoti. So cātuddisattā vuttappakārānaṃ parissayānaṃ sahitā, appaṭighattā achambhī ca hotīti etaṃ paṭipattiguṇaṃ disvā yoniso paṭipajjitvā paccekasambodhiṃ adhigatomhīti.

Atha vā te samaṇā viya santussamāno itarītarena vuttanayeneva cātuddiso hotīti ñatvā evaṃ cātuddisabhāvaṃ patthayanto yoniso paṭipajjitvā adhigatomhi. Tasmā aññopi īdisaṃ ṭhānaṃ

patthayamāno cātuddisatāya parissayānaṃ sahitā appaṭighatāya ca achambhī hutvā eko care khaggavisāṇakappoti (su. ni. aṭṭha. 1.42).

Niddese **mettā**ti atthato tāva mijjatīti mettā, sinehatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattītipi mettā. **Mettāsahagatenā**ti mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittena. **Ekaṃ disa**nti ekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekaṃ disaṃ pariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharitvā**ti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatī**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiya**nti yathā puratthimādīsu disāsu yaṃ kiñci ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthañcāti attho.

Iti uddhanti eteneva ca nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriya**nti adhodisampi tiriyaṃ disampi evameva. Tattha ca **adho**ti heṭṭhā. **Tiriya**nti anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvatā ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhī**tiādi pana anodhiso dassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimaukkaṭṭhamittasapattamajjhattānippabhedesu attatāya, ‘‘ayaṃ parasatto’’ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti.

Atha vā **sabbattatāyā**ti sabbena cittabhāvena, īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvanta**nti sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. **Loka**nti sattalokaṃ. **Vipulenā**ti evamādipariyāyadassanato panettha puna **‘‘mettāsahagatenā’’**ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathā-saddo iti-saddo vā na vutto, tasmā puna ‘‘mettāsahagatena cetasā’’ti vuttaṃ. Nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. Vipulenāti ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Paguṇavasena appamāṇasattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**. Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**. Domanassappahānena **abyāpajjaṃ**. Niddukkhanti vuttaṃ hoti (visuddhi. 1.254). **Karuṇā** heṭṭhā vuttatthāyeva. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayaṃ vā modati, modanamattameva vā sāti **muditā**. ‘‘Averā hontū’’tiādibyāpādappahānena majjhattabhāvūpagamanena ca upekkhatīti **upekkhā**.

Lakkhaṇādito panettha hitākārappavattilakkhaṇā mettā, hitūpasaṃhārarasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. Dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā karuṇā, paradukkhāsahanarasā, avihiṃsāpaccupaṭṭhānā, dukkhābhibhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vihiṃsūpasamo tassā sampatti, sokasambhavo vipatti. Pamodalakkhaṇā muditā, anissāyanarasā, arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā. Arativūpasamo tassā sampatti, pahānasambhavo vipatti. Sattesu majjhattākārappavattilakkhaṇā upekkhā, sattesu samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, ‘‘kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissanti, dukkhato vā muccissanti, pattasampattito vā na parihāyissantī’’ti evaṃ pavattakammassakatādassanapadaṭṭhānā. Paṭighānunayavūpasamo tassā sampatti, gehassitāya aññāṇupekkhāya sambhavo vipatti.

Tattha **santuṭṭho hotī**ti paccayasantosavasena santuṭṭho hoti. **Itarītarena cīvarenā**ti na thūlasukhumalūkhapaṇītathirajiṇṇānaṃ yena kenaci cīvarena, atha kho yathāladdhānaṃ itarītarena yena kenaci santuṭṭho hotīti attho. Cīvarasmiñhi tayo santosā – yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Iti ime tayo santose sandhāya ‘‘santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena. Yathāladdhādīsu yena kenaci cīvarena santuṭṭho hotī’’ti vuttaṃ.

Ettha ca cīvaraṃ jānitabbaṃ, cīvarakhettaṃ jānitabbaṃ, paṃsukūlaṃ jānitabbaṃ, cīvarasantoso jānitabbo, cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni. Tattha **cīvaraṃ jānitabba**nti khomādīni cha cīvarāni dukūlādīni cha anulomacīvarānipi jānitabbāni. Imāni dvādasa kappiyacīvarāni. Kusacīraṃ vākacīraṃ phalakacīraṃ kesakambalaṃ vāḷakambalaṃ potthako cammaṃ ulūkapakkhaṃ rukkhadussaṃ latādussaṃ erakadussaṃ kadalidussaṃ veḷudussanti evamādīni pana akappiyacīvarāni.

Cīvarakhettanti ‘‘saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena paṃsukūlaṃ vā’’ti evaṃ uppajjanato cha khettāni, aṭṭhannañca mātikānaṃ vasena aṭṭha khettāni jānitabbāni.

Paṃsukūlanti sosānikaṃ pāpaṇikaṃ rathiyaṃ saṅkārakūṭaṃ sotthiyaṃ sinānaṃ titthaṃ gatapaccāgataṃ aggiḍaḍḍhaṃ gokhāyitaṃ upacikākhāyitaṃ undūrakhāyitaṃ antacchinnaṃ dasacchinnaṃ dhajāhaṭaṃ thūpaṃ samaṇacīvaraṃ sāmuddiyaṃ ābhisekiyaṃ panthikaṃ vātāhaṭaṃ iddhimayaṃ devadattiyanti tevīsati paṃsukūlāni veditabbāni. Ettha ca **sotthiya**nti gabbhamalaharaṇaṃ. **Gatapaccāgata**nti matakasarīraṃ pārupitvā susānaṃ netvā ānītacīvaraṃ. **Dhajāhaṭa**nti dhajaṃ ussāpetvā tato ānītaṃ. **Thūpa**nti vammike pūjitacīvaraṃ. **Sāmuddiya**nti samuddavīcīhi thalaṃ pāpitaṃ. **Panthika**nti panthaṃ gacchantehi corabhayena pāsāṇehi koṭṭetvā pārutacīvaraṃ. **Iddhimaya**nti ehibhikkhucīvaraṃ. Sesaṃ pākaṭameva.

Cīvarasantosoti vīsati cīvarasantosā – cīvare vitakkasantoso gamanasantoso pariyesanasantoso paṭilābhasantoso mattapaṭiggahaṇasantoso loluppavivajjanasantoso yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantoso udakasantoso dhovanasantoso karaṇasantoso parimāṇasantoso suttasantoso sibbanasantoso rajanasantoso kappasantoso paribhogasantoso sannidhiparivajjanasantoso vissajjanasantosoti. Tattha sādakabhikkhuno temāsaṃ nibaddhavāsaṃ vasitvā ekamāsamattaṃ vitakkituṃ vaṭṭati. So hi pavāretvā cīvaramāse cīvaraṃ karoti. Paṃsukūliko addhamāseneva karoti. Idaṃ māsaddhamāsamattaṃ vitakkanaṃ **vitakkasantoso**. Cīvaratthāya gacchantassa pana ‘‘kattha labhissāmī’’ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gamanaṃ **gamanasantoso** nāma. Pariyesantassa pana yena vā tena vā saddhiṃ apariyesitvā lajjiṃ pesalabhikkhuṃ gahetvā pariyesanaṃ **pariyesanasantoso** nāma. Evaṃ pariyesantassa āhariyamānaṃ cīvaraṃ dūratova disvā ‘‘etaṃ manāpaṃ bhavissati, etaṃ amanāpa’’nti evaṃ avitakketvā thūlasukhumādīsu yathāladdheneva santussanaṃ **paṭilābhasantoso** nāma. Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpi ‘‘ettakaṃ dupaṭṭassa bhavissati, ettakaṃ ekapaṭṭassā’’ti attano pahonakamatteneva santussanaṃ **mattapaṭiggahaṇasantoso** nāma. Cīvaraṃ pariyesantassa pana ‘‘asukassa gharadvāre manāpaṃ labhissāmī’’ti acintetvā dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanasantoso** nāma.

Lūkhapaṇītesu yena kenaci yāpetuṃ sakkontassa yathāladdheneva yāpanaṃ **yathālābhasantoso** nāma. Attano thāmaṃ jānitvā yena yāpetuṃ sakkoti, tena yāpanaṃ **yathābalasantoso** nāma. Manāpaṃ aññassa datvā attanā yena kenaci yāpanaṃ **yathāsāruppasantoso** nāma. ‘‘Kattha udakaṃ manāpaṃ, kattha amanāpa’’nti avicāretvā yena kenaci dhovanupagena udakena dhovanaṃ **udakasantoso** nāma. Tathā paṇḍumattikagerukapūtipaṇṇarasakiliṭṭhāni pana udakāni vajjetuṃ vaṭṭati. Dhovantassa pana muggarādīhi apaharitvā hatthehi madditvā dhovanaṃ **dhovanasantoso** nāma. Tathā asujjhantaṃ paṇṇāni pakkhipitvā tāpitaudakenāpi dhovituṃ vaṭṭati. Evaṃ dhovitvā karontassa ‘‘idaṃ thūlaṃ, idaṃ sukhuma’’nti akopetvā pahonakanīhāreneva karaṇaṃ **karaṇasantoso** nāma. Timaṇḍalapaṭicchādanamattasseva karaṇaṃ **parimāṇasantoso** nāma. Cīvarakaraṇatthāya pana ‘‘manāpaṃ suttaṃ pariyesissāmī’’ti avicāretvā rathikādīsu vā devaṭṭhāne vā āharitvā pādamūle vā ṭhapitaṃ yaṃ kiñcideva suttaṃ gahetvā karaṇaṃ **suttasantoso** nāma.

Kusibandhanakāle pana aṅgulimatte sattavāre na vijjhitabbaṃ. Evaṃ karontassa hi yo bhikkhu sahāyo na hoti, tassa vattabhedopi natthi. Tivaṅgulamatte pana sattavāre vijjhitabbaṃ. Evaṃ karontassa maggapaṭipannenāpi sahāyena bhavitabbaṃ. Yo na hoti, tassa vattabhedo. Ayaṃ **sibbanasantoso** nāma. Rajantena pana kāḷakacchakādīni pariyesantena na rajitabbaṃ, somavakkalādīsu yaṃ labhati, tena rajitabbaṃ. Alabhantena pana manussehi araññe vākaṃ gahetvā chaḍḍitarajanaṃ vā bhikkhūhi pacitvā chaḍḍitakasaṭaṃ vā gahetvā rajitabbaṃ. Ayaṃ **rajanasantoso** nāma. Nīlakaddamakāḷasāmesu yaṃ kiñci gahetvā hatthipiṭṭhe nisinnassa paññāyamānakappakaraṇaṃ **kappasantoso** nāma.

Hirikopīnapaṭicchādanamattavasena paribhuñjanaṃ **paribhogasantoso** nāma. Dussaṃ pana labhitvā suttaṃ vā sūciṃ vā kārakaṃ vā alabhantena ṭhapetuṃ vaṭṭati, labhantena na vaṭṭati. Katampi ce antevāsikādīnaṃ dātukāmo hoti, te ca asannihitā, yāva āgamanā ṭhapetuṃ vaṭṭati, āgatamattesu tesu

dātabbaṃ. Dātuṃ asakkontena adhiṭṭhātabbaṃ. Aññasmiṃ cīvare sati paccattharaṇampi adhiṭṭhātuṃ vaṭṭati. Anadhiṭṭhitameva hi sannidhi hoti. Adhiṭṭhitaṃ na hotīti mahāsīvatthero āha. Ayaṃ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma. Vissajjentena pana mukhaṃ oloketvā na dātabbaṃ, sāraṇīyadhamme ṭhatvāva vissajjetabbanti ayaṃ **vissajjanasantoso** nāma.

Cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni nāma paṃsukūlikaṅgañceva tecīvarikaṅgañca. Iti cīvarasantosamahāariyavaṃsaṃ pūrayamāno paccekasambuddho imāni dve dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento cīvarasantosamahāariyavaṃsavasena santuṭṭho hoti.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti. Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti. Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti. Eko santuṭṭho ca hoti, santosassa ca vaṇṇaṃ katheti. Tathārūpo so paccekasambuddho taṃ dassetuṃ **‘‘itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’’**ti vuttaṃ.

Anesananti dūteyyapahiṇagamanānuyogappabhedaṃ nānappakāraṃ anesanaṃ. **Appatirūpan**ti ayuttaṃ. **Aladdhā cā**ti alabhitvā. Yathā ekacco ‘‘kathaṃ nu kho cīvaraṃ labhissāmī’’ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṃ ekato hutvā kohaññaṃ karonto uttasati paritassati, paccekasambuddho evaṃ aladdhā ca cīvaraṃ na paritassati. **Laddhā cā**ti dhammena samena labhitvā. **Adhigato**ti vigatalobhagiddho. **Amucchito**ti adhimattataṇhāya mucchanaṃ anāpanno. **Anajjhāpanno**ti taṇhāya anotthaṭo apariyonaddho. **Ādīnavadassāvī**ti anesanāpattiyañca gadhitaparibhoge ca ādīnavaṃ passamāno. **Nissaraṇapañño**ti ‘‘yāvadeva sītassa paṭighātāyā’’ti (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58) vuttaṃ nissaraṇameva pajānanto.

Itarītaracīvarasantuṭṭhiyāti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā. **Nevattānukkaṃsetī**ti yathā panidhekacco ‘‘ahaṃ paṃsukūliko, mayā upasampadamāḷeyeva paṃsukūlikaṅgaṃ gahitaṃ, ko mayā sadiso atthī’’ti attukkaṃsanaṃ karoti. Evaṃ so attukkaṃsanaṃ na karoti. **Na paraṃ vambhetī**ti ‘‘ime panaññe bhikkhū na paṃsukūlikāti vā paṃsukūlikamattampi etesaṃ natthī’’ti vā evaṃ paraṃ na vambheti. **Yo hi tattha dakkho**ti yo tasmiṃ cīvarasantose vaṇṇavādī. Tāsu vā dakkho cheko byatto. **Analaso**ti sātaccakiriyāya ālasiyavirahito. **Sampajāno patissato**ti sampajānapaññāya ceva satiyā ca yutto. **Ariyavaṃse ṭhito**ti ariyavaṃse patiṭṭhito.

Itarītarena piṇḍapātenāti yena kenaci piṇḍapātena. Etthapi piṇḍapāto jānitabbo, piṇḍapātakhettaṃ jānitabbaṃ, piṇḍapātasantoso jānitabbo, piṇḍapātapaṭisaṃyuttaṃ dhutaṅgaṃ jānitabbaṃ. Tattha **piṇḍapāto**ti odano kummāso sattu maccho maṃsaṃ khīraṃ dadhi sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ yāgu khādanīyaṃ sāyanīyaṃ lehanīyanti soḷasa piṇḍapātā.

Piṇḍapātakhettanti saṅghabhattaṃ uddesabhattaṃ nimantanaṃ salākabhattaṃ pakkhikaṃ uposathikaṃ pāṭipadikaṃ āgantukabhattaṃ gamikabhattaṃ gilānabhattaṃ gilānupaṭṭhākabhattaṃ dhurabhattaṃ kuṭibhattaṃ vārabhattaṃ vihārabhattanti pannarasa piṇḍapātakhettāni.

Piṇḍapātasantosoti piṇḍapāte vitakkasantoso gamanasantoso pariyesanasantoso paṭilābhasantoso paṭiggahaṇasantoso mattapaṭiggahaṇasantoso loluppavivajjanasantoso yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantoso upakārasantoso parimāṇasantoso paribhogasantoso sannidhiparivajjanasantoso vissajjanasantosoti pannarasa santosā. Tattha sādako bhikkhu mukhaṃ dhovitvā vitakketi. Piṇḍapātikena pana gaṇena saddhiṃ caratā sāyaṃ therupaṭṭhānakāle ‘‘sve kattha piṇḍāya carissāmā’’ti ‘‘asukagāme, bhante’’ti ettakaṃ cintetvā tato paṭṭhāya na vitakketabbaṃ. Ekacārikena vitakkamāḷake ṭhatvā vitakketabbaṃ. Tato paṭṭhāya vitakkento pana ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro. Ayaṃ **vitakkasantoso** nāma. Piṇḍāya pavisantena pana ‘‘kuhiṃ labhissāmī’’ti acintetvā kammaṭṭhānasīsena gantabbaṃ. Ayaṃ **gamanasantoso** nāma. Pariyesantena yaṃ vā taṃ vā aggahetvā lajjiṃ pesalameva gahetvā pariyesitabbaṃ. Ayaṃ **pariyesanasantoso** nāma. Dūratova āhariyamānaṃ disvā ‘‘etaṃ manāpaṃ, etaṃ amanāpa’’nti cittaṃ na uppādetabbaṃ. Ayaṃ **paṭilābhasantoso** nāma.

‘‘Idaṃ manāpaṃ gaṇhissāmi, idaṃ amanāpaṃ na gaṇhissāmī’’ti acintetvā yaṃ kiñci yāpanamattaṃ gahetabbameva. Ayaṃ **paṭiggahaṇasantoso** nāma.

Ettha pana deyyadhammo bahu, dāyako appaṃ dātukāmo, appaṃ gahetabbaṃ. Deyyadhammo bahu, dāyakopi bahudātukāmo, pamāṇeneva gahetabbaṃ. Deyyadhammopi na bahu, dāyakopi appaṃ dātukāmo, appaṃ gahetabbaṃ. Deyyadhammo na bahu, dāyako pana bahudātukāmo, pamāṇena gahetabbaṃ. Paṭiggahaṇasmiñhi mattaṃ ajānanto manussānaṃ pasādaṃ makkheti, saddhādeyyaṃ vinipāteti, sāsanaṃ na karoti. Vijātamātuyāpissa cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Iti mattaṃ jānitvāva paṭiggahetabbanti ayaṃ **mattapaṭiggahaṇasantoso** nāma. Aḍḍhakulāniyeva agantvā dvārapaṭipāṭiyā gantabbaṃ. Ayaṃ **loluppavivajjanasantoso** nāma. **Yathālābhasantosā**dayo cīvare vuttanayā eva.

Piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā ‘‘samaṇadhammaṃ anupālessāmī’’ti evaṃ upakāraṃ ñatvā paribhuñjanaṃ **upakārasantoso** nāma. Pattaṃ pūretvā ānītaṃ na paṭiggahetabbaṃ. Anupasampanne sati tena gāhāpetabbaṃ, asati āharāpetvā paṭiggahaṇaparimāṇamattaṃ gahetabbaṃ. Ayaṃ **parimāṇasantoso** nāma. Jighacchāya paṭivinodanaṃ ‘‘na idamettha nissaraṇa’’nti evaṃ paribhuñjanaṃ **paribhogasantoso** nāma. Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ. Ayaṃ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma. Mukhaṃ anoloketvā sāraṇīyadhamme ṭhitena vissajjetabbaṃ. Ayaṃ **vissajjanasantoso** nāma.

Piṇḍapātapaṭisaṃyuttāni pana **pañca dhutaṅgāni** piṇḍapātikaṅgaṃ sapadānacārikaṅgaṃ ekāsanikaṅgaṃ pattapiṇḍikaṅgaṃ khalupacchābhattikaṅganti. Iti piṇḍapātasantosamahāariyavaṃsaṃ pūrayamāno paccekasambuddho imāni pañca dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento piṇḍapātasantosamahāariyavaṃsavasena santuṭṭho hoti. **Vaṇṇavādī**tiādīni vuttanayeneva veditabbāni.

Senāsanānīti idha senāsanaṃ jānitabbaṃ, senāsanakhettaṃ jānitabbaṃ, senāsanasantoso jānitabbo, senāsanapaṭisaṃyuttadhutaṅgaṃ jānitabbaṃ. Tattha **senāsana**nti mañco pīṭhaṃ bhisi bimbohanaṃ vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhā leṇaṃ aṭṭo māḷo veḷugumbo rukkhamūlaṃ yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti imāni pannarasa senāsanāni.

Senāsanakhettanti saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena paṃsukūlaṃ vāti cha khettāni.

Senāsanasantosoti senāsane vitakkasantosādayo pannarasa santosā. Te piṇḍapāte vuttanayeneva veditabbā. **Senāsanapaṭisaṃyuttāni** pana **pañca dhutaṅgāni** āraññikaṅgaṃ rukkhamūlikaṅgaṃ abbhokāsikaṅgaṃ sosānikaṅgaṃ yathāsanthatikaṅganti. Iti senāsanasantosaṃ mahāariyavaṃsaṃ pūrayamāno paccekasambuddho imāni pañca dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento senāsanasantosamahāariyavaṃsavasena santuṭṭho hoti.

Iti āyasmā dhammasenāpati sāriputtatthero pathaviṃ pattharamāno viya sāgarakucchiṃ pūrayamāno viya ākāsaṃ vitthārayamāno viya ca paṭhamaṃ cīvarasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā candaṃ uṭṭhāpento viya sūriyaṃ ullaṅghento viya ca dutiyapiṇḍapātasantosaṃ kathetvā sineruṃ ukkhipento viya tatiyaṃ senāsanasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā idāni gilānapaccayasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetuṃ **‘‘santuṭṭho hoti itarītarena gilānapaccayabhesajjaparikkhārenā’’**tiādimāha. Taṃ piṇḍapātagatikameva. Tattha yathālābhayathābalayathāsāruppasantoseneva santussitabbaṃ. Bhāvanārāmaariyavaṃso pana idha anāgato, nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati (dī. ni. aṭṭha. 3.309; a. ni. aṭṭha. 2.4.28). Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Pañca senāsane vuttā, pañca āhāranissitā;
> Eko vīriyasaṃyutto, dve ca cīvaranissitā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 3.309; a. ni. aṭṭha. 2.4.28);

Porāṇe aggañKe ariyavaṃse ṭhitoti ettha **porāṇe**ti na adhunuppattike. **Aggaññe**ti aggehi jānitabbe. **Ariyavaṃse**ti ariyānaṃ vaṃse. Yathā hi khattiyavaṃso brāhmaṇavaṃso vessavaṃso

suddavaṃso samaṇavaṃso kulavaṃso rājavaṃso, evamayampi aṭṭhamo ariyavaṃso, ariyatanti ariyapaveṇi nāma hoti. So kho panāyaṃ vaṃso imesaṃ vaṃsānaṃ mūlagandhādīnaṃ kālānusārigandhādayo viya aggamakkhāyati. Ke pana te ariyā, yesaṃ eso vaṃsoti? Ariyā vuccanti buddhā ca paccekabuddhā ca tathāgatasāvakā ca, etesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Ito pubbe hi satasahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake taṇhaṅkaro medhaṅkaro saraṇaṅkaro dīpaṅkaroti cattāro buddhā uppannā, te ariyā, tesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Tesaṃ buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā koṇḍañño nāma buddho uppanno…pe… imasmiṃ kappe kakusandho koṇāgamano kassapo amhākaṃ bhagavā gotamoti cattāro buddhā uppannā, tesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Api ca atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbabuddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso, tasmiṃ ariyavaṃse (a. ni. aṭṭha. 2.4.28). **Ṭhito**ti patiṭṭhito. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Aṭṭhamagāthāniddesavaṇṇanā.

129. Navame ayaṃ yojanā – **dussaṅgahā pabbajitāpi eke,** ye asantosābhibhūtā, tathāvidhā eva ca **atho gahaṭṭhā gharamāvasantā**. Etamahaṃ dussaṅgahabhāvaṃ jigucchanto vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Niddese **anassavā**ti vacanaṃ assavanakā. **Avacanakarā**ti dubbacā. **Paṭilomavuttino**ti paccanīkaṃ kathanasīlā, paṭimallā hutvā pavattantīti attho. **Aññeneva mukhaṃ karontī**ti ovādadāyake disvā mukhaṃ parivattetvā aññaṃ disābhāgaṃ olokenti. **Abyāvaṭo hutvā**ti avāvaṭo hutvā. **Anapekkho hutvā**ti anallīno hutvā.

Navamagāthāniddesavaṇṇanā.

130. Dasame **oropayitvā**ti apanetvā. **Gihibyañjanānī**ti kesamassuodātavatthālaṅkāramālāgandhavilepanaitthiputtadāsidāsādīni. Etāni gihibhāvaṃ byañjayanti, tasmā ‘‘gihibyañjanānī’’ti vuccanti. **Sañchinnapatto**ti patitapatto. **Chetvānā**ti maggañāṇena chinditvā. **Vīro**ti maggavīriyasamannāgato. **Gihibandhanānī**ti kāmabandhanāni. Kāmā hi gihīnaṃ bandhanāni. Ayaṃ tāva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyo – ‘‘aho vatāhampi oropayitvā gihibyañjanāni sañchinnapatto yathā koviḷāro bhaveyya’’nti evañhi cintayamāno vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti (su. ni. aṭṭha. 1.44). Sesaṃ purimanayeneva jānitabbaṃ.

Niddese **sārāsanañcā**ti sāraṃ āsanaṃ. **Chinnānī**ti gaḷitāni. **Sañchinnānī**ti nipaṇṇāni. **Patitānī**ti vaṇṭato muttāni. **Paripatitānī**ti bhūmiyaṃ patitāni.

Dasamagāthāniddesavaṇṇanā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

131-2. Dutiyavaggassa paṭhamadvaye **nipaka**nti pakatinipuṇaṃ paṇḍitaṃ kasiṇaparikammādīsu kusalaṃ. **Sādhuvihāri**nti appanāvihārena vā upacārena vā samannāgataṃ. **Dhīra**nti dhitisampannaṃ. Tattha nipakattena dhitisampadā vuttā. Idha pana dhitisampannamevāti attho. Dhiti nāma asithilaparakkamatā, ‘‘kāmaṃ taco ca nhāru cā’’ti (ma. ni. 2.184; a. ni. 2.5; mahāni. 196) evaṃ pavattavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. Api ca dhikkatapāpotipi dhīro. **Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāyā**ti yathā paṭirājā ‘‘vijitaṃ raṭṭhaṃ anatthāvaha’’nti ñatvā rajjaṃ pahāya eko carati evaṃ bālasahāyaṃ pahāya eko care. Atha vā **rājāva raṭṭha**nti yathā sutasomo rājā vijitaṃ raṭṭhaṃ pahāya eko cari, yathā ca

mahājanako evaṃ ekova careti ayampi etassattho. Sesaṃ vuttānusārena sakkā jānitunti na vitthāritaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.45-46). Niddese vattabbaṃ natthi.

Paṭhamadvayaṃ.

133. Tatiyagāthā padatthato uttānā eva. Kevalañca pana **sahāyasampada**nti ettha asekkhehi sīlādikkhandhehi sampannā sahāyā eva ‘‘sahāyasampadā’’ti veditabbā. Ayaṃ panettha yojanā – yā ayaṃ vuttā sahāyasampadā, taṃ sahāyasampadaṃ **addhā pasaṃsāma,** ekaṃseneva thomemāti vuttaṃ hoti. Kathaṃ? **Seṭṭhā samāsevitabbā sahāyā**ti. Kasmā? Attano sīlādīhi seṭṭhe sevamānassa sīlādayo dhammā anuppannā uppajjanti, uppannā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇanti. Same sevamānassa aññamaññasamadhāraṇena kukkuccavinodanena ca laddhā na parihāyanti. Ete pana sahāyake seṭṭhe ca same ca aladdhā kuhanādimicchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena uppannaṃ bhojanaṃ bhuñjanto tattha ca paṭighānunayaṃ anuppādento anavajjabhojī hutvā atthakāmo kulaputto eko care khaggavisāṇakappo. Ahampi hi evaṃ caranto imaṃ sampattiṃ adhigatomhīti (su. ni. aṭṭha. 1.47). Niddeso vuttanayo eva.

Tatiyaṃ.

134. Catutthe **disvā**ti oloketvā. **Suvaṇṇassā**ti kañcanassa. ‘‘Valayānī’’ti pāṭhaseso. Sāvasesapāṭho hi ayaṃ attho. **Pabhassarānī**ti pabhāsanasīlāni, jutimantānīti vuttaṃ hoti. Sesaṃ uttānapadatthameva. Ayaṃ pana yojanā – disvā bhujasmiṃ suvaṇṇassa valayāni ‘‘gaṇavāse sati saṅghaṭṭanā, ekavāse sati aghaṭṭanā’’ti evaṃ cintento vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Sesaṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.48). **Nūpurānī**ti valayāni. ‘‘Niyurā’’ti keci vadanti. **Ghaṭṭentī**ti aññamaññaṃ hananti.

Catutthaṃ.

135. Pañcamagāthā padatthato uttānā eva. Ayaṃ pana ettha adhippāyo – yvāyaṃ etena **dutīyena** kumārena sītuṇhādīni nivedentena sahavāsena taṃ saññāpentassa mama vācābhilāpo, tasmiṃ sinehavasena **abhisajjanā vā** jātā. Sace ahaṃ imaṃ na pariccajāmi, tato **āyati**mpi tatheva hessati. Yathā idāni, **evaṃ dutīyena saha mamassa, vācābhilāpo abhisajjanā vā**. Ubhayampi cetaṃ antarāyakaraṃ visesādhigamassāti **etaṃ bhayaṃ āyatiṃ pekkhamāno** taṃ chaḍḍetvā yoniso paṭipajjitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti (su. ni. aṭṭha. 1.49). Sesaṃ vuttanayameva.

Pañcamaṃ.

136. Chaṭṭhe **kāmā**ti dve kāmā vatthukāmā ca kilesakāmā ca. Tattha vatthukāmā manāpiyā rūpādayo dhammā, kilesakāmā chandādayo sabbepi rāgappabhedā. Idha pana vatthukāmā adhippetā. Rūpādianekappakārena **citrā**. Lokassādavasena **madhurā**. Bālaputhujjanānaṃ manaṃ ramentīti **manoramā. Virūparūpenā**ti virūpena rūpena, anekavidhena sabhāvenāti vuttaṃ hoti. Te hi rūpādivasena citrā, rūpādīsupi nīlādivasena vividharūpā. Evaṃ tena virūparūpena tathā tathā assādaṃ dassetvā **mathenti cittaṃ,** pabbajjāya abhiramituṃ na dentīti. Sesamettha pākaṭameva. Nigamanampi dvīhi tīhi vā padehi yojetvā purimagāthāsu vuttanayena veditabbaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.50).

Kāmaguṇāti kāmayitabbaṭṭhena kāmā. Bandhanaṭṭhena guṇā. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ahatānaṃ vatthānaṃ diguṇaṃ saṅghāṭi’’nti (mahāva. 348) ettha paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Accenti kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṃ jahantī’’ti (saṃ. ni. 1.4) ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā’’ti (ma. ni. 3.379) ettha ānisaṃsaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Antaṃ antaguṇaṃ (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra), kayirā mālāguṇe bahū’’ti ettha bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi eseva adhippeto, tena vuttaṃ – ‘‘bandhanaṭṭhena guṇā’’ti. **Cakkhuviññeyyā**ti cakkhuviññāṇena passitabbā. Etenupāyena **sotaviññeyyā**dīsupi attho veditabbo. **Iṭṭhā**ti pariyiṭṭhā vā hontu, mā vā,

iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kāmanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasaṃhitā**ti ārammaṇaṃ katvā uppajjamānena kāmena upasaṃhitā. **Rajanīyā**ti rajjaniyā, rāguppattikāraṇabhūtāti attho.

Yadi muddāyātiādīsu **muddā**ti aṅgulipabbesu saññaṃ ṭhapetvā hatthamuddā. **Gaṇanā**ti acchiddagaṇanā. **Saṅkhāna**nti piṇḍagaṇanā. Yāya khettaṃ oloketvā ‘‘idha ettakā vīhī bhavissanti’’, rukkhaṃ oloketvā ‘‘idha ettakāni phalāni bhavissanti’’, ākāsaṃ oloketvā ‘‘ime ākāse sakuṇā ettakā nāma bhavissantī’’ti jānanti. **Kasī**ti kasikammaṃ. **Vaṇijjā**ti jaṅghavaṇijjathalavaṇijjādivaṇippatho. **Gorakkha**nti attano vā paresaṃ vā gāvo rakkhitvā pañcagorasavikkayena jīvanakammaṃ. **Issattho** vuccati āvudhaṃ gahetvā upaṭṭhānakammaṃ. **Rājaporisa**nti vinā āvudhena rājakammaṃ katvā rājupaṭṭhānaṃ. **Sippaññatara**nti gahitāvasesahatthiassasippādi.

Sītassa purakkhatoti lakkhaṃ viya sarassa sītassa purato ṭhito, sītena bādhiyamānoti attho. Uṇhepi eseva nayo. **Ḍaṃsā**dīsu **ḍaṃsā**ti piṅgalamakkhikā. **Makasā**ti sabbamakkhikā. **Sarīsapā**ti ye keci saritvā gacchanti. **Rissamāno**ti pīḷiyamāno ruppamāno ghaṭṭiyamāno. **Mīyamāno**ti maramāno. **Ayaṃ, bhikkhave**ti bhikkhave, ayaṃ muddādīhi jīvikakappanaṃ āgamma sītādipaccayo ābādho. **Kāmānaṃ ādīnavo**ti kāmesu upaddavo, upasaggoti attho. **Sandiṭṭhiko**ti paccakkho sāmaṃ passitabbo. **Dukkhakkhandho**ti dukkharāsi. **Kāmahetū**tiādīsu paccayaṭṭhena kāmā assa hetūti **kāmahetu**. Mūlaṭṭhena kāmā nidānamassāti **kāmanidāno**. Liṅgavipallāsena pana ‘‘kāmanidāna’’nti vutto. Kāraṇaṭṭhena kāmā adhikaraṇaṃ assāti **kāmādhikaraṇo**. Liṅgavipallāseneva pana ‘‘kāmādhikaraṇa’’nti vutto. **Kāmānameva hetū**ti idaṃ niyamavacanaṃ kāmapaccayā uppajjatiyevāti attho.

Uṭṭhahatoti ājīvasamuṭṭhāpakavīriyena uṭṭhahantassa. **Ghaṭato**ti taṃ vīriyaṃ pubbenāparaṃ ghaṭentassa. **Vāyamato**ti vāyāmaṃ parakkamaṃ payogaṃ karontassa. **Nābhinipphajjantī**ti na nipphajjanti, hatthaṃ nābhiruhanti. **Socatī**ti citte uppannabalavasokena socati. **Kilamatī**ti kāye uppannadukkhena kilamati. **Paridevatī**ti vācāya paridevati. **Urattāḷi**nti uraṃ tāḷetvā. **Kandatī**ti rodati. **Sammohaṃ āpajjatī**ti visaññī viya sammūḷho hoti. **Mogha**nti tucchaṃ. **Aphalo**ti nipphalo.

Ārakkhādhikaraṇanti ārakkhakāraṇā. **Kinti me**ti kena nu kho me upāyena. **Yampi me**ti yampi mayhaṃ kasikammādīni katvā uppāditaṃ dhanaṃ ahosi. **Tampi no natthī**ti tampi amhākaṃ idāni natthi.

Puna caparaṃ, bhikkhave, kāmahetūtiādināpi kāraṇaṃ dassetvāva ādīnavaṃ dīpeti. Tattha **kāmahetū**ti kāmapaccayā **rājānopi rājūhi vivadantī**ti attho. **Kāmanidāna**nti bhāvanapuṃsakaṃ, kāme nidānaṃ katvā vivadantīti attho. **Kāmādhikaraṇa**ntipi bhāvanapuṃsakameva, kāme adhikaraṇaṃ katvā vivadantīti attho. **Kāmānameva hetū**ti gāmanigamasenāpatipurohitaṭṭhānantarādīnaṃ kāmānaṃyeva hetu vivadantīti attho. **Upakkamantī**ti paharanti.

Asicammanti asiñceva kheṭakaphalakādīni ca.

Dhanukalāpaṃ sannayhitvāti dhanuṃ gahetvā sarakalāpaṃ sannayhitvā. **Ubhatobyūḷha**nti ubhatorāsibhūtaṃ. **Pakkhandantī**ti pavisanti. **Usūsū**ti kaṇḍesu. **Vijjotalantesū**ti parivattamānesu. **Te tatthā**ti te tasmiṃ saṅgāme.

Addāvalepanā upakāriyoti cettha manussā pākārapādaṃ assakhurasaṇṭhānena iṭṭhakāhi cinitvā upari sudhāya limpanti. Evaṃ katapākārapādā ‘‘upakāriyo’’ti vuccanti. Tā tintena kalalena sittā addāvalepanā nāma honti. **Pakkhandantī**ti tāsaṃ heṭṭhā tikhiṇaayasūlarukkhasūlādīhi vijjhiyamānā pākārassa picchillabhāvena ārohituṃ asakkontāpi upadhāvantiyeva. **Chakaṇakāyā**ti kuthitagomayena. **Abhivaggenā**ti satadantena. Taṃ aṭṭhadantākārena katvā ‘‘nagaradvāraṃ bhinditvā pavisissāmā’’ti āgate uparidvāre ṭhitā tassa bandhanayottāni chinditvā tena abhivaggena omaddanti.

Sandhimpi chindantīti gharasandhimpi. **Nillopa**nti gāme paharitvā mahāvilopaṃ karonti. **Ekāgārika**nti paṇṇāsamattāpi saṭṭhimattāpi parivāretvā jīvaggāhaṃ gahetvā dhanaṃ āharāpenti. **Paripanthepi tiṭṭhantī**ti panthadūhanakammaṃ karonti. **Aḍḍhadaṇḍakehī**ti muggarehi (ma. ni. aṭṭha. 1.169). Sesaṃ vuttatthameva.

Chaṭṭhaṃ.

137. Sattame etīti **īti,** āgantukānaṃ akusalabhāgiyānaṃ byasanahetūnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tasmā kāmaguṇāpi ete anekabyasanāvahaṭṭhena daḷhasannipātaṭṭhena ca īti. Gaṇḍopi asuciṃ paggharati, uddhumātaparipakkaparibhinno hoti. Tasmā ete kilesā asucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātaparipakkaparibhinnabhāvato ca **gaṇḍo**. Upaddavatīti **upaddavo,** anatthaṃ janento abhibhavati ajjhottharatīti attho, rāgagaṇḍādīnametaṃ adhivacanaṃ. Tasmā kāmaguṇāpete aviditanibbānatthāvahahetutāya sabbupaddavavatthutāya ca upaddavo. Yasmā panete kilesāturabhāvaṃ janentā sīlasaṅkhātamārogyaṃ loluppaṃ vā uppādentā pākatikameva ārogyaṃ vilumpanti, tasmā iminā ārogyavilumpanaṭṭhena **rogo**. Abbhantaramanupaviṭṭhaṭṭhena pana antotudanaṭṭhena dunnīharaṇīyaṭṭhena ca **sallaṃ**. Diṭṭhadhammikasamparāyikabhayāvahanato **bhayaṃ. Meta**nti etaṃ sesamettha pākaṭameva. Nigamanampi vuttanayeneva veditabbaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.51).

Kāmarāgarattāyanti kāmarāgena ratto ayaṃ. **Chandarāgavinibaddho**ti chandarāgena snehena baddho. **Diṭṭhadhammikāpi gabbhā**ti imasmiṃ attabhāve vattamānasaḷāyatanagabbhā. **Samparāyikāpi gabbhā**ti paralokepi saḷāyatanagabbhā. **Na parimuccatī**ti parimuccituṃ na sakkoti. **Otiṇṇo sātarūpenā**ti madhurasabhāvena rāgena otiṇṇo ogāhito. **Palipatha**nti kāmakalalamaggaṃ. **Dugga**nti duggamaṃ.

Sattamaṃ.

138. Aṭṭhame **sītaṃ** dubbidhaṃ abbhantaradhātukkhobhapaccayañca bāhiradhātukkhobhapaccayañca. Tathā **uṇhaṃ**. Tattha **ḍaṃsā**ti piṅgalamakkhikā. **Sarīsape**ti ye keci dīghajātikā saritvā gacchanti. Sesaṃ pākaṭameva. Nigamanampi vuttanayeneva veditabbaṃ.

Aṭṭhamaṃ.

139. Navamagāthā padatthato pākaṭā eva. Ayaṃ panettha adhippāyayojanā – sā ca kho yuttivasena, na anussavavasena. Yathā ayaṃ hatthī manussakantesu sīlesu dantattā adantabhūmiṃ nāgacchatīti vā, sarīramahantatāya vā **nāgo**. Evaṃ kudāssu nāmāhampi ariyakantesu sīlesu dantattā adantabhūmiṃ nāgamanena, āguṃ akaraṇena, puna itthattaṃ anāgamanena ca guṇasarīramahantatāya vā nāgo bhaveyyaṃ. Yathā cesa **yūthāni vivajjayitvā** ekacariyasukhena **yathābhirantaṃ vihare araññe, eko care khaggavisāṇakappo,** kudāssu nāmāhampi evaṃ gaṇaṃ vivajjayitvā ekattābhiratisukhena jhānasukhena yathābhirantaṃ araññe attano yathā yathā sukhaṃ, tathā tathā yattakaṃ vā icchāmi, tattakaṃ araññe nivāsaṃ eko care khaggavisāṇakappo eko careyyanti attho. Yathā cesa susaṇṭhitakkhandhamahantatāya **sañjātakkhandho,** kudāssu nāmāhampi evaṃ asekkhasīlakkhandhamahantatāya sañjātakkhandho bhaveyyaṃ. Yathā cesa padumasadisagattatāya vā, padumakule uppannatāya vā **padumī,** kudāssu nāmāhampi evaṃ padumasadisabojjhaṅgamahantatāya vā, ariyajātipadume uppannatāya vā padumī bhaveyyaṃ. Yathā cesa thāmabalajavādīhi **uḷāro,** kudāssu nāmāhampi evaṃ parisuddhakāyasamācāratādīhi sīlasamādhinibbedhikapaññādīhi vā uḷāro bhaveyyanti evaṃ cintento vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti.

Navamaṃ.

140. Dasame **aṭṭhānata**nti aṭṭhānaṃ taṃ, akāraṇaṃ tanti vuttaṃ hoti. Anunāsikassa lopo kato ‘‘ariyasaccāna dassana’’ntiādīsu (khu. pā. 5.11; su. ni. 270) viya. **Saṅgaṇikāratassā**ti gaṇābhiratassa.

Yanti kāraṇavacanametaṃ ‘‘yaṃ hirīyati hirīyitabbenā’’tiādīsu (dha. sa. 30) viya. **Phassaye**ti adhigacche. **Sāmayikaṃ vimutti**nti lokiyasamāpattiṃ. Sā hi appitappitasamaye eva paccanīkehi vimuccanato ‘‘sāmayikā vimuttī’’ti vuccati. Taṃ sāmayikaṃ vimuttiṃ. ‘‘Aṭṭhānaṃ taṃ, na taṃ kāraṇaṃ vijjati saṅgaṇikāratassa, yena kāraṇena phassaye iti etaṃ ādiccabandhussa paccekabuddhassa vaco nisamma saṅgaṇikāratiṃ pahāya yoniso paṭipajjanto adhigatomhī’’ti āha. Sesaṃ vuttanayameva (su. ni. aṭṭha. 1.54; apa. aṭṭha. 1.1.110).

Niddese **nekkhammasukha**nti pabbajjāsukhaṃ. **Pavivekasukha**nti kāyacittaupadhiviveke sukhaṃ. **Upasamasukha**nti kilesupasamaṃ phalasamāpattisukhaṃ. **Sambodhisukha**nti maggasukhaṃ. **Nikāmalābhī**ti attano rucivasena yathākāmalābhī. **Akicchalābhī**ti adukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī. **Asāmayika**nti lokuttaraṃ. **Akuppa**nti kuppavirahitaṃ acalitaṃ lokuttaramaggaṃ.

Dasamaṃ.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggavaṇṇanā

141. Tatiyavaggassa paṭhame **diṭṭhīvisūkānī**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni. Tāni hi maggasammādiṭṭhiyā visūkaṭṭhena vijjhanaṭṭhena vilomaṭṭhena ca visūkāni. Evaṃ diṭṭhiyā visūkānīti diṭṭhivisūkāni, diṭṭhiyo eva vā visūkāni diṭṭhivisūkāni. **Upātivatto**ti dassanamaggena atikkanto. **Patto niyāma**nti avinipātadhammatāya sambodhiparāyanatāya ca niyatabhāvaṃ adhigato, sammattaniyāmasaṅkhātaṃ vā paṭhamamagganti. Ettāvatā paṭhamamaggakiccanipphatti ca tassa paṭilābho ca vutto. Idāni **paṭiladdhamaggo**ti iminā sesamaggapaṭilābhaṃ dasseti. **Uppannañāṇomhī**ti uppannapaccekabodhiñāṇo amhi. Etena phalaṃ dasseti. **Anaññaneyyo**ti aññehi ‘‘idaṃ saccaṃ idaṃ sacca’’nti nanetabbo. Etena sayambhutaṃ dīpeti. Patte vā paccekabodhiñāṇe aññaneyyatāya abhāvā sayaṃvasitaṃ. Samathavipassanāya vā diṭṭhivisūkāni upātivatto, ādimaggena patto niyāmaṃ, sesehi paṭiladdhamaggo, phalañāṇena uppannañāṇo, taṃ sabbaṃ attanāva adhigatoti anaññaneyyo. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.54; apa. aṭṭha. 1.1.111).

Na paraneyyoti na aññehi netabbo. **Na parappattiyo**ti paccakkhadhammattā na aññehi saddahāpetabbo. **Na parappaccayo**ti na assa paro paccayo, na parassa saddhāya vattatīti na parappaccayo. **Na parapaṭibaddhagū**ti na aññesaṃ paṭibaddhañāṇagamano.

Paṭhamaṃ.

142. Dutiye **nillolupo**ti alolupo. Yo hi rasataṇhābhibhūto hoti, so bhusaṃ luppati punappunañca luppati, tena ‘‘lolupo’’ti vuccati. Tasmā esa taṃ paṭikkhipanto āha ‘‘nillolupo’’ti. **Nikkuho**ti ettha kiñcāpi yassa tividhakuhanavatthu natthi, so ‘‘nikkuho’’ti vuccati, imissā pana gāthāya manuññabhojanādīsu vimhayamanāpajjanato nikkuhoti ayamadhippāyo. **Nippipāso**ti ettha pātumicchā pipāsā, tassā abhāvena nippipāso, sādurasalobhena bhottukamyatāvirahitoti attho. **Nimmakkho**ti ettha paraguṇavināsanalakkhaṇo makkho, tassa abhāvena nimmakkho. Attano gahaṭṭhakāle sūdassa guṇamakkhanābhāvaṃ sandhāya āha. **Niddhantakasāvamoho**ti ettha rāgādayo tayo kāyaduccaritādīni ca tīṇīti cha dhammā yathāsambhavaṃ appasannaṭṭhena sakabhāvaṃ vijahāpetvā parabhāvaṃ gaṇhāpanaṭṭhena kasaṭaṭṭhena ca ‘‘kasāvā’’ti veditabbā. Yathāha –

> ‘‘Tattha katame tayo kasāvā? Rāgakasāvo dosakasāvo mohakasāvo, ime tayo kasāvā. Tattha katame aparepi tayo kasāvā? Kāyakasāvo vacīkasāvo manokasāvo’’ti (vibha. 924).

Tesu mohaṃ ṭhapetvā pañcannaṃ kasāvānaṃ tesañca sabbesaṃ mūlabhūtassa mohassa niddhantattā niddhantakasāvamoho, tiṇṇaṃ eva vā kāyavacīmanokasāvānaṃ mohassa ca niddhantattā

niddhantakasāvamoho. Itaresu nillolupatādīhi rāgakasāvassa, nimmakkhatāya dosakasāvassa niddhantabhāvo siddho eva. **Nirāsaso**ti nittaṇho. **Sabbaloke**ti sakalaloke, tīsu bhavesu dvādasasu vā āyatanesu bhavavibhavataṇhāvirahito hutvāti attho. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Atha vā tayopi pāde vatvā **eko care**ti eko carituṃ sakkuṇeyyāti evampi ettha sambandho kātabbo (su. ni. aṭṭha. 1.96).

Dutiyaṃ.

143. Tatiye ayaṃ saṅkhepattho – yvāyaṃ dasavatthukāya pāpadiṭṭhiyā samannāgatattā **pāpo**. Paresampi anatthaṃ dassetīti **anatthadassī**. Kāyaduccaritādimhi ca **visame niviṭṭho**. Taṃ atthakāmo kulaputto **pāpaṃ sahāyaṃ parivajjayetha, anatthadassiṃ visame niviṭṭhaṃ. Sayaṃ na seve**ti attano vasena taṃ na seveyya. Yadi pana paravaso hoti, kiṃ sakkā kātunti vuttaṃ hoti. **Pasuta**nti pasaṭaṃ, diṭṭhivasena tattha tattha lagganti attho. **Pamatta**nti kāmaguṇesu vossaṭṭhacittaṃ, kusalabhāvanārahitaṃ vā. Taṃ evarūpaṃ na seve na bhaje na payirupāse, aññadatthu eko care khaggavisāṇakappoti.

Niddese **sayaṃ na seveyyā**ti sāmaṃ na upasaṅkameyya. **Sāmaṃ na seveyyā**ti cittenapi na upasaṅkameyya. **Na seveyyā**ti na bhajeyya. **Na niseveyyā**ti samīpampi na gaccheyya. **Na saṃseveyyā**ti dūre bhaveyya. **Na parisaṃseveyyā**ti paṭikkameyya.

Tatiyaṃ.

144. Catutthe ayaṃ saṅkhepattho – **bahussuta**nti duvidho bahussuto tīsu piṭakesu atthato nikhilo pariyattibahussuto ca maggaphalavijjābhiññānaṃ paṭividdhattā paṭivedhabahussuto ca. Āgatāgamo **dhammadharo**. Uḷārehi pana kāyavacīmanokammehi samannāgato **uḷāro**. Yuttapaṭibhāno ca muttapaṭibhāno ca yuttamuttapaṭibhāno ca **paṭibhānavā**. Pariyattiparipucchādhigamavasena vā tidhā paṭibhānavā veditabbo. Yassa hi pariyatti paṭibhāti, so pariyattipaṭibhānavā. Yassa atthañca ñāyañca lakkhaṇañca ṭhānāṭṭhānañca paripucchantassa paripucchā paṭibhāti, so paripucchāpaṭibhānavā. Yena maggādayo paṭividdhā honti, so adhigamapaṭibhānavā. Taṃ evarūpaṃ **bahussutaṃ dhammadharaṃ bhajetha, mittaṃ uḷāraṃ paṭibhānavantaṃ**. Tato tassānubhāvena attatthaparatthaubhayatthabhedato vā diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedato vā anekappakārāni **aññāya atthāni,** tato ''ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna''ntiādīsu (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20; mahāni. 174) kaṅkhāṭṭhānesu **vineyya kaṅkhaṃ** vicikicchaṃ vinetvā vināsetvā evaṃ katasabbakicco eko care khaggavisāṇakappoti (su. ni. aṭṭha. 1.58).

Catutthaṃ.

145. Pañcame **khiḍḍā** ca **rati** ca pubbe vuttāva. **Kāmasukha**nti vatthukāmasukhaṃ. Vatthukāmāpi hi sukhassa visayādibhāvena sukhanti vuccanti. Yathāha – ''atthi rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatita''nti (saṃ. ni. 3.60). Evametaṃ khiḍḍaṃ ratiṃ kāmasukhañca imasmiṃ okāsaloke **analaṅkaritvā** alanti akatvā ''etaṃ tappaka''nti vā ''sārabhūta''nti vā evaṃ aggahetvā. **Anapekkhamāno**ti tena analaṅkaraṇena anapekkhanasīlo apihāluko nittaṇho. **Vibhūsaṭṭhānāvirato saccavādī** eko careti. Tattha vibhūsā duvidhā agārikavibhūsā ca anagārikavibhūsā ca. Tattha agārikavibhūsā sākaṭaveṭhanamālāgandhādi, anagārikavibhūsā ca pattamaṇḍanādi. Vibhūsā eva **vibhūsaṭṭhānaṃ,** tasmā vibhūsaṭṭhānā tividhāyapi viratiyā **virato**. Avitathavacanato **saccavādī**ti evamattho daṭṭhabbo (su. ni. aṭṭha. 1.59).

Pañcamaṃ.

146. Chaṭṭhe **dhanānī**ti muttāmaṇiveḷuriyasaṅkhasilāpavāḷarajatajātarūpādīni ratanāni. **Dhaññānī**ti sālivīhiyavagodhumakaṅkuvarakakudrūsakappabhedāni satta sesāparaṇṇāni ca. **Bandhavānī**ti ñātibandhu, gottabandhu, mittabandhu, sippabandhuvasena catubbidhabandhave. **Yathodhikānī**ti sakasakaodhivasena ṭhitāniyeva. Sesaṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.60).

Chaṭṭhaṃ.

147. Sattame **saṅgo eso**ti attano upabhogaṃ niddisati. So hi sajjanti tattha pāṇino kaddame paviṭṭho hatthī viyāti **saṅgo. Parittamettha sokhya**nti ettha pañcakāmaguṇūpabhogakāle viparītasaññāya uppādetabbato kāmāvacaradhammapariyāpannato vā lāmakaṭṭhena sokhyaṃ parittaṃ, vijjuppabhāya obhāsitanaccadassanasukhaṃ viya ittaraṃ, tāvakālikanti vuttaṃ hoti. **Appassādo dukkhamettha bhiyyo**ti ettha ca yvāyaṃ ''yaṃ kho, bhikkhave, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo''ti vutto, so yamidaṃ ''ko ca, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo, idha, bhikkhave, kulaputto yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti yadi muddāya yadi gaṇanāyā''ti (ma. ni. 1.162) evamādinā nayenettha dukkhaṃ vuttaṃ, taṃ upanidhāya appodakabindumatto hoti, atha kho dukkhameva bhiyyo bahu, catūsu samuddesu udakasadiso hoti. Tena vuttaṃ – ''appassādo dukkhamettha bhiyyo''ti. **Gaḷo eso**ti assādaṃ dassetvā ākaḍḍhanavasena baḷiso viya eso, yadidaṃ pañca kāmaguṇā. **Iti ñatvā matimā**ti evaṃ ñatvā buddhimā paṇḍito puriso sabbampetaṃ pahāya eko care khaggavisāṇakappoti (su. ni. aṭṭha. 1.61).

Sattamaṃ.

148. Aṭṭhamagāthāya dutiyapāde **jāla**nti suttamayaṃ vuccati. **Ambū**ti udakaṃ, tattha caratīti **ambucārī,** macchassetaṃ adhivacanaṃ. Salile ambucārī **salilambucārī**. Tasmiṃ nadīsalile jālaṃ bhetvā gataambucārīvāti vuttaṃ hoti. Tatiyapāde **daḍḍha**nti daḍḍhaṭṭhānaṃ vuccati. Yathā aggi daḍḍhaṭṭhānaṃ puna na nivattati, na tattha bhiyyo āgacchati, evaṃ maggañāṇagginā daḍḍhaṃ kāmaguṇaṭṭhānaṃ anivattamāno, tattha bhiyyo anāgacchantoti vuttaṃ hoti. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Saṃyojanānīti yassa saṃvijjanti, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojenti bandhantīti saṃyojanāni. Imāni pana saṃyojanāni kilesapaṭipāṭiyāpi āharituṃ vaṭṭati maggapaṭipāṭiyāpi. Kāmarāgapaṭighasaṃyojanāni anāgāmimaggena pahīyanti, mānasaṃyojanaṃ arahattamaggena, diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsā sotāpattimaggena, bhavarāgasaṃyojanaṃ arahattamaggena, issāmacchariyāni sotāpattimaggena, avijjā arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsaissāmacchariyā sotāpattimaggena pahīyanti, kāmarāgapaṭighā anāgāmimaggena, mānabhavarāgaavijjā arahattamaggenāti. **Bhinditvā**ti bhedaṃ pāpetvā. **Pabhinditvā**ti chindaṃ katvā. **Dālayitvā**ti phāletvā. **Padālayitvā**ti hīretvā. **Sampadālayitvā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Aṭṭhamaṃ.

149. Navame **okkhittacakkhū**ti heṭṭhākhittacakkhu, satta gīvaṭṭhīni paṭipāṭiyā ṭhapetvā parivajjanapahātabbadassanatthaṃ yugamattaṃ pekkhamānoti vuttaṃ hoti. Na tu hanukaṭṭhinā hadayaṭṭhiṃ saṅghaṭṭento. Evañhi okkhittacakkhutā na samaṇasārūppā hoti. **Na ca pādalolo**ti ekassa dutiyo dvinnaṃ tatiyoti evaṃ gaṇamajjhaṃ, pavisitukāmatāya kaṇḍūyamānapādo viya abhavanto, dīghacārikaanavaṭṭhitacārikavirato vā. **Guttindriyo**ti chasu indriyesu idha manindriyassa visuṃ vuttattā vuttāvasesavasena gopitindriyo. **Rakkhitamānasāno**ti mānasaṃyeva mānasānaṃ, taṃ rakkhitamassāti rakkhitamānasāno. Yathā kileseti na viluppati, evaṃ rakkhitacittoti vuttaṃ hoti. **Anavassuto**ti imāya paṭipattiyā tesu tesu ārammaṇesu kilesaanvāssavavirahito. **Apariḍayhamāno**ti evaṃ anvāssavavirahitā eva kilesaggīhi apariḍayhamāno, bahiddhā vā anavassuto, ajjhattaṃ apariḍayhamāno. Sesaṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.63).

Cakkhunā rūpaṃ disvāti kāraṇavasena ''cakkhū''ti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu –

''Cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittaṃ na passati acakkhukattā, dvārārammaṇasaṅghaṭṭane pana pasādavatthukena cittena passati. Īdisī panesā 'dhanunā vijjhatī'tiādīsu viya sasambhārakathā nāma

hoti, tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamevettha attho''ti (visuddhi. 1.15; dha. sa. aṭṭha. 1352).

Nimittaggāhīti itthipurisanimittaṃ vā subhanimittādikaṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ chandarāgavasena gaṇhāti, diṭṭhamattavasena na saṇṭhāti. **Anubyañjanaggāhī**ti kilesānaṃ anubyañjanato pākaṭabhāvakaraṇato ''anubyañjana''nti laddhavohāraṃ hatthapādahasitalapitavilokitādibhedaṃ ākāraṃ gaṇhāti.

Yatvādhikaraṇamenantiādimhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu. Etaṃ puggalaṃ satikavāṭena **cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ** apihitacakkhudvāraṃ hutvā **viharantaṃ** ete abhijjhādayo **dhammā anvāssaveyyuṃ. Tassa saṃvarāya na paṭipajjatī**ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya na paṭipajjati. Evaṃbhūtoyeva ca **''na rakkhati cakkhundriyaṃ. Na cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatī''**tipi vuccati.

Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati, api ca yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ tato vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhapanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi, javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭhassaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ honto pana so cakkhundriye asaṃvaroti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmiṃ sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ hareyyuṃ. Evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipīti.

Cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hotītiādīsu **na nimittaggāhī hotī**ti chandarāgavasena vuttappakāraṃ nimittaṃ na gaṇhāti. Evaṃ sesapadānipi vuttapaṭikkhepena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā ''javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipī''ti vuttaṃ, evamidha tasmiṃ sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi. Yathā kiṃ? Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā honti. Tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu pihitesu corānaṃ paveso natthi. Evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye saṃvaroti vutto (dha. sa. aṭṭha. 1352; visuddhi. 1.15).

Avassutapariyāyañcāti kilesehi tintakāraṇañca. **Anavassutapariyāyañcā**ti kilesehi atintakāraṇañca.

Piyarūpe rūpeti iṭṭhajātike rūpārammaṇe. **Appiyarūpe rūpe**ti aniṭṭhasabhāve rūpārammaṇe. **Byāpajjatī**ti dosavasena pūtibhāvamāpajjati. **Otāra**nti chiddaṃ antaraṃ. **Ārammaṇa**nti paccayaṃ.

Adhibhaṃsūti maddaṃsu. **Na adhibhosī**ti na maddi. **Bahalamattikā**ti punappunaṃ dānavasena uddhamāyikā bahalamattikā. **Addāvalepanā**ti asukkhamattikadānā. Sesamettha uttānaṃ.

Navamaṃ.

150. Dasame **kāsāyavattho abhinikkhamitvā**ti imassa pādassa gehā abhinikkhamitvā

kāsāyavattho hutvāti evamattho veditabbo. Sesaṃ vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritanti.

Dasamaṃ.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggavaṇṇanā

151. Catutthavaggassa paṭhame **rasesū**ti ambilamadhuratittakakaṭukaloṇikakhārikakasāvādibhedesu sāyanīyesu. **Gedhaṃ akara**nti giddhiṃ akaronto, taṇhaṃ anuppādentoti vuttaṃ hoti. **Alolo**ti ''idaṃ sāyissāmi, idaṃ sāyissāmī''ti evaṃ rasavisesesu anākulo. **Anaññaposī**ti posetabbakasaddhivihārikādivirahito, kāyasandhāraṇamattena santuṭṭhoti vuttaṃ hoti. Yathā vā pubbe uyyāne rasesu gedhakaraṇalolo hutvā aññaposī āsiṃ, evaṃ ahutvā yāya taṇhāya lolo hutvā rasesu gedhaṃ karoti, taṃ taṇhaṃ hitvā āyatiṃ taṇhāmūlakassa aññassa attabhāvassa anibbattanena anaññaposīti dasseti. Atha vā atthabhañjanakaṭṭhena kilesā ''aññe''ti vuccanti, tesaṃ aposanena anaññaposīti ayamettha attho. **Sapadānacārī**ti avokkammacārī anupubbacārī, gharapaṭipāṭiṃ achaḍḍetvā aḍḍhakulañca daliddakulañca nirantaraṃ piṇḍāya pavisamānoti attho. **Kule kule appaṭibaddhacitto**ti khattiyakulādīsu yattha katthaci kilesavasena alaggacitto, candūpamo niccanavako hutvāti attho. Sesaṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.65; apa. aṭṭha. 1.1.121).

Paṭhamaṃ.

152. Dutiye **āvaraṇānī**ti nīvaraṇāneva, tāni atthato uragasutte (su. ni. 1 ādayo) vuttāni. Tāni pana yasmā abbhādayo viya candaṃ sūriyaṃ vā ceto āvaranti, tasmā ''āvaraṇāni cetaso''ti vuttāni. Tāni upacārena vā appanāya vā **pahāya. Upakkilese**ti upagamma cittaṃ vibādhente akusale dhamme, **vatthopamādīsu** (ma. ni. 1.70 ādayo) vutte abhijjhādayo vā. **Byapanujjā**ti panuditvā vināsetvā, vipassanāmaggena pajahitvāti attho. **Sabbe**ti anavasese. Evaṃ samathavipassanāsampanno paṭhamamaggena diṭṭhinissayassa pahīnattā **anissito**. Sesamaggehi chetvā tedhātukagataṃ **sinehadosaṃ,** taṇhārāganti vuttaṃ hoti. Sineho eva hi guṇapaṭipakkhato sinehadosoti vutto. Sesaṃ vuttanayameva (su. ni. aṭṭha. 1.66).

Dutiyaṃ.

153. Tatiye **vipiṭṭhikatvānā**ti piṭṭhito katvā, chaḍḍetvā jahitvāti attho. **Sukhaṃ dukhañcā**ti kāyikaṃ sātāsātaṃ. **Somanassadomanassa**nti cetasikaṃ sātāsātaṃ. **Upekkha**nti catutthajjhānupekkhaṃ. **Samatha**nti catutthajjhānasamathameva. **Visuddha**nti pañcanīvaraṇavitakkavicārapītisukhasaṅkhātehi navahi paccanīkadhammehi vimuttattā atisuddhaṃ, niddhantasuvaṇṇamiva vigatūpakkilesanti attho.

Ayaṃ pana yojanā – vipiṭṭhikatvāna sukhaṃ dukkhañca pubbeva, paṭhamajjhānūpacārabhūmiyaṃyeva dukkhaṃ, tatiyajjhānūpacārabhūmiyañca sukhanti adhippāyo. Puna ādito vuttaṃ **ca**-kāraṃ parato netvā ''somanassaṃ domanassañca vipiṭṭhikatvāna pubbevā''ti adhikāro. Tena somanassaṃ catutthajjhānūpacāre, domanassañca dutiyajjhānūpacāreyevāti dīpeti. Etāni hi etesaṃ pariyāyato pahānaṭṭhānāni. Nippariyāyato pana dukkhassa paṭhamajjhānaṃ, domanassassa dutiyajjhānaṃ, sukhassa tatiyajjhānaṃ, somanassassa catutthajjhānaṃ pahānaṭṭhānaṃ. Yathāha – ''paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharati etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī''tiādi (saṃ. ni. 5.510). Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayena gahetabbaṃ. Parato **pubbevā**ti tīsu paṭhamajjhānadīsu dukkhadomanassasukhāni vipiṭṭhikatvā ettheva ca catutthajjhāne somanassaṃ vipiṭṭhikatvā imāya paṭipadāya **laddhānupekkhaṃ samathaṃ visuddhaṃ eko care** iti. Sesaṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.67; apa. aṭṭha. 1.1.123).

Tatiyaṃ.

154. Catutthe āraddhaṃ vīriyaṃ assāti **āraddhaviriyo**. Etena attano vīriyārambhaṃ ādivīriyaṃ dasseti. Paramattho vuccati nibbānaṃ, tattha pattiyā **paramatthapattiyā**. Etena vīriyārambhena pattabbaphalaṃ dasseti. **Alīnacitto**ti etena vīriyupatthambhānaṃ cittacetasikānaṃ alīnataṃ dasseti. **Akusītavuttī**ti etena ṭhānāsanacaṅkamādīsu kāyassa anavasīdanaṃ. **Daḷhanikkamo**ti etena ''kāmaṃ taco ca nhāru cā''ti (ma. ni. 1.184; saṃ. ni. 2.22; a. ni. 2.5; mahāni. 196) evaṃ pavattaṃ padahanavīriyaṃ dasseti. Yaṃ taṃ anupubbasikkhādīsu padahanto ''kāyena ceva paramatthasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ ativijjha passatī''ti vuccati. Atha vā etena maggasampayuttavīriyaṃ dasseti. Tañhi daḷhañca bhāvanāpāripūrigatattā, nikkamo ca sabbaso paṭipakkhā nikkhantattā, tasmā taṃsamaṅgīpuggalopi daḷho nikkamo assāti ''daḷhanikkamo''ti vuccati. **Thāmabalūpapanno**ti maggakkhaṇe kāyathāmena ñāṇabalena ca upapanno. Atha vā thāmabhūtena balena upapannoti **thāmabalūpapanno,** thirañāṇabalūpapannoti vuttaṃ hoti. Etena tassa vīriyassa vipassanāñāṇasampayogaṃ dīpento yoniso padahanabhāvaṃ sādheti. Pubbabhāgamajjhimaukkaṭṭhavīriyavasena vā tayopi pādā yojetabbā. Sesaṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.68).

Catutthaṃ.

155. Pañcame **paṭisallāna**nti tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallīnaṃ, ekattasevitā ekībhāvo kāyavivekoti attho. **Jhāna**nti paccanīkajhāpanato ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānato ca cittaviveko vuccati. Tattha aṭṭha samāpattiyo nīvaraṇādipaccanīkajhāpanato kasiṇādiārammaṇūpanijjhānato ca ''jhāna''nti vuccati. Vipassanāmaggaphalāni sattasaññādipaccanīkajhāpanato lakkhaṇūpanijjhānato ca ''jhāna''nti vuccati. Idha pana ārammaṇūpanijjhānameva adhippetaṃ. Evametaṃ paṭisallānañca jhānañca **ariñcamāno**ti ajahamāno anissajjamāno. **Dhammesū**ti vipassanupagesu pañcakkhandhādidhammesu. **Nicca**nti satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ. **Anudhammacārī**ti te dhamme ārabbha pavattamānena anugataṃ vipassanādhammaṃ caramāno. Atha vā **dhammesūti** ettha **dhammā**ti nava lokuttaradhammā, tesaṃ dhammānaṃ anulomo dhammoti anudhammo, vipassanāyetaṃ adhivacanaṃ. Tattha ''dhammānaṃ niccaṃ anudhammacārī''ti vattabbe gāthābandhasukhatthaṃ vibhattibyattayena ''dhammesū''ti vuttaṃ siyā. **Ādīnavaṃ sammasitā bhavesū**ti tāya anudhammacāritāsaṅkhātāya vipassanāya aniccākārādidosaṃ tīsu bhavesu samanupassanto evaṃ imāya kāyavivekacittavivekaṃ ariñcamāno sikhāppattavipassanāsaṅkhātāya paṭipadāya adhigatoti vattabbo **eko care**ti evaṃ yojanā veditabbā (su. ni. aṭṭha. 1.69; apa. aṭṭha. 1.1.125).

Pañcamaṃ.

156. Chaṭṭhe **taṇhakkhaya**nti nibbānaṃ, evaṃ diṭṭhādīnavāya taṇhāya eva appavattiṃ. **Appamatto**ti sātaccakārī. **Aneḷamūgo**ti alālāmukho. Atha vā aneḷo ca amūgo ca, paṇḍito byattoti vuttaṃ hoti. Hitasukhasampāpakaṃ sutamassa atthīti **sutavā,** āgamasampannoti vuttaṃ hoti. **Satīmā**ti cirakatādīnaṃ anussaritā. **Saṅkhātadhammo**ti dhammūpaparikkhāya pariññātadhammo. **Niyato**ti ariyamaggena niyāmaṃ patto. **Padhānavā**ti sammappadhānavīriyasampanno. Uppaṭipāṭiyā esa pāṭho yojetabbo. Evametehi appamādādīhi samannāgato niyāmasampāpakena padhānena padhānavā, tena padhānena pattaniyāmattā niyato, tato arahattappattiyā saṅkhātadhammo. Arahā hi puna saṅkhātabbābhāvato ''saṅkhātadhammo''ti vuccati. Yathāha – ''ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekkhā puthū idhā''ti (saṃ. ni. 2.31; su. ni. 1044; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 63, ajitamāṇavapucchāniddesa 7; netti. 14; peṭako. 45). Sesaṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.70).

Chaṭṭhaṃ.

157. Sattame **sīho**ti cattāro sīhā – tiṇasīho, paṇḍusīho, kāḷasīho, kesarasīhoti. Tesaṃ kesarasīho aggamakkhāyati, eso idha adhippeto. **Vāto** puratthimādivasena anekavidho. **Padumaṃ**

rattasetādivasena. Tesu yo koci vāto yaṃ kiñci padumaṃ vaṭṭatiyeva. Tattha yasmā santāso attasinehena hoti, attasineho ca taṇhālepo, sopi diṭṭhisampayuttena vā diṭṭhivippayuttena vā lobhena hoti, sopi ca taṇhāyeva. Sajjanaṃ pana tattha upaparikkhāvirahitassa mohena hoti, moho ca avijjā. Tattha samathena taṇhāya pahānaṃ hoti, vipassanāya avijjāya. Tasmā samathena attasinehaṃ pahāya **sīho viya saddesu** aniccadukkhādīsu**asantasanto,** vipassanāya mohaṃ pahāya **vātova jālamhi** khandhāyatanādīsu **asajjamāno,** samatheneva lobhaṃ, lobhasampayuttaṃ eva diṭṭhiñca pahāya, **padumaṃva toyena** sabbabhavabhogalobhena **alippamāno**.

Ettha ca samathassa sīlaṃ padaṭṭhānaṃ, samatho samādhi, vipassanā paññāti evaṃ tesu dvīsu dhammesu siddhesu tayopi khandhā siddhā honti. Tattha sīlakkhandhena surato hoti, so sīhova saddhesu āghātavatthūsu akujjhitukāmatāya na santasati, paññākkhandhena paṭividdhasabhāvo vātova jālamhi khandhādidhammabhede na sajjati, samādhikkhandhena vītarāgo padumaṃva toyena rāgena na lippati. Evaṃ samathavipassanāhi sīlasamādhipaññākkhandhehi ca yathāsambhavaṃ avijjātaṇhānaṃ, tiṇṇañca akusalamūlānaṃ pahānavasena asantasanto asajjamāno alippamāno ca veditabbo. Sesaṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.71; apa. aṭṭha. 1.1.127).

Sattamaṃ.

158. Aṭṭhame sahanā ca hananā ca sīghajavattā ca **sīho**. Kesarasīhova idha adhippeto. Dāṭhā balamassa atthīti **dāṭhabalī. Pasayha abhibhuyyā**ti ubhayaṃ **cārī**saddena saha yojetabbaṃ **pasayhacārī abhibhuyyacārī**ti. Tattha pasayha niggayha pavāhetvā caraṇena pasayhacārī. Abhibhavitvā santāsetvā vasīkatvā caraṇena abhibhuyhacārī. Svāyaṃ kāyabalena pasayhacārī, tejasā abhibhuyyacārī. Tattha sace koci vadeyya ‘‘kiṃ pasayha abhibhuyyacārī’’ti. Tato **migāna**nti sāmivacanaṃ upayogatthe katvā ‘‘mige pasayha abhibhuyyacārī’’ti paṭivattabbaṃ. **Pantānī**ti dūrāni. **Senāsanānī**ti vasanaṭṭhānāni. Sesaṃ pubbe vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.72).

Aṭṭhamaṃ.

159. Navame ‘‘sabbe sattā sukhitā bhavantū’’tiādinā nayena hitasukhūpanayanakāmatā **mettā**. ‘‘Aho vata imamhā dukkhā vimucceyyu’’ntiādinā nayena ahitadukkhāpanayanakāmatā **karuṇā**. ‘‘Modanti vata bhonto sattā, modanti sādhu suṭṭhū’’tiādinā nayena hitasukhāvippayogakāmatā **muditā**. ‘‘Paññāyissanti sakena kammenā’’ti sukhadukkhesu ajjhupekkhanatā **upekkhā**. Gāthābandhasukhatthaṃ pana uppaṭipāṭiyā mettaṃ vatvā upekkhā vuttā, muditā ca pacchā. **Vimutti**nti catassopi hi vimuttī. Etā attano paccanīkadhammehi vimuttattā vimuttiyo. Tena vuttaṃ – ‘‘mettaṃ upekkhaṃ karuṇaṃ vimuttiṃ, āsevamāno muditañca kāle’’ti.

Tattha **āsevamāno**ti tisso tikacatukkajjhānavasena bhāvayamāno, upekkhaṃ catutthajjhānavasena bhāvayamāno. **Kāle**ti mettaṃ āsevitvā tato vuṭṭhāya karuṇaṃ, tato vuṭṭhāya muditaṃ, tato itarato vā nippītikajjhānato vuṭṭhāya upekkhaṃ āsevamānova ‘‘kāle āsevamāno’’ti vuccati, āsevituṃ phāsukāle vā. **Sabbena lokena avirujjhamāno**ti dasasu disāsu sabbena sattalokena avirujjhamāno. Mettādīnañhi bhāvitattā sattā appaṭikkūlā honti, sattesupi virodhabhūto paṭigho vūpasammati. Tena vuttaṃ – ‘‘sabbena lokena avirujjhamāno’’ti. Sesaṃ vuttasadisamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.73).

Navamaṃ.

160. Dasame **saṃyojanānī**ti dasa saṃyojanāni, tāni ca tena tena maggena **sandālayitvāna. Asantasaṃ jīvitasaṅkhayamhī**ti jīvitasaṅkhayo vuccati cuticittassa paribhedo, tasmiñca jīvitasaṅkhaye jīvitanikantiyā pahīnattā asantasanti. Ettāvatā saupādisesanibbānadhātuṃ attano dassetvā gāthāpariyosāne anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti (su. ni. aṭṭha. 1.74).

Dasamaṃ.

161. Ekādasame **bhajantī**ti sarīrena allīyitvā payirupāsanti. **Sevantī**ti añjalikammādīhi kiṃkārapaṭissāvitāya ca paricaranti. Kāraṇaṃ attho etesanti **kāraṇatthā,** bhajanāya sevanāya ca nāññaṃ kāraṇamatthi, attho eva tesaṃ kāraṇaṃ, atthahetu sevantīti vuttaṃ hoti. **Nikkāraṇā dullabhā ajja mittā**ti ''ito kiñci lacchāmā''ti evaṃ attapaṭilābhakāraṇena nikkāraṇā, kevalaṃ –

''Upakāro ca yo mitto, sukhe dukkhe ca yo sakhā;
Atthakkhāyī ca yo mitto, yo ca mittānukampako''ti. (su. ni. aṭṭha. 1.75; apa. aṭṭha. 1.1.131; dī. ni. 3.265) –

Evaṃ vuttena ariyena mittabhāvena samannāgatā dullabhā ajja mittā. Attani ṭhitā etesaṃ paññā, attānaṃyeva olokenti, na aññanti **attaṭṭhapaññā**. ''Diṭṭhatthapaññā''ti ayampi kira porāṇapāṭho. Sampati diṭṭheyeva atthe etesaṃ paññā, āyatiṃ na pekkhantīti vuttaṃ hoti. **Asucī**ti asucinā anariyena kāyavacīmanokammena samannāgatāti. Sesaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. Yaṃ antarantarā ativitthārabhayena na vuttaṃ, taṃ sabbaṃ pāṭhānusāreneva veditabbaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.75; apa. aṭṭha. 1.1.131). Ekādasamaṃ.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Khaggavisāṇasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Yo so sugataputtānaṃ, adhipatibhūtena hitaratinā;
Therena thiraguṇavatā, suvibhatto **mahāniddeso**.

Tassatthavaṇṇanā yā, pubbaṭṭhakathānayaṃ tathā;
Yuttiṃ nissāya mayāraddhā, niṭṭhānamupagatā esā.

Yaṃ puraṃ puruttamaṃ, **anurādhapuravhayaṃ**;
Yo tassa dakkhiṇe bhāge, mahāvihāro patiṭṭhito.

Yo tassa tilako bhūto, mahāthūpo siluccayo;
Yaṃ tassa pacchime bhāge, lekho kathikasaññito.

Kittisenoti nāmena, sajīvo rājasammato;
Sucicārittasampanno, lekho kusalakammiko.

Sītacchāyatarupetaṃ, salilāsayasampadaṃ;
Cārupākārasañcitaṃ, pariveṇamakārayi.

Upaseno mahāthero, mahāpariveṇavāsiyo;
Tassādāsi pariveṇaṃ, lekho kusalakammiko.

Vasantenettha therena, thirasīlena tādinā;
Upasenavhayena sā, katā saddhammajotikā.

Rañño sirinivāsassa, sirisaṅghassa bodhino;
Chabbīsatimhi vassamhi, niṭṭhitā **niddesavaṇṇanā**.

Samayaṃ anulomentī, therānaṃ theravaṃsadīpānaṃ;
Niṭṭhaṃ gatā yathāyaṃ, aṭṭhakathā lokahitajananī.

Saddhammaṃ anulomentā, attahitaṃ parahitañca sādhentā;
Niṭṭhaṃ gacchantu tathā, manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammappajjotikāya, aṭṭhakathāyettha gaṇitakusalehi;
Gaṇitā tu bhāṇavārā, ñeyyātirekacattārisā.

Ānuṭṭhubhena assā, chando baddhena gaṇiyamānā tu;
Atirekadasasahassa-saṅkhā gāthāti viññeyyā.

Sāsanaciraṭṭhitatthaṃ, lokahitatthañca sādarena mayā;
Puññaṃ imaṃ racayatā, yaṃ pattamanappakaṃ vipulaṃ.

Puññena tena loko, saddhammarasāyanaṃ dasabalassa;
Upabhuñjitvā vimalaṃ, pappotu sukhaṃ sukhenevāti.

Saddhammappajjotikā nāma

Cūḷaniddesa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.